

2012

КАМЕНАДАР

АНИИРО

НАРИК

1955

П. ОБАЛЬ

КУПУЙТЕ СПОМИНИ.

Андрієвський В.:	З МИНУЛОГО т. I. ч. 1, 2 (Рік 1917 на Полтавщині) т. II. ч. 1—2 (Гетьман-Директорія), ціна обох томів, оправлених в полот.	зол.	10.—
БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ	МИР 1918 — 1928, спомини та матеріяли	"	8.—
Бородієвич Е.:	В ЧОТИРОКУТНИКУ СМЕРТИ. Причинок до трагедії У. Г. А. на Вел. Україні	"	1 50
Дорошенко Дм.:	МОЇ СПОМИНИ ПРО НЕДАВНЕ МИНУЛЕ т. I. (Галицька руїна)	"	2.—
	т. II. (З початків відродження укр. державности)	"	2.—
	т. III. (Доба гетьманщини)	"	2 20
	т. IV. (Під Директорією. На чужині 1919—1920)	"	2 20
Доценко:	ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. Матеріяли й документи до історії, 2 томи	"	35.—
ЗА ЗОЛОТОВЕРХИЙ	КИЇВ (Зміст: чет. К. К. Бої на вулицях Київа 1918 р. К. Полішук: При центральній Раді)	"	0 60
Левицький Кость	Др.: ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ 1843—1914. З ілюстраціями на підставі споминів і документів ч. I.	"	15.—
	ч. II.	"	12.—
"	ІСТОРІЯ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ГАЛ. УКРАЇНЦІВ З ЧАСУ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1914—1918	т. I.	" 12.—
		т. II.	" 12.—
		т. III.	" 12.—
"	ВЕЛИКИЙ ЗРИВ	"	6.—
Лотоцький:	СТОРІНКИ МИНУЛОГО	"	8.—
Магалецький:	ОСТАННІЙ АКТ ТРАГЕДІЇ (Етап визвольної боротьби укр. народа 1917—1920)	"	1 50
МІЖ МОЛОТОМ	А КОВАЛОМ, Спомини (зміст: Дольницький Над пропастью, Кузьмів Яр.: Кінець кровавої епопеї, Божик: З останніх днів У.Г. А.)	"	1 50
Монкевич:	СПОМИНИ (1918)	"	4.—
Назарук О.	ГАЛИЦЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ В РИМІ, спомини учасника	"	1 80
Петрів Вс. ген. шт.	ген. хорунж. СПОМИНИ З ЧАСІВ УКР. РЕВОЛЮЦІЇ т. I. (До Берестейського мира) том. II. (Від Бер. мира до заняття Полтави)	"	3 50
Тютюнник Юрко:	ЗИМОВИЙ ПОХІД 1919—1920 рр. (політичний огляд)	"	3 50
Христюк П.:	ЗАМІТКИ Й МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917—1920 том I	"	1 60
	том II.	"	5 10
	том III.	"	6 75
	том IV.	"	5 40
Чикаленко:	СПОГАДИ ч. I—III	"	6 50
"	ЩОДЕННИК	"	8.—
Шухевич Ст. Др.:	СПОМИНИ томи I., II, III, IV і V всі по	"	14.—
		"	4.—

Замовляти: **Книгарня Наук. Т-ва ім. Шевченка**

Львів, Ринок 10.

Перемишль, Ринок 14.

Луцьк, Ягайлонська 111.

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 005.209

19560

Збірка М. С. ВЗВІТ

5671/1933 (1933)

ЦІЛИЙ ДОХІД НА ДОБРОДІЙНІ ЦІЛІ

КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ

ДНІПРО

НА ЗВИЧАЙНИЙ РІК

1933

РІЧНИК X.

ОБКЛАДИНКА П. ОБАЛЯ.

У ЛЬВОВІ, 1933.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДОПОМОГИ
ЕМІГРАНТАМ З УКРАЇНИ У ЛЬВОВІ. — — — —

С І Ч Е Н Ь

Л Ю Т И Й

Стиль	С В Я Т А			Сонце		Місяць
	нов.	ст.	Дні	схід	зах.	
1 19	Н	Груд. 1932. Св. Отців	Новий рік 1933	7 ⁵¹	16 ¹⁶	10 ⁴⁶
2 20	П	Ігнатія Бог. свмч.	Імени Ісус	7 ⁵¹	16 ¹⁷	11 ⁰
3 21	В	Юліяни мч.	Геновефи	7 ⁵¹	16 ¹⁸	11 ¹⁴
4 22	С	Анастасії вмч.	Вмч. Еміліяна	7 ⁵¹	16 ¹⁹	11 ²⁸
5 23	Ч	10 муч. на Криті	Телесфора м.	7 ⁵¹	16 ²⁰	11 ³²
6 24	П	Нав. Різд. Євгенії	Трьох Королів	7 ⁵⁰	16 ²¹	12 ⁴
7 25	С	Різдво Христове	Люкіяна м.	7 ⁵⁰	16 ²²	12 ²⁸
8 26	Н	Соб. Пр. Бог., Йос.	1 по 3 К. Северина	7 ⁵⁰	16 ²³	13 ¹
9 27	П	Стефана првмч.	Юліяни й Василіси	7 ⁴⁹	16 ²⁴	13 ⁴⁶
10 28	В	20 т. м. в Нік.	Іван. д.	7 ⁴⁹	16 ²⁵	14 ⁴⁰
11 29	С	Дітий убит. у Вифл.	Альойзія	7 ⁴⁹	16 ²⁷	15 ⁴⁵
12 30	Ч	Анізії мч.	Гигіна папи	7 ⁴⁸	16 ²⁸	16 ⁵⁸
13 31	П	Меланії прп.	Леонтія еп.	7 ⁴⁸	16 ³⁰	18 ¹⁸
14 1	С	Січ. Н. Р. О. Г. Вас. В.	Ілярія	7 ⁴⁷	16 ³¹	19 ²⁷
15 2	Н	пер. Просв. Сильв.	2 по 3 К. Павла П.	7 ⁴⁶	16 ³³	20 ⁴⁸
16 3	П	Малахії пр.	Маркила п.	7 ⁴⁵	16 ³⁴	22 ⁰
17 4	В	Соб. 70 Ап.	Ант. ав.	7 ⁴⁵	16 ³⁶	23 ¹⁷
18 5	С	Нав. Бог. Теопемпта	Приски	7 ⁴⁴	16 ³⁸	—
19 6	Ч	Богоявл. Господне	Марія і тов.	7 ⁴³	16 ⁴⁰	0 ³⁷
20 7	П	Соб. Ів. Хрестителя	Севастіяна	7 ⁴³	16 ⁴¹	2 ⁰
21 8	С	Юрія, Еміліяна прп.	Агнети д. м.	7 ⁴²	16 ⁴³	3 ²⁵
22 9	Н	по Просв. Полієвкта	3 по 3 К. Вінкентія м.	7 ⁴¹	16 ⁴⁵	4 ⁴⁸
23 10	П	Григ. прп. і Домет.	Раймунда	7 ⁴⁰	16 ⁴⁶	6 ²
24 11	В	† Теод. В.	Тимотея	7 ³⁹	16 ⁴⁸	7 ⁰
25 12	С	Татіяни мч.	Нав. Ап. Павла	7 ³⁸	16 ⁴⁸	7 ⁴¹
26 13	Ч	Єрмила і Стратон. мч.	Полікарпа	7 ³⁷	16 ⁴⁹	8 ¹¹
27 14	П	Отців в Синаї	Івана Золот.	7 ³⁶	16 ⁵¹	8 ³⁸
28 15	С	Павла Тив. і Ів. прп.	Флявіяна м.	7 ³⁴	16 ⁵³	8 ⁵⁰
29 16	Н	32 по С. Покл. юк. А. П.	4 по 3 К. Франца	7 ³³	16 ⁵⁴	9 ⁵
30 17	П	† Антонія Вел. прп.	Мартини д. м.	7 ³²	16 ⁵⁶	9 ¹⁹
31 18	В	Ат. і Кир. пр.	Петра з Н.	7 ³¹	6 ⁵⁷	9 ³³

ПОГОДА В СІЧНІ.

Спочатку хмарно й холодно, від 3 до 6 сніг з дощем, від 7 до 11 холод, від 11 до 15 сніг з дощем, потім змінливо до кінця.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В СІЧНІ.

14. січня 1649 р. вїзд Б. Хмельницького до Києва. — 21. січня 1803 р. вмер гетьман України Кирило Розумовський. — 22. січня 1918 р. 4-й універсал Укр. Центральної Ради.

Стиль	С В Я Т А			Сонце		Місяць	
	нов.	ст.	Дні	схід	зах.		
1 19	С	Січ. Макарія прп.	Ігнатія	7 ³⁰	16 ⁵⁹	9 ⁴⁹	
2 20	Ч	† Евтим. Вел. прп.	Мат. Б. Громн.	7 ²⁹	17 ¹	10 ⁷	
3 21	П	Максима прп.	Власія еп.	7 ²⁸	17 ²	10 ²⁹	
4 22	С	Тимот. ап., Анастасія	Вероніки	7 ²⁶	17 ³	10 ⁵⁸	
5 23	Н	Мит. і фар. Клим. свмч.	5. по 3 К. Агати д. і м.	7 ²⁵	17 ⁴	11 ³⁷	
6 24	П	Ксенії прп.	Тита еп., Дор.	7 ²³	17 ⁵	12 ²⁷	
7 25	В	† Григ. Бог.	Ромуальд.	7 ²¹	17 ⁹	13 ²⁹	
8 26	С	Ксенофонта прп.	Ів. прп. з Мати	7 ²⁰	17 ¹⁰	14 ²³	
9 27	Ч	† Пер. м. Ів. Зол.	Апальонії	7 ¹⁸	17 ¹¹	15 ⁵⁶	
10 28	П	Єфрема прп.	Схолястик.	7 ¹⁷	17 ¹³	17 ¹³	
11 29	С	Пер. моц. Ігн. Б.	Поява МБ Лурд.	7 ¹⁶	17 ¹⁵	18 ³⁰	
8 12	30	Н	Бл. сина. Трьох Свят.	Старозап. 7 Оси. Серв	7 ¹⁵	17 ¹⁷	19 ⁴⁷
9 13	31	П	Кира і Ів. безср.	Григорія П.	7 ¹³	17 ¹⁸	21 ⁵
10 14	1	В	Лют. Триф.	Валентина	7 ¹³	17 ²⁰	22 ²⁵
11 15	2	С	Стрітєння Господне	Фавстина і Йов.	7 ⁹	17 ²¹	23 ⁴⁸
12 16	3	Ч	Симеона й Анни пр.	Юліяни	7 ⁸	17 ²³	—
13 17	4	П	Ізидора прп.	Юліяна	7 ⁶	17 ²⁵	1 ¹³
14 18	5	С	Агафії мч.	Симеона	7 ⁴	17 ²⁶	2 ³⁶
15 19	6	Н	Мясоп. Вукола прп.	Мясоп. Габіна	7 ²	17 ²⁸	3 ⁵¹
16 20	7	П	Парг. і Луки прп.	Льва еп.	7 ⁰	17 ²⁹	4 ⁵²
17 21	8	В	Теод. Стр.	Фелікса еп.	6 ⁵⁹	17 ³¹	5 ³⁹
18 22	9	С	Никифора мч.	Маргар з К.	6 ⁵⁷	17 ³³	6 ¹²
19 23	10	Ч	Харлампія мч.	Петра Дам. еп.	6 ⁵⁵	17 ³⁴	6 ³⁵
20 24	11	П	Власія свмч.	Матєя ап.	6 ⁵³	17 ³⁶	6 ⁵⁴
21 25	12	С	Мелетія св.	Цезарія	6 ⁵¹	17 ³⁸	7 ¹⁰
22 26	13	Н	Сироп. Мартиніяна прп.	Запуст. Віктора	6 ⁴⁹	17 ³⁹	7 ²⁴
23 27	14	П	Авксентія прп.	Александра	6 ⁴⁷	17 ⁴¹	7 ³⁸
24 28	15	В	Онис. ап. Пафнутія	Теофіля	6 ⁴⁵	17 ⁴²	7 ⁵³

ПОГОДА В ЛЮТОМУ.

Від 1 до 7 мрячно й дощево, 8 холод, від 9 до 12 хмарно, сніг з дощем, від 13 до 16 погідно й холодно, 18 дощ і сніг, від 19 до 22 вітри, від 23 до 26 погідно й морозно, при кінці хмарно й холодно.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЛЮТОМУ.

9 лютого 1918. — підписання Центральн. Радою берестейського миру. — 20 лют. 1054 р. — смерть князя Ярослава Мудрого.

БЕРЕЗЕНЬ

Стиль	нов.	ст.	Дні	С В Я Т А		Сонце		Місяць	
				українські	римо-католицькі	схід	зах.	схід	зах.
1	16	С		Лют. Памф., Вал. мч.	Попел. Альбіна еп.	6 ⁴²	17 ⁴⁴	8 ¹⁰	23 ¹
2	17	Ч		Теодора вмч.	Павла м.	6 ⁴⁰	17 ⁴⁶	8 ^{3Т}	—
3	18	П		Льва папи	Кунегунди	6 ³⁸	17 ⁴⁷	8 ^{5Т}	0 ⁵¹
4	19	С		Архіпа ап. і Максима	Казимира кор.	6 ³⁶	17 ⁴⁹	9 ³²	1 ⁵¹
5	20	Н		1. посту. Льва еп. Кат.	Вступ. Івана від Хр.	6 ³⁴	17 ⁵¹	10 ¹⁷	2 ⁵⁴
6	21	П		Тимотея прп.	Перпетуї	6 ³²	17 ⁵²	11 ¹³	3 ⁵⁶
7	22	В		Найд. моц. мч. в Е.	Томи з Акв.	6 ³⁰	17 ⁵⁴	12 ²⁰	4 ⁵⁸
8	23	С		Полікарпа свмч.	Сух. Івана Божого	6 ²⁸	17 ⁵⁶	13 ²³	5 ⁵⁹
9	24	Ч		† 1 і 2 найд. гол. І. Хр.	Франціски Рим.	6 ²⁶	17 ⁵⁷	14 ⁵⁰	5 ²⁷
10	25	П		Тарасія св.	Сух. 40 Мучеників	6 ²⁴	17 ⁵⁹	16 ⁷	5 ⁴⁷
11	26	С		Порфірія св.	Сух. Рожі, Фр. і Пел.	6 ²²	18 ⁰	17 ²⁶	6 ⁷
12	27	Н		2. посту. Прокопія	Суша. Григорія В.	6 ²⁰	18 ²	18 ²⁵	6 ²⁷
13	28	П		Василія ісп.	Христини	6 ¹⁸	18 ³	20 ⁷	6 ³⁷
14	1	В		Бер. Евдокії прпмч.	Матильди к.	6 ¹⁶	18 ⁵	21 ³¹	6 ⁵
15	2	С		Теодота свмч.	Климентя	6 ¹³	18 ⁶	22 ⁵⁷	7 ¹⁷
16	3	Ч		Евтропія і ин. мч.	Киріяка м.	6 ¹¹	18 ⁸	—	7 ³⁸
17	4	П		Гарасима прп.	Патрикія	6 ⁹	18 ⁹	0 ²³	8 ¹⁸
18	5	С		Конона мч.	Кирила Єрус.	6 ⁷	18 ¹¹	1 ⁴³	9 ¹
19	6	Н		3. пост. 42 муч. в Ам.	Глуха. Йосифа Обруг.	6 ⁵	18 ¹²	2 ⁴⁹	10 ¹
20	7	П		Вас. свмч.	Евфимії д.	6 ³	18 ¹⁴	3 ³⁸	11 ²
21	8	В		Теофілякта прп.	Венедикта ав.	6 ¹	18 ¹⁵	4 ¹⁴	12 ⁴
22	9	С		† 40 Муч. в Севаст.	Катерини шв.	5 ⁵⁹	18 ¹⁷	4 ⁴⁰	14 ⁶
23	10	Ч		Кондрата і ин. мч.	Фелікса м.	5 ⁵⁷	18 ¹⁹	5 ⁰	15 ²⁷
24	11	П		Софронія пат.	Вел. Четв. Гавр.	5 ⁵⁵	18 ²⁰	5 ¹⁶	16 ³⁸
25	12	С		Теофана ісп.	В. П. Благ. ПДМ.	5 ⁵³	18 ²¹	5 ^{3Т}	17 ⁵⁰
26	13	Н		4. пост. Пер. моц. св. Н.	Середоп. Еман	5 ⁵¹	18 ²³	5 ⁴⁵	19 ³
27	14	П		Венед. прп.	М. Б. Страд.	5 ⁴⁹	18 ²⁴	5 ³⁹	20 ¹³
28	15	В		Агапія мч.	Івана Кап.	5 ⁴⁷	18 ²⁵	6 ¹⁵	21 ²⁴
29	16	С		<i>Поклони.</i> Сав. і Юл. мч.	Кирила	5 ⁴⁵	18 ²⁶	6 ³⁵	22 ³⁴
30	17	Ч		Алексія прп.	Квірина	5 ⁴³	18 ²⁷	6 ⁵⁹	23 ⁴⁴
31	18	П		Кирила Єрус. св.	Бальбіни д.	5 ⁴²	18 ²⁹	7 ²⁹	—

ПОГОДА в БЕРЕЗНІ.

До 17 холодно й вітри, 19 сніг, можливо з дощем, 20 і 21 дощово й холодно, від 22 дуже холодно, потім відлига, рано приморозки.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В БЕРЕЗНІ.

3. березня 1861 р. скасували в Росії і на Україні кріпацтво. — 9. березня 1814 р. народився Тарас Шевченко. — 10 березня 1861 р. умер Т. Шевченко.

КВІТЕНЬ

Стиль	нов.	ст.	Дні	С В Я Т А		Сонце		Місяць	
				українські	римо-католицькі	схід	захід	схід	захід
1	19	С		Бер. Хризанта і Дарії мч	Гугона	5 ^{4Т}	18 ²⁹	8 ¹⁶	0 ⁴⁷
2	20	Н		5. посту Ю. уб в м. св. С.	Чорна. Франца	5 ³⁹	18 ³¹	9 ⁴⁶	1 ⁴¹
3	21	П		Якова ісп.	Ришарда	5 ³⁷	18 ³²	10 ¹	2 ²⁶
4	22	В		Василія свмч.	Ізидора	5 ³⁵	18 ³⁴	11 ¹³	3 ¹
5	23	С		Нікона і тов. Лідії	Вінцентія	5 ³³	18 ³⁵	12 ²⁶	3 ²⁸
6	24	Ч		Захарії і Якова	Келестина	5 ³¹	18 ³⁷	13 ⁴⁰	3 ⁴⁹
7	25	П		Благов. Пр. Бог.	Епіфанія	5 ²⁹	18 ³⁸	14 ⁵⁸	4 ⁷
8	26	С		Лазар. ап. Соб. Арх. Г.	Діонізія еп.	5 ²⁷	18 ⁴⁰	16 ¹⁹	4 ²⁴
9	27	Н		Квіт. Матр. прп.	Квіт. Марії Клеоп.	5 ²⁴	18 ⁴¹	17 ⁴⁶	4 ⁴⁰
10	28	П		Іляріона прп.	Езекіла	5 ²²	18 ⁴³	19 ³³	4 ⁵⁷
11	29	В		Марка і Кир. прп.	Льва В. пап.	5 ²⁰	18 ⁴⁴	20 ¹²	5 ¹⁶
12	30	С		Ів. Лівств. прп.	Юлія пап.	5 ¹⁸	18 ⁴⁶	22 ¹⁴	5 ⁴⁰
13	31	Ч		Вел. Ч. Іпат. прп.	Вел. Ч. Герменегіль.	5 ¹⁶	18 ⁴⁷	23 ²⁸	6 ¹³
14	1	П		Вел. П. Квіт. М. Єг. прп.	Вел. П. Юстина м.	5 ¹⁴	18 ⁴⁹	—	6 ⁵⁸
15	2	С		Вел. С. Тит. прп. і Амф.	Вел. Суб. Анаст. м.	5 ¹²	18 ⁵⁰	0 ⁷	7 ⁵⁹
16	3	Н		Воскр. Хр. Ник. ісп.	Воскр. Христ.	5 ¹¹	18 ⁵²	1 ³⁰	9 ¹³
17	4	П		Світл. П. Йосифа, п.	Св. Пон. Анікита	5 ⁹	18 ⁵³	2 ⁵⁵	10 ³⁴
18	5	В		Світл. В. Теод. і Аг.	Аполонія м.	5 ⁷	18 ⁵⁴	2 ⁵⁰	11 ⁵⁵
19	6	С		Евтихія св.	Георгія	5 ⁵	18 ⁵⁵	3 ⁵⁰	13 ¹³
20	7	Ч		Георгія	Теодора	5 ³	18 ⁵⁷	3 ²²	14 ²⁷
21	8	П		Іродіона і ин. ап.	Анзельма	5 ¹	18 ⁵⁸	3 ⁵³	15 ³⁹
22	9	С		Євпсихія мч.	Сотера і Кая мм.	4 ⁵⁹	18 ⁵⁶	3 ²⁷	16 ⁵⁰
23	10	Н		1. Томина. Терентія	1. Біла Войтіха еп.	4 ⁵⁷	19 ¹	4 [—]	18 ⁰
24	11	П		Антипи свмч.	Фіделіса	4 ⁵⁵	19 ³	4 ²⁷	19 ¹⁰
25	12	В		Василія прп.	<i>Оп. св. Йос.</i> Мар.	4 ⁵³	19 ⁴	4 ¹⁸	20 ²¹
26	13	С		Артемона свмч.	Кліта і Марка	4 ⁵²	19 ⁶	5 ²⁴	21 ³⁰
27	14	Ч		Мартина папи	Петра Кан.	4 ⁵⁰	19 ⁷	5 ²⁰	22 ³⁶
28	15	П		Аристарха, Пуда ап.	Павла від Хр.	4 ⁴⁸	19 ⁸	6 ³⁰	23 ³³
29	16	С		Агафії, Хіон, Галини	Петра з Вер.	4 ⁴⁵	19 ¹⁰	6 ⁵⁰	—
30	17	Н		2. Мирон. Сим. прп.	2. Іпо В. Катер. Єіен.	4 ⁴⁴	19 ¹¹	7 ⁵²	0 ²²

ПОГОДА в КВІТНІ.

Спочатку холодно, від 4 гарно й тепло, 8 вітер, від 9 до 11 тепло, потім хмарно, 18 буря, від 19 до 23 погідно, 25 дуже холодно, потім до кінця хмарно й холодно.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В КВІТНІ.

7. квітня 1917 р. проголосили в Києві Українську Центральну Раду, а 19. квітня Всеукраїнський Конгрес визнав її найвищою владою України. — 25. квітня 1622 р. вмер у Києві гетьман Петро Сагайдачний. — 29 квітня 1918 Павло Скоропадський став гетьманом України.

ТРАВЕНЬ

Стиль	нов.	ст.	Дні	С В Я Т А		Сонце		Місяць	
				українськ	римо-католицькі	схід	захід	схід	зах.
1	18	П	Іван Декапол Прп.	Фил. і Як.	4 ⁴³	19 ¹²	8 ⁵⁸	1	1
2	19	В	Ів. прп.	Атаназ.	4 ⁴¹	19 ¹³	10 ⁹	1	1
3	20	С	Теод. Т.	Цар. К. П.	4 ³⁹	19 ¹⁴	11 ²²	1	1
4	21	Ч	Януарія свмч.	Зн. св. Хр. Фльор.	4 ³⁸	19 ¹⁶	12 ³⁶	2	1
5	22	П	Теодора і Віт. прп.	Пія V, Моніки	4 ³⁶	19 ¹⁷	13 ⁵²	2	1
6	23	С	† Юрія вмч. (на нед.)	Івана з Ол.	4 ³⁴	19 ¹⁸	15 ¹⁰	2	1
7	24	Н	3. Розсл. Сав. Стр. мч.	3. по В. Фляв. і Дом.	4 ³³	19 ²⁰	16 ³²	2	5
8	25	П	† Марка ев.	Стан. еп.	4 ³¹	19 ²¹	17 ⁵⁷	3	1
9	26	В	Василія свмч.	Григорія Наз.	4 ⁰	19 ²³	19 ²⁷	3	8
10	27	С	Симеона свмч.	Ізидора	4 ²⁸	19 ²⁴	20 ⁵⁸	4	7
11	28	Ч	Ясона і Сосіп. ап.	Францішка з Гіер.	4 ²⁷	19 ²⁶	22 ²⁰	4	8
12	29	П	9 Муч. в Кизиці	Панкратія	4 ²⁵	19 ²⁷	23 ²⁶	5	7
13	30	С	† Якова ап.	Серватія	4 ²⁴	19 ²⁹	—	6	5
14	1	Н	4. Самар. Трав. Єр. пр.	4. по В. Боніфатія	4 ²³	19 ³⁰	0 ¹⁸	8	1
15	2	П	Атаназ. ВА.	Сош. Св. Духа	4 ²¹	19 ³¹	0 ⁴⁷	9	1
16	3	В	† Теодозія Печ. прп.	Бл. Анд.	4 ²⁰	19 ³²	1 ¹¹	11	2
17	4	С	Пелягії прпм.	Пасхаліса	4 ¹⁹	19 ³⁴	1 ³⁰	12	1
18	5	Ч	Ірини мч.	Венанція м.	4 ¹⁷	19 ³⁵	1 ⁴⁵	13	1
19	6	П	Йова Многострад.	Петра Вел. пап.	4 ¹⁶	19 ³⁶	1 ⁵⁹	14	1
20	7	С	Явлення Чес. Хрест.	Бернардина	4 ¹⁵	19 ³⁸	2 ¹⁴	15	0
21	8	Н	5. О Сліп. † Ів. Бог.	5. по В. Тимотея	4 ¹⁴	19 ³⁹	2 ²⁹	17	0
22	9	П	† Пер. м. св. Миколая	Хр. дн. Юлії д.	4 ¹³	19 ⁴⁰	2 ⁴⁶	18	1
23	10	В	† Симеона Зил. ап.	Дезідерія еп. і м.	4 ¹²	19 ⁴¹	3 ⁷	19	2
24	11	С	Мокія свмч.	П. Д. М. Спом. вір.	4 ¹¹	19 ⁴³	3 ³³	20	2
25	12	Ч	Воз. Гос. Еліф і Герм.	Воз. Гос. Гр. VII. пап.	4 ¹⁰	19 ⁴⁴	4 ⁷	21	2
26	13	П	Гликерії мч.	Филипа пр.	4 ⁸	19 ⁴⁵	4 ⁵¹	22	1
27	14	С	Ізидора мч.	Беди В.	4 ⁸	19 ⁴⁶	5 ⁴⁶	22	5
28	15	Н	6. Св. От. Пах В. Прп.	6. по Вел. Август. еп.	4 ⁷	19 ⁴⁷	6 ⁴⁹	23	0
29	16	П	Теод. осв.	Марії Магд.	4 ⁶	19 ⁴⁸	7 ⁵⁸	23	5
30	17	В	Андроніка ап. і Юнії	Фелікса	4 ⁶	19 ⁴⁹	9 ⁹	—	—
31	18	С	Теодота мч.	Петронелі	4 ⁵	19 ⁵⁰	10 ²³	0	15

ПОГОДА В ТРАВНІ.

Спочатку холодно й вітри, від 14 до 15 погода, від 16 до 23 хмарно, 24 приморозок, від 25 до 27 погідно й тепло, 28 й 29 холодно й дощ, 30 може бути мороз і сніг.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ТРАВНІ.

16. травня 1848 р. скасували в Австрії панщину (по старому стилю 3. мая). — 25. травня 1926 застрілив у Парижі жид Шварцбарт Симона Петлюру, голову Директорії. — 28 травня 1916. смерть Івана Франка.

ЧЕРВЕНЬ

Стиль	нов.	ст.	Дні	С В Я Т А		Сонце		Місяць	
				українські	римо-католицькі	схід	зах.	схід	зах.
1	19	Ч	Патрикія	Бл. Якова Стр. еп.	4 ⁵	19 ⁵¹	11 ³⁴	0 ⁸²	2
2	20	П	Талалея мч.	Маркеліна	4 ⁴	19 ⁵²	12 ⁴⁸	0 ⁴⁷	7
3	21	С	За упок. † Конс. і Ол.	Кльот.	4 ³	19 ⁵³	14 ⁶	1 ²	2
4	22	Н	Сош. св. Д. Василіска	Сош. св. Д. Квірини	4 ³	19 ⁵⁴	15 ²⁷	1 ¹⁹	9
5	23	П	Прсв. Тройці. Мих. еп.	Пон. св. Д. Боніфатія	4 ³	19 ⁵⁵	16 ⁵³	1 ³⁸	8
6	24	В	Симеона прп.	Норберта еп.	4 ³	19 ⁵⁶	18 ²³	2 ²	2
7	25	С	† Трете н. гол. с. Ів. Хр.	Сух. Роберта	4 ¹	19 ⁵⁶	19 ⁵⁰	2 ³⁶	6
8	26	Ч	Карпа ап.	Медарда еп.	4 ¹	19 ⁵⁷	21 ³⁸	3 ²⁴	4
9	27	П	Терап.	Сух. Феліціяна м.	4 ⁰	19 ⁵⁸	22 ⁵⁶	4 ³³	3
10	28	С	Никити еп.	Сух. Маргарети кор.	4 ⁰	19 ⁵⁹	22 ¹⁴	5 ⁵¹	1
11	29	Н	1. по С. Всіх Св. Теод.	1. по С. Св. Тр. Варн.	4 ⁰	20 ⁰	23 ³³	7 ¹⁸	8
12	30	П	Ісаакія прп.	Онуфрія	4 ⁰	20 ⁰	23 ⁵⁶	8 ⁴³	3
13	31	В	Єрмія ап. і Єрмея м.	Антон. з Пад.	4 ⁰	20 ¹	23 ¹⁷	10 ³	9
14	1	С	Червень. Юстина мч.	Василія	3 ⁵⁹	20 ¹	—	4 ⁶	11
15	2	Ч	Прсв. Евхар. Никиф.	Боже Тіло Бенона	3 ⁵⁹	20 ²	0 ¹⁵	12 ³¹	1
16	3	П	Лукіяна мч. і ин.	Івана Редж.	3 ⁵⁸	20 ²	0 ³⁹	13 ⁴²	2
17	4	С	Митрофана еп.	Райнера	3 ⁵⁸	20 ³	0 ⁵⁰	14 ⁵²	2
18	5	Н	2. по С. Дорот.	2. по С. Ефрема	3 ⁵⁸	20 ³	0 ⁴²	16 ²	2
19	6	П	Висаріона	Юліяни	3 ⁵⁸	20 ³	1 ¹⁹	17 ¹¹	1
20	7	В	Теод.	Сильверія пап.	3 ⁵⁸	20 ⁴	1 ⁴⁴	18 ¹⁸	8
21	8	С	Теодора Страт.	Альойзія	3 ⁵⁸	20 ⁴	2 ⁵	19 ²⁰	6
22	9	Ч	Кирила св.	Павлина еп.	3 ⁵⁰	20 ⁴	2 ²¹	20 ¹⁵	5
23	10	П	Пр. Сер. Іс. Тим. свмч.	Пр. Серця Іс. Агр. ді м.	3 ⁵⁹	20 ⁴	3 ³⁵	20 ⁵⁹	9
24	11	С	† Вартоломея і Варн. ап.	Різдво Івана Хр.	3 ⁵⁹	20 ⁴	4 ⁴⁷	21 ³³	3
25	12	Н	3. по С. Онуфрія	3. по С. Вільгельма	3 ⁵⁹	20 ⁴	5 [—]	21 ⁵⁹	9
26	13	П	Акил.	Пав. і Ів.	4 ⁰	20 ⁴	7 ¹	22 ²⁰	0
27	14	В	Єлісея пр.	Владислава кор.	4 ⁰	20 ⁴	8 ¹⁹	22 ³⁸	8
28	15	С	Амоса пр., Єроніма прп.	Іринія	4 ¹	20 ⁴	9 ³⁵	22 ⁵³	3
29	16	Ч	Тихона еп.	Петра і Павла ап.	4 ¹	20 ⁴	10 ⁵⁴	23 ⁸	8
30	17	П	Мануїла і Савел.	Пам. св. Павла	4 ³	20 ⁴	11 ⁵⁰	23 ²³	3

ПОГОДА В ЧЕРВНІ.

1 і 2 дуже гарно, 3 дощ, від 4 до 8 хмарно, 9 погідно, від 10 до 14 холодно, 15 дощ, до 21 хмарно й холодно, 22 потепліє, 24 дощ і холод аж до кінця.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЧЕРВНІ.

23 червня 1917 видано 1-й Універсал Центральної Ради у Києві.

ЛИПЕНЬ

Стиль	С В Я Т А			Сонце		Місяць
	нов.	ст.	Дні	схід	зах.	
1 18 С	Леонтія мч.	<i>Пр. Крови І. Хр.</i>	4 20 5	13 7	2	
2 19 Н	4. по С. † Юди Тад.	4. по С. Посіщ. ПДМ.	4 3 20 4	14 2 8		
3 20 П	Методія свмч.	Анатолія	4 4 20 4	15 5 8		
4 21 В	Юліяна Тарс. мч.	Теодора еп.	4 4 20 4	17 3 0		
5 22 С	Евсевія свмч.	Антонія	4 5 20 3	18 4 7		
6 23 Ч	Агріпини мч.	Лукії мч.	4 6 20 3	19 4 7		
7 24 П	Різдво св. Ів. Хр.	Кирила і Методія	4 7 20 2	20 3 6		
8 25 С	Февронії	Єлисавети др.	4 8 20 1	21 1 0		
9 26 Н	5. по С. Давида прп.	5. по С. Вероніки	4 9 20 1	21 3 6	6	
10 27 П	Самсона прп.	7 Братей	4 10 20 0	21 5 3	7	
11 28 В	Пер. мощ. Кира і Івана	Пія І. пап.	4 11 19 5 9	22 1 7	9	
12 29 С	Петра і Павла ап.	Івана Гв.	4 12 19 5 9	22 2 6	10	
13 30 Ч	Собор 12 Апост.	Анаклита п. і м.	4 13 19 5 8	22 4 1	11	
14 1 П	<i>Липень. Косми і Дам.</i>	Бонавентури	4 14 19 5 7	22 5 7	12	
15 2 С	† Пол. Риз. Пр. Б.	Генрика	4 15 19 5 6	23 1 5	13	
16 3 Н	6. по С. Якимта мч. і Ан.	6. по С. <i>МБ. Шкапл.</i>	4 16 19 5 4	23 3 8	15	
17 4 П	Андрея Крит.	Алексія	4 17 19 5 4	—	16	
18 5 В	† Кирила і Методія ап.	Симеона з Л.	4 18 19 5 4	0 7 17		
19 6 С	† Атаназія Атон.	Вінк. з П.	4 19 19 5 3	0 4 5	18	
20 7 Ч	Томи і Акакія прп.	Чеслава	4 20 19 5 2	1 3 3	18	
21 8 П	Прокопія мч.	Пракседі д.	4 21 19 5 1	2 3 2	19	
22 9 С	Панкратія сщм.	Марії Магдал.	4 22 19 5 0	3 3 9	20	
23 10 Н	7. по С. † Антонія печ	7. по С. Аполінар.	4 23 19 4 8	4 5 0	20	
24 11 П	Евф. мч., Ольги	Кунег.	4 25 19 4 7	6 2 20		
25 12 В	Прокла й Іл. мч.	Якова ап.	4 26 19 4 6	7 1 5	21	
26 13 С	Собор Арх. Гавр.	Анни	4 27 19 4 5	8 2 7	21	
27 14 Ч	Акили ап., Кирика мч.	Рудольфа Акв.	4 28 19 4 4	9 4 0	21	
28 15 П	† Волод. Вел. кн.	Віктора п.	4 29 19 4 3	10 5 4	21	
29 16 С	Атиногена свмч.	Марти д.	4 30 19 4 1	12 1 3	22	
30 17 Н	8. по С. Марини вмч.	8. по С. Руфіна м.	4 32 19 4 0	13 3 5	22	
31 18 П	Якимта і Ом.	Ігнатія	4 33 19 3 8	14 5 9	23	

ПОГОДА В ЛИПНІ.

Спочатку холодно, потім гарна погода до 18, 19 до 21 дощ, від 22 до кінця погода.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЛИПНІ.

10 липня 1709 р. битва гетьмана І. Мазепи і Шведів з царем Петром під Полтавою. — 15 липня 1015 р. умер у Києві князь Володимир Великий. — 16 липня 1917—2-й Універсал Укр. Центр. Ради. — 27. липня 1657 р. вмер гетьм. Богдан Хмельницький.

СЕРПЕНЬ

Стиль	С В Я Т А			Сонце		Місяць
	нов.	ст.	Дні	схід	зах.	
1 19 В	Макрини і Дія прп.	Петра в оков.	4 33 19 3 8	16 2 0	23 5 0	
2 20 С	† Ілї пр. (на нед.)	<i>МБ. Ангел.</i>	4 34 19 3 7	17 3 1	—	
3 21 Ч	Симеона і Івана прп.	Найд. св. Стеф.	4 36 19 3 6	18 3 6	0 5 4	
4 22 П	Марії Магд., Фоки прп.	Домініка	4 37 19 3 4	19 7 2	2 1 7	
5 23 С	Трофима і ин. мч.	<i>МБ. Сніжної</i>	4 39 19 3 3	19 3 5	3 4 1	
6 24 Н	9. по С. † Бор. і Гліба	9. по С. † Преобр.	4 40 19 3 1	19 5 7	5 8	
7 25 П	† Усп. св. Анни	Кастаня	4 41 19 2 9	20 1 5	6 3 2	
8 26 В	Єрмолая свмч.	Киріяка м.	4 43 19 2 8	20 3 0	7 5 1	
9 27 С	† Пантелеймона вмч.	Романа	4 44 19 2 7	20 4 5	9 8	
10 28 Ч	Прохора і ин. ап.	Лаврентія м.	4 46 19 2 6	21 2 2	10 2 1	
11 29 П	Калиніка мч.	Зузання д.	4 47 19 2 4	21 1 9	11 3 4	
12 30 С	Сили і ин. ап.	Кляри д.	4 49 19 2 2	21 4 1	12 4 6	
13 31 Н	10. по С. Евдокима п.	10. по С. Гіполита	4 51 19 2 0	22 7 7	13 5 7	
14 1 П	Серп. Пр. Ч.Х.	Евзевія	4 52 19 8 22	24 1 5	15 4	
15 2 В	Перен. мощ. св. Ст.	Успення Пр. Б.	4 53 19 2 23	2 6 4	16 4	
16 3 С	Ісаака і ин. прп.	Йоакима	4 54 19 5 3	—	16 5 5	
17 4 Ч	7 Мол. в Ефезі мч.	Ядка в.	4 55 19 5 0	0 2 2	17 3 5	
18 5 П	Евсигнія мч.	Єлени	4 57 19 9 1	2 5 18	7	
19 6 С	Преображ. Г. Спас.	Людвика Тол. еп.	4 58 19 6 2	3 5 18	3 0	
20 7 Н	11. по С. Дометія і П.	11. по С. Вернарда	5 5 9 19 9	3 4 0	18 5 1	
21 8 П	Еміліяна еп.	Іванни	5 1 19 4 5	5 2 19	8	
22 9 В	† Матея ап.	Тимотея і тов. м.	5 1 19 2 6	1 5 19	2 3	
23 10 С	Лаврентія мч.	Фил. Б.	5 4 19 2 7	2 9 19	3 8	
24 11 Ч	Евпла мч.	Вартоломея ап.	5 5 19 0 8	4 5 19	5 4	
25 12 П	Фотія і Анікити мч.	Людвика к.	5 7 18 5 8	10 2 20	1 2	
26 13 С	Максима ісп.	<i>МБ. Ченстох.</i>	5 8 18 5 6	11 2 3	20 3 4	
27 14 Н	12. по С. Михея пр.	12. по С. Йосифа	5 9 18 5 4	12 4 6	21	
28 15 П	Усп. Пр. Бог.	Август.	5 11 18 5 2	14 7 21	4 5	
29 16 В	Пер. нерук. Обр. Госп.	Усікн. гол. Ів. Хр.	5 11 18 5 0	15 2 0	22 1 1	
30 17 С	Мирона мч.	Рожі Лім.	5 14 18 4 8	16 2 0	23 5 3	
31 18 Ч	Фльора і Лавра мч.	Раймунда	5 15 18 4 6	17 4	—	

ПОГОДА В СЕРПНІ.

До 6 спека, 7 хмарно, 8 дощ, від 9 до 11 змінно. 12 до 14 погода, 16 буря, 17 холодний дощ, від 18 до 25 спека, від 26 до кінця вітри, змінчиво, місцями дощ.

21 серпня обручкове затміння сонця. Почат. 3 г. 52 м., кінець 8 г. 42 м. Видно в Європі.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В СЕРПНІ.

2. серпня 1914 р вибухла світова війна. — 14 серп. 1775. р. зруйновання Запорозж. Січі. — 15. серпня 1856. народився в Нагуевичах Ів. Франко.

ВЕРЕСЕНЬ

ЖОВТЕНЬ

Стиль	С В Я Т А				Сонце		Місяць		Стиль	Дні	С В Я Т А				Сонце		Місяць		
	нов.	ст.	Дні	українські	римо-католицькі	схід	зах.	схід			зах.	схід	зах.	українські	римо-католицькі	схід	зах.	схід	зах.
1	19	П	Андрея Стр. мч.	Броніслави, Егідія	5 ¹⁷	18 ⁴²	17 ³⁵	14	18	Н	17. по С. Евменія прп.	17. по С. Бл. Івана	5 ⁵⁸	17 ⁴⁰	16 ⁴¹	3 ⁶			
2	20	С	Самуїла пр.	Стефана кор.	5 ¹⁸	18 ⁴⁰	18 ⁰	22	19	П	Троф. і Сави	Ангел. Ст.	6 ⁰	17 ³⁸	16 ⁵⁶	4 ²⁸			
3	21	Н	13. по С. Тадея ап.	13. по С. Зенона мч.	5 ¹⁹	18 ³⁸	18 ¹⁹	4	20	В	Евст. його жени і діт.	Кандида і Герарда	6 ²	17 ³⁶	17 ¹²	5 ³⁸			
4	22	П	Агатоніка	Розалії д.	5 ²¹	18 ³⁶	18 ³⁵	5	21	С	Кондрата ап.	МБ. Рожан.	6 ³	17 ³⁴	17 ²⁸	6 ⁵³			
5	23	В	Лупа мч.	Лаврентія Юст.	5 ²²	18 ³⁴	18 ³⁰	6	22	С	Фоки свмч.	Плакида м.	6 ⁵	17 ³²	17 ⁴⁶	8 ⁶			
6	24	С	Евтиха свмч.	Захарії пр.	5 ²⁴	18 ³²	19 ⁶	7	23	П	Зачат. Ів. Хр.	Брунона ав.	6 ⁶	17 ³⁰	18 ⁹	9 ²⁰			
7	25	Ч	Вартоломея і Тита ап.	Бл. Мельхіора	5 ²⁵	18 ³¹	19 ²³	9	24	С	Теклі првмч.	Марка пап.	6 ⁸	17 ²⁸	18 ³⁸	10 ³²			
8	26	П	Адріяна і Наталії	Різдво ПДМ.	5 ²⁷	18 ³⁰	19 ⁴³	10	25	Н	18. по С. Евфрозинії	18. по С. Бригіди д.	6 ⁹	17 ²⁶	19 ¹⁵	11 ³⁹			
9	27	С	Пімена прп.	Петра Кляв.	5 ²⁸	18 ²⁶	20 ⁸	11	26	П	† Пр. Ів. Бог.	Людвика	6 ¹⁰	17 ²⁴	20 ¹	12 ³⁷			
10	28	Н	14. по С. Мойсея Мур.	14. по С. Николая	5 ²⁹	18 ²⁴	27 ⁸⁹	12	27	В	Калістрата мч.	Франціш. Борг.	6 ¹¹	17 ²²	20 ⁵³	13 ²⁶			
11	29	П	† Усік. Гл. Ів. Х.	Прота	5 ³⁰	18 ²²	27 ¹⁹	13	28	С	† Харітона прп.	Еміліяна	6 ¹³	17 ²⁰	22 ³	14 ⁴			
12	30	В	Александра пат. Кон.	Найсв. Ім. МБ.	5 ³²	18 ²⁰	27 ¹⁰	14	29	Ч	Киріяка прп.	Максиміліяна еп.	6 ¹⁵	17 ¹⁸	23 ¹²	14 ³⁵			
13	31	С	† Пол. Пояса Пр. Бог.	Філіпа м.	5 ³³	18 ¹⁸	28 ¹¹	15	30	П	Григорія свмч.	Едварда к.	6 ¹⁶	17 ¹⁵	—	14 ⁵³			
14	1	Ч	Вер, † Нов. Рік дер.	Воздв. Ч. Хр.	5 ³⁵	18 ¹⁵	—	16	31	С	Жовт. † Покров Пр. Б.	Калікста пап і м.	6 ¹⁸	17 ¹³	0 ²³	15 ¹⁷			
15	2	П	Маманта мч.	7 Стр. ПДМ.	5 ³⁶	18 ¹³	0 ¹⁸	16	2	Н	19. по С. Кипріяна свмч.	19. по С. Тереси д.	6 ¹⁹	17 ¹¹	1 ³⁶	15 ³³			
16	3	С	Антима свмч., Теок.	Корнилія	5 ³⁸	18 ¹¹	1 ³⁰	16	3	П	Діоніз. А.	Герарда	6 ²¹	17 ⁹	2 ⁴⁹	15 ⁴⁹			
17	4	Н	15 по С. Вавили свмч.	15. по С. Зн. св. Ф	5 ³⁹	18 ⁹	2 ⁴⁴	17	4	В	Єротей свмч.	Маргарети Аляк.	6 ²³	17 ⁸	4 ⁴	16 ⁵			
18	5	П	Захарії і Єл.	Йосифа	5 ⁴¹	18 ⁷	3 ³⁷	17	5	С	Харитини	Луки ев.	6 ²⁵	17 ⁴	6 ⁴⁴	16 ⁴²			
19	6	В	Чудо Арх. Михаїла	Януарія еп.	5 ⁴²	18 ⁵	5 ¹²	17	6	Ч	† Томи ап.	Петра з Ал.	6 ²⁵	17 ⁰	7 ⁹	17 ⁸			
20	7	С	Созонта мч.	Евстахія м.	5 ⁴³	18 ³	6 ²⁸	18	7	П	Сергія і Вакха мч.	Івана Кант.	6 ²⁶	17 ⁰	7 ⁹	17 ⁸			
21	8	Ч	Різдво Пр. Богор.	Матея ап.	5 ⁴⁴	18 ¹	7 ⁴⁷	18	8	С	Пелагії прп.	Уршулі д. і м.	6 ²⁸	16 ⁵⁸	9 ³⁶	17 ⁴³			
22	9	П	Йоакима і Анни	Томи з Віл.	5 ⁴⁶	17 ⁵⁹	9 ⁸	18	9	Н	20. по С. † Якова ап.	20. по С. Кордулі д.	6 ³⁰	16 ⁵⁷	10 ⁵⁸	18 ³⁰			
23	10	С	Минодори і Митр. мч.	Теклі д. і м.	5 ⁴⁷	17 ⁵⁷	10 ³²	19	10	П	Евлампія і Ев.	Серванда	6 ³¹	16 ⁵⁷	12 ⁷	19 ³⁴			
24	11	Н	16. по С. Теодори прп.	16. по С. ПДМ. В.	5 ⁴⁹	17 ⁵⁴	11 ⁵⁵	19	11	В	Філіпа ап., Теоф. еп.	Рафаїла Арх.	6 ³³	16 ⁵⁵	13 ¹	20 ⁵⁰			
26	12	П	Автонома	Володис.	5 ⁵⁰	17 ⁵²	13 ¹²	20	12	С	Прова і ин. мч.	Криспіна	6 ³⁴	16 ⁵³	13 ⁴⁰	22 ¹³			
26	13	В	Об. Хр., Корнилія	Кипріяна і Юст. м.	5 ⁵²	17 ⁵⁰	14 ¹⁵	21	13	Ч	Карпа мч., Косми прп.	Евариста пап.	6 ³⁶	16 ⁵²	14 ⁷	23 ³⁵			
27	14	С	Воздвиження Ч. Хр.	Косми і Даміяна	5 ⁵³	17 ⁴⁸	15 ³	23	14	П	Параскеви прп.	Фльорентія	6 ³⁷	16 ⁵⁰	14 ²⁹	—			
28	15	Ч	Никити вмч.	Вячеслава кор.	5 ⁵⁵	17 ⁴⁶	15 ³⁷	23	15	С	Евфимія прп., Лукіяна м.	Симона і Тад. ап.	6 ³⁹	16 ⁴⁸	14 ⁴⁷	0 ⁵⁴			
29	16	П	Евфимії вмч.	Михаїла арх.	5 ⁵⁶	17 ⁴⁴	16 ⁴	0	29	16	Н	21. по С. Льюнгина сот.	21. по С. Наркіса еп.	6 ⁴⁰	16 ⁴⁷	15 ³	2 ¹⁰		
30	17	С	Софії, Віри, Надії і Люб.	Єроніма	5 ⁵⁷	17 ⁴²	16 ²⁴	14	30	17	П	Осія пр. Андрія	Альфонса	6 ⁴²	16 ⁴⁵	15 ¹⁸	3 ²⁴		
									31	18	В	† Луки ап.	Вольфганга	6 ⁴⁴	16 ⁴³	15 ³⁴	4 ³⁷		

ПОГОДА В ВЕРЕСНІ.

До 4 погідно й тепло, потім вітри, 8 і 9 ясна погода, 10 хмарно, 11 дощово, від 11 до 25 непевна погода, від 26 до 28 гарно, від 29 і 30 дощ.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ У ВЕРЕСНІ.

12 вересня 1709. вмер гетьман Іван Мазепа.

ПОГОДА В ЖОВТНІ.

Спочатку гарно, але холодно, 4 й 5 тепло, 6 хмарно, 7 дощ, від 8 до 14 хмарно й холодно, 15 вітер з дощем, 16 сніг, потім змінчиво, від 21 до 27 сльота, від 28 і 29 до кінця холодно й хмарно.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЖОВТНІ.

6 жовтня 1918 р.—Відкриття Українського Університету у Києві.

ЛИСТОПАД

Нов.	Стиль	Дні	С В Я Т Я		Сонце		Місць
			українські	римо-католицькі	схід	зах.	
1	19	С	Жовт. Йоїла пр.	Всіх Святих	6 ⁴⁵	16 ⁴²	15 ⁵¹
2	20	Ч	Артемія вмч.	День Задушний	6 ⁴⁷	16 ⁴⁰	16 ⁴²
3	21	П	Іларіона Вел. прп.	Губерта еп.	6 ⁴⁸	16 ³⁹	16 ³⁹
4	22	С	† Казанск. Ікони Б. М.	Кароля Бором.	6 ⁴⁹	16 ³⁷	17 ¹³
5	23	Н	22. по С. Якова ап.	22. по С. Захарії	6 ⁵¹	16 ³⁶	17 ⁵⁶
6	24	П	Арети, Атан.	Леонарда	6 ⁵³	16 ³⁴	18 ⁴⁹
7	25	В	Маркіян. і Мартир. мч.	Бл. Антонія Бал.	6 ⁵⁴	16 ³³	19 ⁵¹
8	26	С	Димитрія вмч.	Готфріда	6 ⁵⁶	16 ³¹	20 ⁵⁷
9	27	Ч	Нестора мч.	Теодора м.	6 ⁵⁸	16 ³⁰	22 ⁷
10	28	П	Параск. вмч.	Андрія з Авел.	6 ⁵⁹	16 ²⁸	23 ¹⁷
11	29	С	Анастас. Рим. прп.	Мартина еп.	7 ¹	16 ²⁷	—
12	30	Н	23. по С. Зинов. і Зинов.	23. по С. Мартина	7 ²	16 ²⁶	0 ²⁹
13	31	П	Стахія, Нарк.	Станісл.	7 ³	16 ²⁵	1 ⁴¹
14	1	В	Лист. Косми і Дам.	Йосафата еп. і м	7 ⁵	16 ²⁴	2 ⁵⁶
15	2	С	Акиядина мч.	Гертруди	7 ⁷	16 ²²	4 ¹⁴
16	3	Ч	Акепсіма мч.	МБ. Остробрам	7 ⁸	16 ²¹	5 ³⁷
17	4	П	Йоанікія В. прп.	Сальомеї д.	7 ¹⁰	16 ²⁰	7 ⁵
18	5	С	Галакт. і Епістим. мч.	Романа м.	7 ¹¹	16 ¹⁹	8 ³²
19	6	Н	24. по С. Павла св.	24. по С. Єлисавети	7 ¹³	16 ¹⁸	9 ⁵⁰
20	7	П	Ерона і ин. мч.	Фелікса	7 ¹⁵	16 ¹⁷	10 ⁵²
21	8	В	Соб. св. Мих. Арх.	<i>Введ. в хр. ПБ.</i>	7 ¹⁶	16 ¹⁶	11 ³⁸
22	9	С	Онисифора мч.	Кекилії д. і м.	7 ¹⁷	16 ¹²	12 ¹⁰
23	10	Ч	Ераста і ин. ап.	Климент пап. м.	7 ¹⁸	16 ¹⁴	12 ³⁴
24	11	П	Міни, Вікт. і ин. мч.	Івана від Хр.	7 ²⁰	16 ¹⁴	12 ⁵³
25	12	С	† Йосафата Івана	Катерини д. і м.	7 ²¹	16 ¹³	13 ⁹
26	13	Н	25. по С. † Івана Золот.	25. по С. Леонарда	7 ²³	16 ¹²	13 ²⁴
27	14	П	† Филипа ап.	Валеріяна	7 ²⁴	16 ¹¹	13 ³⁰
28	15	В	Гурія і ин. мч.	Здислави	7 ²⁵	16 ¹⁰	13 ⁵⁷
29	16	С	† Матей ап. і св.	Сатурніна	7 ²⁷	16 ¹⁰	14 ¹⁷
30	17	Ч	Григорія еп. чудотв.	Андрія ап.	7 ²⁸	16 ⁹	14 ⁴¹

ПОГОДА В ЛИСТОПАДІ.

До 14 дощі, 15 хмарно й холодно,
16 сніг, від 17 до 20 дощ, від 21 до
кінця тепло й погідно.

ІСТОР. ПРИГАДКИ В ЛИСТОПАДІ.

15 листопада 1918 підняла Директо-
рія повстання проти гетьмана Ско-
ропадського. — 20 листопада 1917.
р. проголошено Україну самостійною
державою.

ГРУДЕНЬ

Нов.	Стиль	Дні	С В Я Т Я		Сонце		Місяць	
			українські	римо-католицькі	схід	зах.	схід	зах.
18	18	П	Лист. Плятона і Романа	Елігія еп.	7 ³⁰	16 ⁹	15 ¹²	7 ¹²
19	19	С	Авдія пр., Варлаама	Бібяни д.	7 ³¹	16 ⁹	15 ⁵²	8 ¹⁷
20	20	Н	26. по С. Григорія Д.	Адв. Франца	7 ³²	16 ⁸	16 ⁴²	9 ¹³
21	21	П	Введ в хр. ПБ	Варвари	7 ³³	16 ⁸	17 ⁴¹	9 ⁵⁸
22	22	В	Филимона ап., Кекилії	Сави еп.	7 ³⁴	16 ⁸	18 ⁴⁶	10 ³⁴
23	23	С	Амфілоха і Григ. еп.	Миколая еп.	7 ³⁵	16 ⁷	19 ⁵⁵	11 ¹
24	24	Ч	Катерини вмч.	Амвровія еп.	7 ³⁶	16 ⁷	21 ⁴	11 ²³
25	25	П	Климент і Петра свмч.	Неп. Зач. ПДМ.	7 ³⁷	16 ⁷	22 ¹³	11 ⁴¹
26	26	С	Аліпія Стовп. прп.	Леокадії д.	7 ³⁸	16 ⁷	23 ²³	11 ⁵⁷
27	27	Н	27 по С. Якова Перс.	12 Адв. МБ. Льор	7 ³⁹	16 ⁶	—	12 ¹²
28	28	П	Стеф. прпмч	Дамазія м.	7 ⁴⁰	16 ⁶	0 ³⁴	12 ²⁷
29	29	В	Парамона і Филип мч.	Александра м.	7 ⁴¹	16 ⁶	1 ⁴⁸	12 ⁴⁰
30	30	С	† Андрея ап.	Лукії д.	7 ⁴	16 ⁶	3 ⁷	13 ⁴
1	1	Ч	Груд. Наум. пр.	Спиридіона еп.	7 ⁴³	16 ⁶	4 ³⁰	13 ³⁰
2	2	П	Авакума пр.	Валеріяна еп. і м.	7 ⁴⁴	16 ⁶	5 ⁵⁷	14 ⁵
3	3	С	Софонія пр., Теодула	Євсевія еп.	7 ⁴⁵	16 ⁷	7 ²¹	14 ⁵⁷
4	4	Н	28 по С. Варвари і Ів. Д.	3. Адв. Лазаря еп.	7 ⁴⁶	16 ⁷	8 ³³	16 ⁵
5	5	П	† Сави Осв.	Єчікув. МБ.	7 ⁴⁶	16 ⁷	9 ²⁸	17 ²⁹
6	6	В	Миколая св. чуд.	Немезія еп.	7 ⁴⁷	16 ⁸	10 ⁷	18 ⁵⁷
7	7	С	Амвровія еп.	Теофіла м.	7 ⁴⁷	16 ⁸	10 ³⁵	20 ²⁴
8	8	Ч	Патапія еп.	Томи ап.	7 ⁴⁸	16 ⁸	10 ⁵⁷	21 ⁴⁶
9	9	П	Непор. Зач. Пр. Бог.	Зенона м.	7 ⁴⁹	16 ⁹	11 ¹⁵	23 ⁴
10	10	С	Міни і Ермогена мч.	Вікторії д. і м.	7 ⁴⁹	16 ¹⁰	11 ³¹	—
11	11	Н	Праотців. Даниїла Ст.	4. Ад. Нав. Ад. і Еви	7 ⁴⁹	16 ¹⁰	11 ⁴⁶	0 ¹⁸
12	12	П	Спиридіона	Різдво Христове	7 ⁵⁰	16 ¹¹	12 ³	1 ³¹
13	13	В	† Евстратія і Авксен. мч.	Стефана	7 ⁵⁰	16 ¹²	12 ²¹	2 ⁴²
14	14	С	Тирса мч.	Івана	7 ⁵⁰	16 ¹²	12 ⁴⁴	3 ⁵⁴
15	15	Ч	Елевтерія свмч.	Дітий убит. у В.	7 ⁵¹	16 ¹³	13 ¹³	5 ⁴
16	16	П	Аггея пр.	Томи еп.	7 ⁵¹	16 ¹⁴	13 ⁵⁰	6 ¹⁰
17	17	С	Даниїла пр. і з Мол.	Євгенія еп.	7 ⁵¹	16 ¹⁵	14 ³⁷	7 ⁸
18	18	Н	Св. Отців Севастіяна	Н. по Р. Сильв. пап.	7 ⁵¹	16 ¹⁶	15 ³³	7 ⁵⁶

ПОГОДА В ГРУДНІ.

Спочатку сніг і змінливо, від 10
холодно й сніги, від 16 до 20 пого-
да й холоди, потім до кінця перепа-
дає сніг.

ІСТОРІЧНІ ПРИГАДКИ В ГРУДНІ.

8. грудня 1868. засновано у Льво-
ві Товариство „Просвіту“. — 14. груд-
ня 1918 р. Директорія здобула Київ.
19. грудня 1240. татари зруйнували
Київ і пішли на Галичину. — 21 груд-
ня 1761 р. Росія сквасувала гетьма-
нів на Україні. — 29. грудня 1873 р.
засновано у Львові Наукове Тов. ім.
Шевченка.

„МАСЛОСОЮЗ”

ОДИНОКА
НА
ЗАХІДНО-
УКРАЇНСЬК.
ЗЕМЛЯХ
ФАХОВА
ЦЕНТРАЛЯ

Львів, вул. Косцюшка ч. 1-а
зі своїми відділами

СТРИЙ, Шевченка 5.
СТАНІСЛАВІВ, Собієського 24
ПЕРЕМИШЛЬ, Косцюшка 3.
САМБІР, Косцюшка 11-а.
КОЛОМІЯ, Косцюшка 11.
ТЕРНОПІЛЬ, Міцкевича 41.
ДРОГОБИЧ, Пільсудського 14.
ЛУЦЬК, Ягайлонська 13.
СОКАЛЬ, Косцюшка 83.
КАТОВИЦІ, Шопена 11.
Бельско, 3-го Мая 1а.

Організаційний відділ уділює всіляких вичерпуючих порад в організованні і ос-нованні молочарських кооператив, достав-чає молочарське приладдя, комплетне і по-одинокі части на догідних ратальних спла-тах і по фабричних цінах, займається ор-ганізацією збуту масла і т. д. — — —

КРАЄВИЙ МОЛОЧАРСЬКИЙ СОЮЗ

ОДИНОКА УКРАЇНСЬКА КООПЕРАТИВА ДЛЯ ЦЕРКОВНИХ РІЧЕЙ

відзначена медалями і хрестами, заслуги на виставах в Римі, Карльсбаді, Одесі, Стрию і Коломиї, під Фірмою:

ДИМ ТОРГОВЕЛЬНО-ПРОМИСЛОВИЙ

„ДОСТАВА”

У ЛЬВОВІ, ВУЛ. ДОМІНІКАНСЬКА 11. I. — — — ПОРУЧАЄ СВОЇ СКИДАДИ:

у Львові, вул. Руська ч. 20. **у Перемишлі,** Ринок ч. 23. **у Тернополі** вул. Пільсудського 6.

Тільки тут дістанете найкращі дзвони, фелони, фани, шалі, суконки, обруси, ілитони, плащаниці, чаші, монстранції, кадильниці, ліхтарі, павуки, кивоти, ямпулки, образи, свангелія, світло, кадило і тп.

Тільки „ДОСТАВА” виконує своїми артистами найкращі іконостаси, престולי, вітварі, проповідниці. Тільки „ДОСТАВА” найкраще малює церкви своїми артистами-знатоками нашого стилю. Всі евентуальні зиски розділює „ДОСТАВА” на церквнї і народні цілі, а членам крім дивіденди дає щорічно товарові звороти від усіх готівкових закупок

Тому нехай не буде у нас ні одної церкви, ні одного церковного Брацтва, якеб не було членом „ДОСТАВИ” (уділ з. 10, впис 1 з.)

ДНІПРО

ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНИЙ
і ГРОМАДСЬКИЙ
АЛЬМАНАХ

Л Ъ В І В, 1933

З друкарні Щ. Беднарского в аренді „Промислу Графічного“
Львів, Ринок 9. Телєф. 76-14.

НАРОДНЯ ТОРГОВЛЯ

споживчі й нольоніяльні товари—вина—насіння
господарських рослин, городовини й квітів

продає у своїх складах:

у ЛЬВОВІ: Ринок 36, Личаківська 155, Біль-
чевського 3, Городецька 23;

СТАНИСЛАВОВІ, Ринок 23 і Голуховського 20;
ПЕРЕМИШПІ, Костюшка 7;

ТЕРНОПОЛІ, 3. Мая 3;

ДРОГОБИЧІ, Пилсудського 12;

КОЛОМИЇ, Ринок 48; СТРИЮ, Ринок 37;

САМБОРІ, Ринок 27 і Торговиця;

РОГАТИНІ, Львівська 674; БРОДАХ Ринок 6а;

СЯНОЦІ, 3. Мая, 3; ГОРОДЕНЦІ, Головна 29;

БОРЩЕВІ, Шевченка, 861;

ЗОЛОЧЕВІ, Собіського, 15; ЗБАРАЖІ, Ринок 72

КОСОВІ, Ринок 85; МОСТИСЬКАХ, Переми-

ська 571; СНЯТИНІ, Ринок 60; СОКАЛІ, Ко-

стюшка 63; ТУРЦІ н/СТР. Ринок; ЛУЦЬКУ, Ягайлонська 56 і

Берка Йосельовича 13 і ОЛИЦІ (Волинь) вул. 3. мая, 42.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КООПЕРАТИВНИЙ БАНК

„Краєвий Союз Кредитовий“

у Львові, Ринок ч. 10

Ч. телефону 433.—Конто поштової шадниці 143.467

Жирове конто в Банку Польськім

(власна камениця при вул. 3 мая ч. 15)

як Центральна Каса

Українських Кооператив

приймає вкладки ощадности, забезпечує
їх в твердій валюті та акредитує укра-
їнські кооперативи всіх видів, щоб
піднести господарський розвій
українського народу.

**Пам'ятник на могилі
ІВАНА ФРАНКА**
на Личаківському цвинтарі у Львові.

Робота скульптора С. Литвиненка.

Богдан Лепкий.

ВОЛОДИМИРОВІ ДОРОШЕНКОВІ

у відповідь на лист.

Володимире! Пишете мені,
Щоб Вам прислать поезії ліричні.
Я так не люблю цього слова: «ні»,
А тут часи такі непоетичні.
Скажіть, чи можна бути легким в слові,
Як на душі каміння стопудові?

Шукаю римів гарних і ніяк
Знайти не можу, все старі й відомі:
У «байраку» скривається «козак»,
А до «хоромів» шкандибають «хромі»,
До «голод» — «холод», а до «руки» — «муки», —
Хоч головою в мур вали з розпуки!

А ритми що?.. Хоч як багато їх
У нас, від Котляревського Івана
Аж до Тичини, то, щоб Вам на сміх
Один такий, якого я від рана
Шукаю по поетиках учених!
Не надається ніюдин для мене.

Мені такого требаб, щоб шумів,
Як літом степ, а восени діброва,
Щоб він як слід переповісти вмів
Те все, що з серця проситься до слова,
Одних, щоб в тузі розважав, а в других
Будив дрімучу тугу до потуги.

Та що робить! Не нам тепер, не нам
За музами крилатими летіти
На пегасі невговканім аж там,
Де мрія сяйвом семибарвним світить,
І де з землею небо единиться,
І де не знаєш, що є, а що сниться.

Тому модерні рими молодим
Лишаю, ритми й строфи теж. Мій Боже!
Подумайте, невжеж-то нам, старим,
І найновіша новість що допоможе?
Втік з клітки птах і полетів.... Пропало!
І вже не бути тому, що бувало.

Куди! Куди!.. Отож не тратьмо слів,
Бо вже і так їх витратили сила.
А тут такий поганий час наспів,
Такого злюща доля натворила,
Що прямо жах! Содома і Гомора!
Ціла земля на божевілля хора!

Ціла земля, цілісенька!.. А ми?
Ми теж не ангели й не ангелиці,
Щоб не грішиться. Живемо між людьми
І разом з ними робимо дурниці, —
О, ще й які!.. Та краще не казати,
Щоб облизня якого не спіймати.

Бо й це неважко. О, неважко, ні.
Дуже то ми тепер до сварки скорі.
Щобудь — і молодь грозить старині,
Докторі кличуть на двобій докторів
І навіть наші малярі й музики
Ізза програм гучні знімають крики.

А фільольоги?.. Що-ж то, фільольоги!
Від других гірший, щоб не мав навчати,
Як нам писать — «Магог», а чи «Магог»,
І чи «канони» краще, чи «гармати»?
Це звичай наш. Нас били, ми-ж зате
Сварилися за «йор» і «ять» святе.

Про критиків й письменників мовчу,
Бо пощо вовка викликати з ліса?
Нікого я писати не навчу,
Ніхто й мене не научить до біса.
Ти любиш вірші «модні», а я щирі, —
То чи не краще розійтися в мирі?

Колиб це так! Та — ба! Який це й мир,
Кюли з усіх сторін, з усіх усюдів,
Мов з нетрів звір, виходить «злість» на жир,
А люта «злоба» шнирить і троюдить
Всіх проти всіх?.. Содома і Гомора!
Ціла земля на божевілля хора...

Яких до неї кликають лікарів
І де цілющих добувати ліків?
Бо страх — щоб світ дорешти не здурів,
Не здичавів і не пропав навіки.
А нам... Що нам робить?.. Не знаю, брате.
Хіба одно скажу: Пе-ре-три-ва-ти!

Федір Дудко.

НАД ДНІПРОМ.

(Оповідання).

Роки мого життя тягнуться, як похмурі розпатлані хмари в осінньому небі. Пливають, плентаються й відносять мене все далі й далі від яскравих днів недавнього пережитого.

Не знаю — може тільки через похмурість і безпросвітність теперішнього видаються мені короткі дні минулого такими соняшними й ясними, й може там нічого такого особливого ніколи й не було. Не знаю. Але я все частіше переносюся думками до нього й, як мрію, дорогу мрію, ношу в своїй душі бажання пережити ще тільки один хочаб день із тої низки далеких і, мені здається, вже нездійснених переживань, що соняшною радістю дивляться ззаду на мене.

Не знаю — може я помиляюся й може там дійсно не було нічого такого, що булоб варте уваги, але мене нестримно тягне в минуле й хочеться пережити з нього хоч один тільки день.

Один хочаб день!...

— Робіть так, як я вам сказала, — говорить Маруся, — й хай вас більше ніщо не турбує. Про все вже подбаю я сама. Ви чули? Ах, Боже ти милий — та кажуж вам!..

І, враз замовкнувши, прислухується, круто повертає коня й швидко простягає мені руку.

Я ледві встигаю дотикнутися устами її рукавички — і вже бачу, як вона, вючись і крутячися поміж стовбурами дерев, зникає в темній глибині лісу.

Нерушно стою на місці. Потім притягаю до себе галузку куща, за яку вона трималася рукою, й цілую трохи прим'яте її листя.

Я повинен зараз іти й про все, що чув від Марусі, повідомити Остапа, Грицька й Дмитра, які вже давно визирають мене із своєї кривки. Алеж чи сила покинути те місце, де ще стоїть у повітрі її дихання, де вшепоті листя — відголоси її слів, де на оксамитах зеленої трави — свіжі сліди напругої Марусиної ходи.

Стою. Потім сильно втягаю в себе густий запах ялиці, що напоював повітря, вихожу з хащів і простую до берега.

Там — розгортаю руками зелений кущ і сідаю.

Великий револьвер муляє мені в кишені. Виймаю його й кладу коло себе на струхнявілому пні.

Просто поперед мене блискають межі кущами широкі води Дніпра, й я пожадливо втоплюю очі в їх соняшне мерехтіння.

Це дійсно — жити на своїй прадідівській землі, бачити перед собою вільний простір цієї великої прадідівської ріки — й не мати змоги свобідно ворухнутися на ній, сидячи, як той загнаний борсук, у диких хащах і чорних пущах, тільки тому, що ти хочеш і надалі бути вірним сином свого скривдженого й знову закутого в кайдани народу!

І, мов відгук на це, чую у вухах останні Марусині слова:

— «Про все вже подбаю я сама — хай вас ніщо не турбує».

Щось приємно обвіває мені душу й родить у ній певність і надію.

— І подбає! І зробить! Хто? Маруся? Ану, хотів би я бачити того, хто справивсяб із цим ліпше й спритніше від неї!

Збоку, в сизій далині, неясними цятками розкинутих будов і блискучих золотих бань розлігся Київ на горах — і я пильно вдивляюся в нього.

Там у палатах недавнього московського намісника й царського сатрапа сидить тепер український гетьман, але полчища німців, що тримають його у золотому полоні, облягли цілий край і під їх охороною російське золотопогонне офіцерство розправляєється з народом так, як із бандою спійманих розбійників, харцизів і конокрадів.

Я дивлюся на далеку сизину київських гір, на зелені береги, серед яких блискучою дорогою тихо плывуть сонні води старого Дніпра — й ціла історія мого народу, широка, як лоно Дніпрове, й довга, як ця блискуча його дорога, пливе перед моїми очима з високим Києвом над зеленими луками, з якого завжди поглядало на широкі простори мого рідного краю пильне око чужого володаря.

Мені стає сумно й боляче — і я низько схиляю голову. Але раптом підвожу її й прислухуюся.

Десь на Дніпрі чути плескіт.

Вдивляюся з-за хащів і бачу, як серединою його, гостро розтинаючи води, біжить білий, як лебідь, гордий пароплав. Легке тремтіння повітря над похилим димарем, широкий поклад із залізними поруччями — й на покладі сірі постаті німців у сталевих сірих шоломах.

Прикипаю поглядом до пароплава.

Які мають бути почування в цих людей, що ось тримають у покорі великий чужий край із мільонами чужого їм люду, якого мови не розуміє й розуміти не силкується ані один із них? Певне такі-ж, які були в гордих римлян, що блистали своїми шоломами на сонці Галії, і в Палестині, і в гарячих пісках Картагіни, й на диких степах Скитії.

Якась пташка заспівала в кущах над моєю головою, й раптом весела усмішка перебігає по моему обличчю.

Хе, а чи-ж знають вони, що ось тут десь, на березі, ховаючись у кущах, слідкує за ними пара пильних очей? Тут пара, там пара — ю, скільки тих пар дивиться на них! — і між ними око того, хто одного близького дня свисне й збере їх усіх докупі!

Пароплав пробіг, довгими дугастими валами перейшли по ріці збуджені води, мокро поплюскали трохи в хащах — і знову все тихо.

А Маруся десь там орудує вже!

І я шугаю думками до неї.

Одно тільки — ці дикі, почварні, з пальця виссані Остапові здогади, чорт би його зовсім узяв разом із ними!.. Ну, добре, ну — вона вихованиця цього старого лісничого, що, мов Пан, сидить у нетрях старого державного лісу й наводить страх на всіх своїм диким володарством. Але-ж йому сімдесят літ, а їй ледве девятнадцять, у нього брови, як той мох, висять над очима, а в неї — чорні шнурочки!.. Хе-ге! — сміється Остап — сімдесят! А ти, каже, поглянь, як добре зберігся він, цей старий ведмідь, і як бадьоро виглядає! А ведмідь, знаєш, ласий на свіжий медок!.. Ах, Остап — формальний ідіот і треба примусити його чортів язик зовсім замовкнути.

Я швидко встаю й хапаю з пня револьвер.

— Ідолова голова!

І шумно вихожу з куща.

Напроти мене з густої ліщини виступає чоловік, робить крок до мене й, пильно вдивляючися, зупиняється.

Я познаю його по лісовій уніформі. Це студент лісової техніки, що відбуває тут практику — Семен Дехтеренко.

Ми стоїмо й пильно дивимося один на одного.

— Я вас знову бачив із панною Марусею! — нарешті каже він.

— Ну, й щож із того? — питаю я.

— Та нічого. А от чи не приходить вам до голови, що я можу нарешті захотіти, піти одного дня й розказати про це старому лісничому. Що? Він прилетить і на місці застрелить вас, як уже раз трапилося тут із одним — і ніхто навіть знати про це не буде. Попливе ваш труп Дніпром, аж поки не вилувлять його рибалки десь там під Каневом. Та питання ще, чи захочуть вилувлювати! В теперішнім часі так багато ріжних трупів пливе Дніпром, що переймати їх усіх ледві чи забagnetься кому.

— Що? Він уже, кажете, стріляв у когось? У кого? — швидко питаюсь я.

— А чи вам не однаково, хто був той перший? — каже Дехтеренко. — Ви будете другим.

Якийсь час я мовчки дивлюся на нього.

— Знаєте що, — нарешті кажу я. — Мені велика шкода, вашої уваги до тих справ, які вас зовсім не торкаються, але які заважають вам заживати часу з великою користю для того діла, до якого ви сюди приставлені. Не маю найменшого бажання сваритися з вами. Повірте мені, колиб я не знав, хто ви й з якою ціллю шпигуєте Марусю, я без вагань поклавби вас на місці з оцього самого револьвера швидче, ніжби ви надумалися ступити крок у напрямі лісничівки. Але ви шпигуєте не мене, а її, а це вже справа особиста. В усякому разі радивби вам не забувати, що справ особистих із справами загальними, та ще такої великої ваги, вязати не вільно. Затямте це собі.

Дехтеренко відразу лагідніше й голосом, у якому чується благання, говорить:

— Я хочу тільки одного, щоб ви більше не здибалися з Марусею. Все, що буде треба зробити для вас, я з повною відповідальністю беру на себе й виконаю не гірше від панни Марусі. Адже вам повинно бути відомо, що в усіх справах із доручення Національного Союзу я допомагаю їй.

— Знаю. Але й тут ви не маєте рації, — кажу я. — За цим усім, коли вже вам так хочеться, ви повинні звертатися не до мене, а до Марусі. Будемо отверті: чи винен я — добре подумайте собі, що ви в таких відносинах до Марусі, що вона віддає вам менше уваги, ніж ви того хотілиб?

Дехтеренко мовчить.

— Отож знайте це й на тому бувайте здорові!

Я повертаюсь і, не озираючися, поволі йду в лісову гущавину.

Ось я лежу собі горлиць у траві, широко, як чоловік, якому нема чого робити на світі, розкинув руки, дивлюся на велитенські купи білих хмар і шукаю очима в них престіл предвічного Саваофа з білим сонмом крилатих ангелів по сторонах.

Довколо мене гудуть у траві мохнаті чмелі, цвіркотять коники, дзвенять крильцями у повітрі зелені мухи. Десь далеко воркоче задумливо горлиця.

Є їм усім тут роботи! Ось тільки мені одному доводиться вилежуватися і з нудою вижидати, коли вже по-віє вітер з іншого боку.

А зле, може навіть дуже зле! Петлюра сидить далі в арештах, Національний Союз думає надто поволі, по селах карні загони засікають на смерть людей.

Скільки не вдвляюся в білі хмари — ні престолу, ні крилатих ангелів я не бачу там. Зате помічаю, як на блискучому тлі їх появляється маленька цятка німецького літака.

Летиш? Ну-ну, лети! А що — гарний звисока наш пишній зелений край, га? Ліпший від замурзаної Кацаперії? То-тож! Дивися тільки, щоб часом не натрапив на сволок і не розбив об нього собі голови. Це, брате, трапляється в нас.

Літак пролетів трохи здовж Дніпра, зробив широкий круг у повітрі й поплив назад у сторону Києва.

Так, так — паршиво складається все. А головне — щоб ця чорносотенна московська гидра не встигла розправити свої потовчені ноги й не піднесла занадто догори голову. Ось там усе якісь з'їзди відбуваються в Києві. Не далі, як позавчора, Маруся казала, їздив старий лісничий до Києва на з'їзд і був у якихось секретних справах у головного німецького командування. Знаємо ці справи! Гетьман їм — покришка тільки, а все діло в єдиній неподільній Росії, яку, вони мають надію, створять їм німці.

Слідкую очима за літаком, думаю про те, які новини привезе завтра Маруся, й раптом увесь захожуся сміхом, пригадавши собі вчорашнє моє побачення з нею.

Хе-хе, півцарства дам, щоб подивитися зараз на Дехтеренка!

А вийшло вчора таке з Марусею.

Вона вже попрощалася й занесла була ногу в стремено, щоб скочити на коня, коли раптом дика думка стрільнула мені до голови.

— Чекай, Марусю! — кажу я, приставляю долоні до вуст і гукаю на весь ліс: — Агов, Дехтеренку, де ви тут е! Слухайте-но: ось питаюся в Марусі, чи не послухалася-б вона вас і не перестала їздити до мене. Маруся каже, що ні — не послухається й буде їздити. Ви чуєте, Дехтеренку?

Маруся перелякано вихоплює ногу з стремена й хлистоко вдярає себе долонями по стегнах.

— Божевільний! Ні, він таки зовсім із глузду з'їхав, людоньки Божі!

І, затуливши мені рота долонею, сіпає пальцями другої руки мене за вухо.

І було за що: десь зовсім близько затрубів у лісі ріжок побережника.

— Ось, маєш! — тикнула вона пальцем у мене, скочила на коня й що духу пігнала в ліс.

А я мусів був швидко видряпатися на високе дерево й пересидіти на ньому добрих півгодини...

Лежу, дивлюся на велитенські купи білих хмар і вслухуюся в далеке воркотання горлиці.

Тиша навколо. Високі сосни м'яко шумлять і навівають на мене спокій і задуму.

Раптом чую далекий свист у лісі й насторожено підношу голову. Свист розлягається вдруге.

Так, це Маруся! Але чому-ж би їй бути сьогодні? Зриваюся на ноги. Відповідаю свистом і швидко йду назустріч їй.

Здалека бачу, як Маруся біжить лісом.

Що сталося?

Але по сквапливості й стрівоженості, з якою біжить вона, догадуюся, що сталося щось недобре.

Туди, до чорта!

— Що таке? В чому річ? — кричу їй здалека.

Маруся добігає — захекана, схвильована, й безсило спирається простягнутою рукою об стовбур дерева. Груді їй високо підносяться.

— Ху, добре, що недовго шукати довелося! — тяжко віддихується вона. І, враз випроставшись, швидко говорить: — Погані справи! Хтось зробив донос, і німці збираються сьогодні робити облаву в лісі.

Стою, немов приголомшений ударом грому з неба.

Але перше, ніж усвідомити собі всю небезпеку, роблю раптовий висновок:

— Ну, певне — хтож інший! Дехтеренко, сатанинський син!

— Що? Доніс? — підносить голову Маруся. — Ні, не він!

— Він! — кажу я вперто.

— Ах, та не він же! З ваших хтось.

— Що? — їй новий громовий удар поражає мене.

— Хтось із ваших недавно був у Києві й доніс про все начальству.

— Що? В Києві був?.. То я вже знаю, хто! Ах, бісова ж душа твоя! То от чому він усе в розвідку рвався! І потім ці його таємничі списки, що Дмитро у кишені в нього знайшов! Ну, але щоб не було з нами, кари ти не минеш! Тількиб не втік, ірдове кодло!

— Іди й швидче повідоми своїх, — каже Маруся. — А за себе не бійся — я сховаю тебе.

Зриваємося з місця й швидко йдемо в напрямі до криївки.

Я мовчу, повний збентеження й гострого почуття несподіванки й болючої образи.

А Маруся швидко викладає плян, як рятуватиме мене.

Хм, плян, правда, трохи засміливий — але може тому дуже подобається мені!

Зараз юсь тут просікою їхатиме фіра із свіжим сіном. Везе його Дехтеренко. Вона мене сховає в фірі й завезе просто до стайні в лісництві. Там я пересиджу на горищі, поки не скінчиться все, а що далі буде — бачитимемо потім.

— Тільки швидче! — підганяє мене Маруся, широко ступаючи й енергійно розмахуючи руками. — Скорше!

— А з товаришами-ж як? — питаюся. — Без них ані кроку нікуди я.

— Як? — аж зупиняється на місці Маруся. — Щоб і того зрадника взяти у сховок?

— Про зрадника ти не турбуйся! — кажу я. — Його не буде між нами.

— А ти хіба знаєш, хто він?

— Знаю. І коли він на місці й не втік іще — справа буде коротка з ним.

— Ну, це — інша справа.

Ми підходили до просіки.

— Отже швидче йди і як можна швидче кінчай з усім. Я тут із фірою чекатиму на тебе.

Кидаюся з усіх ніг до криївки з непереможним бажанням застати йюго там.

Корчі, круча, лисячі нори, корчаги — і юсь нарешті серед дикої гущини наша землянка. Вскакую туди — й з полекшою на душі застаю всіх трьох укупі.

— А тиж куди? — питаюся мимоходом у Остапа, який, бачу, вибирається кудись.

— Я? — і від юка мого не ховається крива посмішка на його обличчі. — Я знову до Києва. На пополудне сьогодні я зустріч призначив.

— Ага! — кажу, ступаю до Остапової лежанки й витягаю зпід його подушки револьвер.

— А кудиж ти револьвер мій береш? — питає він.

— Зараз побачиш.

Я відступаю до входу, щоб загородити його й щоб ліпше було бачити всіх, і кажу:

— Хлопці, нас зрадили. Скоро в лісі будуть німці й робитимуть облогу на нас.

Дмитра й Грицька відразу підкидає, немов від сильного електричного струму. А Остап якомсь меншає й у переляканому здивованні підносить брови догори.

— І зрадник серед нас, — кажу я. — Що робити з ним?

— Як? — майже одночасно виривається з Грицькових і Дмитрових уст.

— Так, як чуєте! — кажу я й помічаю, що вираз здивовання на Остаповім обличчі миттю мерхне й переходить у вираз безмежного жаху й одчаю.

Всі мовчать.

— Питаюся, що із зрадником зробити? — з кам'яною твердістю в душі й льодовим спокоєм у голосі говорю я.

— А хто він? — боязко запитує Дмитро.

— Хто-б не був. Що заслужив він?

— Мотуз на шию! — твердо відказує він.

— І ти так думаєш, Грицьку? — питаюсь я.

— Що за дикі жарти! — обурено говорить він. — Коли є зрадник — зараз викажи його. Зрадника не сміє бути серед нас! Говори — хто він?

— Ось! — кажу я й націлююся з револьвера в Остапа. — Сповідайся зараз перед товаришами, як ти, зрадивши велику ідею, якій служимо ми, по Юдиному передав нас у руки ворогів.

Остап зблід і раптом, заломивши руки, впав навколішки.

— Помилуйте, товариші!.. Все, що хочете, робіть зі мною, тільки не губіть душі!.. Зараз вам скажу все...

Гримнув стріл — і все підскочило від його раптового вибуху в тісному закутку маленької землянки.

Я відступив крок назад.

— Ну? — подивився я в забризкане кров'ю Остапове обличчя. — Дістав своє? А тепер швидко берім його — й до Дніпра. Але швидко, товариші — нема часу...

А коли розійшлися круги на воді, ми швидко вёрнулися до землянки, забрали звідти те, що можна було взяти, присипали вхід землею й у гробовому мовчанні, поспішаючи, подалися лісом до просіки.

Нас лишалося тепер тільки троє.

Ні, це треба було все пережити!

Сидимо на горищі в лісництві й чуємо довкола себе рух, брязкання зброї, шарпанину, різкі викрики короткої німецької команди. Іноді в лісі розлягається гучна луна пострілу. Іноді на подвір'ї лісництва вибухне гнівом хриплий голос старого лісничого.

Напруження доходить найвищого ступня. Все перетворилося в нас у один слух. Ах, цього ніколи, ніколи не забути!

І тільки одно в цих страшних і напружених годинах чекання підтримувало на силах нас — це свідомість того, що десь тут, серед цих людей, які перевертають усе догори ногами, щоб знайти нас — ходить, і говорить, і орудує всім нечутна й невидна нам, але така тепер рідна й близька для всіх нас наша Маруся.

Над вечір стихало все, щоб знову розпочатися на ранок — і ця тиша може була найгіршою з усього, що переживали ми. Ми боялися поворухнутись, прошепотіти слово, чхнути, ненароком кашлянути. Найбільше боявся я Дмитра, який хропів у сні. Я з Грицьком вартували по черзі, щоб кожної хвилини розбудити його. Але дивна річ — Дмитро не видав протягом усіх цих тривожних днів ані найменшого звуку носом.

Але були хвилини й найтоншої насолоди у нашому сидінні. Вечорами, коли затихало все, з дому лісничого доносилися звуки чудової натхненої музики на фортепіяні. Ми завмирили в слуханні цих звуків. Ми знали, що це грає Маруся — і грає для нас.

Так тяглися дні. Три довгі страшні дні, що до краю вимучили нас. Ті три дні, коли, щоб припинити невиносні душевні тортури, з'являлося іноді бажання вилізти із сховка й добровільно віддати себе в руки німців.

Але все минає на світі. Минув і час нашого сидіння у ненависній і обридлій схованці.

Вночі на четвертий день нашого нидіння на горищі — серед мертвої тиші почувли ми, як хтось тихенько зі сторони лісу приставив драбину до покрівлі, під якою ми сиділи.

— Дмитре! Грицьку! — штовхнув я обох. — Будьте напоготові!

І, взявши револьвери до рук, ми приготувалися до всього.

Хвилини — як чорні гадюки, як ціла повільно чорних страшних отруйливих гадюк.

Заперши віддих, слухаємо й чуємо, як хтось влазить у вікно, легенько ступає й тихо гукає до нас:

— Де ви? Агов!.. Поснули, чи що?

Я озиваюся.

— Виходьте. Швидче. По одному. Тільки — як можна тихше.

Але нас не треба попереджати про це. Боязкі до всякого звуку — ми крадемося так тихо, що нас не почувлаб жадна сила на світі.

Коло вікна зупиняємося.

— Лізте по одному. Тихенько. Там драбина.

Я не можу бачити в темряві, хто говорить, але вгадую по звуку голоса, що це — Дехтеренко.

Простягаю руку, намагаю в п'ятьмі й, уловивши Дехтеренкову руку, сильно стискаю її. Ні, ні — він цілком, цілком заслужив на це!

Я хочу спитати, де Маруся, але вчасно стримуваюся й не роблю цього. А душа так і рветься довідатися, що з нею.

Ліс зустрічає нас свіжими запахами ночі, сторожкою тишею, блискучим мерехтінням зірок у чорних покривах листви, далекими криками пугачів.

Ну — слава Творцеві!

Дехтеренко злазить останній із горища. Він шепоче нам, щоб ми почекали трохи на нього, прибирає драбину, йде кудись і за якийсь час вертає.

Ідемо.

Тихо навколо. Коли-не-коли хрусне тільки галузка під ногами та зашелестить листям зачеплений кущ.

Я не можу вгадати, куди ми йдемо. Але йдемо, видимо, туди, куди треба — хтось уже добре подумав про це. Спереду йде Дехтеренко — він нас провадить.

Іноді чомусь зупиняємося на хвилинку, прислухаємося й ідемо далі.

Рух підживляє нас.

Ліс нарешті кінчається — й ми на березі Дніпра.

— Почекайте тут трохи! — каже Дехтеренко й іде кудись убік.

Стоїмо. Чекаємо. Мертва тиша навколо.

Але юсь чуємо ходу в тому напрямі, куди зник Дехтеренко, й бачимо перед собою дві людські сильветки. Вони підходять ближче й я розпізнаю: в одній — Дехтеренка, в другій — Марусю.

Мовчки хапаю простягнену до мене, гарячу й трохи тремку Марусину руку й, повний розчуленої вдячності, припадаю до неї устами.

Маруся, нічого не говорячи, бере мене за руку, відводить набік і раптом, обвивши мою шию руками, впирається устами в мої уста. Потім сильно віддишується, тисне мені руки й, відвернувши голову вбік, мовчить.

Пю хвилині вона приходить до себе й починає швидко говорити.

Небезпека минула, але не зовсім. Невеликий німецький відділ залишається в лісі для сторожі. Ми мусимо покинути ці місця — й то як найшвидче.

Я чую, як, говорячи це, Маруся міцно стискає мені руки й на хвилинку знову замовкає.

Але обов'язок перед краєм — насамперед.

І полос у Марусі в цьому місці робиться спокійним і холодним.

Тут на березі в хащах стоїть човен, яким Дехтеренко перевезе нас на другий бік Дніпра. Там він передасть нас у певні руки одному селянинові, який уже перепровадить нас далі. Ніч коротка й треба спшитися зробити це ще до світанку.

— Хай Бог благословить дороги ваші! — каже вона, припадає до мене й я чую, як на моїй щоді залишається вохка краплинка її гарячої сльози. — Ти не забудеш за мене? Ні, ні, кажи — не забудеш своєї Марусі?

Я пригортаю всю її до себе, таку близьку, таку рідну, й обіцяюся, що Марусі, милої, любої, дорогої Марусі, покиль живий буду на світі — ніколи, ніколи не забуду. Хе, я вірю, що близький той час, коли я вільно вернуся сюди й заберу її вже зовсім, назавжди!

— Це правда? — гаряче питає вона.

— Правда, Марусю. Такаж правда, як те, що ось ми стоїмо тут разом із тобою.

Збоку чути шелест. Це Дехтеренко обережно підходить до нас і, зупинившись віддаля, запитує, чи не час-би вже вирушати.

— Зараз, зараз! — каже Маруся. — Ми вже йдемо.

І, зазираючи близько в очі мені, питає шепотом:

— Не забудеш?

— Ні, Марусю!

І ми сходимо до води.

Коло човна я ще раз непомітно ловлю рукою Марусине обличчя, підношу вгору й припадаю до нього устами.

Дмитро й Грицько незграбно дякують Марусі за все, швидко прощаються й сідають у човен. Сідаю й я.

Тихо заплюскала вода під веслом, човен повернувся — й ми почали відходити від чорної громади такого тепер таємничого й казкового на тлі зоряного неба лісу, де пережили стільки яскравих і сильних моментів свого життя.

Я вдивляюся в розпливчасту неясність чорного берега, знаю, що там стоїть Маруся й дивиться в наш бік — і серпанок суму обволікає мою душу.

Прощай!

Тихо хлюпало під човном, мерехтіли зірки в шкляному дзеркалі Дніпрових вод і сторожка тиша стояла навкруги — над широкою гладдю ріки, в якій пропливали невидні нам трупи, й над обгорнутою в темний сон землею мого скривдженого й знову закутого в кайдани народу.

А збоку, в п'ятмі, мерехтів огнями далекий Київ, в якому певно спав уже український гетьман....

Не знаю — може тільки через безпросвітність і похмурість теперішнього видаються мені короткі дні недавно пережитого такими соняшними й ясними, і може там нічого такого особливого й вартого уваги ніколи й не було. Але мене нестримно тягне в минуле й хочеться пережити з нього один хоча-б день.

Один день тільки!

Червень, 1932.

Євген Маланюк.

Глава з поеми „Схід Європи“.

Прийшли мужі від моря й принесли
Суворий зір, нещадний подих далі,
Північне зимно в стриманих словах,
Що в кожному з них дзвенів наказ, як криця.

І опекло морозом тучну плоть,
І змусило до руху й будівництва.

Так виросла, як вежа, Княжа Русь
Над Диким Полем просторів поземих.
І циркель влади свій державний круг
Закреслював могутніше і ширше...
І еллінське насіння проросло.

Олегів щит, чи Святославів меч,
Чи ярославна мудрість Ярислейфа
Гремітиме навік в гучних віках.
І Київ той, що високо підніс
Круте чоло під іонійське небо,
Що у високім ладі поєднав
Александрію, Спарту, і Атени.

О, сократична важкосте й простото,
Пітагорейська музико душі,
Затиснута в евклідівськiм двохмір'ї,
Копула, а не безмір — твоє небо,
І хвилями, а не стрілою — час!

Так вежа закруглилася у сферу,
А Мiра Росiа — в архипеляг,
Оточений жорстоким морем степу.

І мандрівник здивований спинявсь,
Вдивляючись в фатаморгану. Ясно
Тремтів злотавий обрій. У блакиті
Грав Апольон на ліру золоту
І храм Атени-Мудрости білів,
Немов прозорий. І в щілинах улиць

Текло життя. І Бористен широкий
Всмівавсь міцними барвами вітрил.

Але, здавалось, мить — і все це щезне,
Як мрія припонтійської пустелі,
Що виснував її цей скитський сум.

З усіх сторін гудів голодний простір,
Неситий степ стискав валами хвиль, —
За межами вузького мікрокосму
Кипів неопанований хаос.

Нешаден вітер з тундр Гіпербореї:
В нім диха пуста мертвих піль неплодних,
Ненатла хіть — пожерти, знести, знищить,
Щоб храми й вежі, городи і села
Розтерти в порошок, з порохом зрівняти
І обернуть в плескату площину.

І хижі бурі з Азії, що чорно
У Жовтім Сході повсякчас клеочуть,
Що йдуть завжди, як тьма, як ніч, як смерть,
І сараною тощою лягають
На хліборобом викохані вруна,
І працю пожирають зеленцем.

І мандрівник здивований зітхає,
Румовища пригадуючи Трої,
Й, таврійську Артеміду пом'янувши,
До Ольбії керує дальшу путь.

Співає степ. Ширяє вітер древній.
Свистить стрілою половецький простір.
Мов тіні, надбігають печеніги
І в сутінках не видно, хто владає —
Чи князь, чи каган, хан, чи базилевс.

І прокрадались дикі люті таті
Від борів і багон Гіпербореї,
Де мокла Чюдь, морочила Мордва

І мерла Меря, скорчена й нелюдська,
І з нещадимим акаючим криком
На Київ накидалась хижа згряя,
Ломаючи кольони, мозаїки,
Підпалюючи палаци і храми,
Розтоптуючи черепки від ваз
І черепи людей в криваву кашу.
Мов пімста тьми, багряними очима
Вищукували ще що можна знищить
І били кістнями в груди жен,
І немовлят об камінь розбивали.

І от, в трупарню обернувши жизнь
І в румовища — храми і садиби,
Помстившись на вищості і ладі, —
Із реготом звіринним утікали.
Й по собі залишали бруд і сморід
Між голих стін і пустки цвинтарищ.

Та феніксом із попелу вставав
Господнього Архистратига город
І на руїнах сходило життя.

...І от зловісний птах уже віщує,
І хмари розростаються півколом,
І з чорних хмар нестримно суне й суне
Тисячостопий тупіт юрд Батия
Та нестерпимий скрип татарських гарб.
Спалахують смолисті маяки, —
Вогненна вість з могили до могили
Біжить назустріч стежам та бекетам.

І варта з мурів міста гострим зором
Сверлить навалою набряклу даль.
Все ближче гул.

Гидке, короткочоле,
Немов черва голодна — ненажерне,
Нестримне, як отара пацюків...
Все ближче гул...

Історія смеркає.
Над Диким Полем залягає ніч.

В. Королів-Старий

„ЯМОЧЕРЕВНІ“.

— Шкаралупники... Ні, спочатку: ямочеревні, потім — шкаралупники... Смоктальники... М'якуни... А чорт би їх похапав усіх! Нічого я так не ненавиджу, як оті всякі „системи“. А тут, куди не глянь — сама „система“! В ботаніці — „система“, в зоології — „система“... А, чорт!... Ліпшеб я знову стояв перед цілим ешеленом німців із багнетами, як перед тими доцентами!.. Чуєш, Гордію?

— Дійсно... сволоч! — сплюнув набік Гордій і каламутними очима вперся в колегу. — Ще ті шкаралупники — пусте, принаймні по нашому, ну, а вже отой ахти... ахти — птерикс, чи, як його в дідька?! — то рішуче в голову не влазить.

— Не лізе й під мою лисину. Читаю, читаю, а перед очима так і стоять, брате, німці! Синенькі такі, щетинисті, у блискучих пікельгавбах. Сьогодні чомусь усе згадую, як тоді з-за муру Почаївської Лаври шпурнув був я на них бомбочку! Пригадуєш, яка була чудасія? Нас же було шестеро, а їх — ну, що найменше триста лобуряк! Ха-ха-ха!

— І от же, Арсене, й не було страшно! — побадьорішав Гордій, підводячися з-за столу й розправляючи задубілі кулаки, якими підпирав обважнілу від наук голову. — Тоді самого пекла не лякались, а тепер трясця тебе тіпас зза якогось паршивого ахтиптерикса. Правду кажеш: раднішеб у повстання чи в зимовий похід, ніж отут, у європейському спокою. Дарма, що там — голодний, як вовчиця, тіло — мов змерзла кістка, смерть ізза кожного куща шкірить зуби, — а тут тобі й „кухлети“ в кооперативі, й теплі авдиторії, й Батьові черевики, й „світознані лазні“!..

— Алеж — і... архиптерикс! І щоднини, щогодини тільки те й роби, що зиркай на дзигарі на вежі й шпарь, мов „елень“, на лекцію, на вправи, щоб не спізнитись... Бож той доцент...

— Та, коли казати правду, воно й там, братко, теж не треба було гав ловити!

— А звісно! Та всеж таки там була воля! А тут — „система“!..

— Ну, н-ну!... Воля то — воля. Алеж так само треба було й слухатись, і виконувати.

— Який чорт: слухатись?! І так кожен знав, що слід було робити. Хіба вже ти забув, що таки й справді кожен чинив на власну руч, що хтів?

— Ні, братко, не забудь. І не тільки не забудь, а навіть, от тут поживши, трохи инак на те все задивляюсь. От, приміром: ти сам згадав, я кинув був на німців бомбу. А пригадай-но: нас же було тоді післано тільки стежити й було велено нікого не полахати.

— Так, було велено! Алеж, згодься: по дурному велено. Бо, колиб я не пошпурих на тих їжаків „померанчи“, — то вони всіх би нас по одному подавили, як сліпих кошенят. А то жбурнув та тюкнув — і всі 300, тобто не всі, бо кілька їх на місці лягло, а потім ви ще й кулями декого догнали, — тільки — фюїть!... „Яко ісчезаєт дим, да ісчезнут“!...

— Що-правда: щезли, тільки закуріло... А всеж таки знаєш, що я тобі скажу, Арсене?

— Ну, що?

— Ось що: мені тільки оце тепер розвиднілось! Знаєш, брате, в дійсності ми тільки через це й програли!

— Тобто, через яке „оце“?

— Таж через те, що не дивилися на годинники, кидали бомби, як було наказано не полахати. Коли, одно слово, була у кожного воля чи сваволя й знать ніхто не хтів ні послуху, ні „системи“, яка — бачиш — існує навіть для тих паскудних шкаралупників та м'якунів. Бо-ж спробуй сам поставити спочатку хребовців, а потім — ямочеревних. Вийде, брате, дурниця й безлад. А там: хто — куди!... Тобі велить хребовець, бож він — старший, тоб-то він — на вищому щаблі системи, а ти — мізерія, ямочеревник, і твоє місце — на найнижчому щаблі зараз за первотворами, — одначе ти й вусом не ведеш, бо, мовляв, сам краще тямий, коли що робити! От, хоча б і в Почасві. Ну, згадай сам...

— Стривай! Та-ж я їх одним махом стільки наколошматив і решту прогнав...

— Так, прогнав. Сталась нагода, що їх 300 злякалось шістьох. Одначе... міг і не прогнати. А тоді — що?

— Ясно що: забили нас — і кінець.

— В тім то й річ, колежко, що не кінець. Бож як би вони обернулись до нас обличчям, а не плечима, то забилиб і весь наш загін, де було 400, але майже безкуль! От воно що!

— Добре ти викладаєш, нема чого казати. Послухать тебе, так вийде, що те, за що мене звано геросм — дурниця? Скажи по правді: може мені зайво й залізного хреста дано?

— Хочеш — по правді?

— Авжеж, по правді!

— Не тільки — дурниця, а навіть — злочин! І не хреста тобі треба, а — шомполів! Бо в зорганізованій боротьбі індивідуальні прояви необміркованої хоробрости мають, братухо, менше ціни, ніж спільний, карний...

— Відступ?.. Чи так? Ха-ха-ха!

— Не регочи. Так, — навіть відступ, але пляновий, але — в системі, брате!

— А, тю, на тебе! І говорить же таку нісенітницю! А ще колись крутив „свою владу творити“! Коли маєш таку льогіку... Чи ти й сам став тут ямочеревним?

— Навряд. Скажім краще: там укупі з тобою були ми, дійсно, ямочеревними. Бо, стривай, я тобі ще пригадаю. Пам'ятаєш, як у Сарнах призначили тебе на коменданта стації?

— Ну?

— Отож. Ти давав розкази, алеж таки буквально жадна свиня їх не слухала. Ти велів, ти й ногами тупотів, ти й бравнінгом загрожував... Я-ж пам'ятаю, але ніхто й вухом не повів. Так, чи ні?

— Так. Ну?

— Та ти постривай „нукати“, а скажи: ти що зробив?

— Те, що й кожен зробив би на мойому місці.

— А щож саме?... Не хочеш і згадувати? Так я тобі пригадаю, як ти — спасибі тобі — пригадав мені „мою владу“: ти плюнув, приперчив по московському, забрав свою валізку з документами й першою валкою, нікому нічого не сказавши, зник! От що ти зробив!

— Ну, тож що?

— Сказавби я — що; так бачу, ти вже занадто на мене визвірився. Не хочу сваритись. Краще сідаймо довбати отих шкаралупників, бо з іспиту, братко, з валізкою не втечеш! Цеж, брате, не комендатура і не зимовий похід! Тут ми — не герої, а лише студенти!...

На убогій мансарді чудової вілі блимала гасова лямпочка, а з обох її боків посхилялись посивілі голови над літографованими листочками. Уста шепотіли „систему“, а в животах гурчала масна „кухлета“..

А. Іль—ко, лейтнант фльоти.

На Чорному морі.

(Спомини мряка).

Ранньою весною 1917-го року, саме тоді, коли Микола II-й перестав існувати як «імператор всеросійський, цар польський, великий князь фінляндський і прочая, і прочая, і прочая», а став звичайним собі полковником Миколою Романовим, тою ранньою пропам'ятною весною, коли велика тюрма народів — Росія, прокинувшись з віковічного сну, скинула з себе владу тирана — я їхав поспішним із Архангельська до Петербургу.

Про переворот ніхто ще в поїзді нічого не знав.

На півночі стояла в повній красі зима, але якісь невловимі етери переповнювали повітря запахом близької весни. Була весна й у мене на душі. Майже три повних роки мені судилося мерзнути в суворих північних морях — і ось тепер вагонові колеса несли мене до «північної Пальміри»*), де я мав, щоб зовсім загоїлася моя рана, одержати призначення в Ялту на берегах рідного Чорного моря.

Вістка про переворот захопила мене в дорозі, десь коло Вологди — отже чи треба дивуватися нетерплячці, з якою я рахував кожен удар коліс, що все наближав мене до столиці!

Петербург зустрів мене радісним криком десятків тисяч ошалілих від небувалого піднесення людей, морем червоних прапорів, пересиченою революційним мікробом атмосферою.

Події бігли шаленим темпом. За яких пару днів ціла Росія, від сходу до заходу й від півдня до далекої півночі, знала вже про переворот, мітінгувала й на всі голоси кричала про свободу, рівність і братерство. З великим запалом переживала переворот і Україна, з якої раз-у-раз наспівали до петербурзьких газет різні вістки.

Радісно, захоплено, ентузіастично, окрилений великими надіями, виїхав я з Петербургу на південь. Подих свободи приємно лоскотав чуття й переповнював цілу істоту мріями про те, що ось нарешті вибив час, коли ми зможемо вільно розправити свої розкуті руки й з народу-раба перетвориться в народ вільної національної творчости і будівництва.

До Ялти не поїхав: як можна було слабувати в той час, коли потрібен був для роботи кожний, навіть із найслабшими силами, але свідомий своєї національної гідности чоловік! Одначе мене все-ж таки потягло до моря, до

*) Назва Петербургу за висловом російського поета.

нашого моря, з нашими містами, з нашими людьми, з нашою історією, з усім нашим...

І ось я на Чорному морі. Але — хм! — у всіх наших приморських містах, жвавих, повних життя й руху, вічно зелених, вічно веселих наших містах, я чув мову всіх людей, які тільки є на світі, тільки не нашу, бачив людей усіх рас і націй, тільки не українців. Прикре й неприємне чуття.

Та це було тільки перше вражіння. Добре придивившись, можна було бачити силу наших людей, тільки схованих під російським мундуром і з російською мовою на вустах. Як у містах, так і на покладах кораблів.

Коли людська обслуга на кораблях у російській фльоті складалася переважно з українців, то ця чисельна перевага відносилася до фльоти торговельної в усіх морях, а на Чорному морі екіпаж торговельної, особливо-ж промислової (рибальської) фльоти, був майже виключно український. Не те було у фльоті военній. Мішана взагалі людська обслуга воєнних кораблів мала великий процент наших людей, але перевага була на боці інших національностей, особливо москалів.

В часі, до якого відносяться ці спомини, торговельна чорноморська фльота майже ціла була включена в флоту воєнну під назвою «Транспортної фльотилі», заховуючи свій первісний командний і підкомандний склад із незначною домішкою матросів і офіцерів фльоти воєнної. Підлягала вона воєнно-морській владі, не затрачуючи проте своєї окремішності, бо як командний персонал, так і матроси були в цій фльоті службовиками контрактними, мобілізованими тільки на час війни. Цілком вільною була тільки фльота промислова (рибальські судна), яка одначе в моряцькому житті відогравала дуже незначну ролю.

В той час, коли я прибув на Чорне море, про якийсь національний рух серед моряцтва, хоча-б і в дуже скромному вигляді, не було мови. Матроси, пересякнені в більшості ще з царського часу ідеями соціалізму, посіяними в них російськими політичними емігрантами підчас стоянки в чужоземних портах, тепер захлискувалися свободами: засновували комітети, виступали на мітингах, ширили революційну літературу й т. д. Одним словом — сумлінно «поглиблювали революцію», цілком захопившись соціальною її стороною й ні трохи не цікавлячися питаннями національними. А офіцери стояли осторонь від них, із призириством споглядаючи на революційний крутіж та сумно зітхаючи за упадком дисципліни.

Події тим часом розвивалися в блискавичному темпі. «Душка Керенський», кумир Росії на початках революції,

з кожним своїм кроком угору по щаблях політичної слави щораз більше тратив авторитет і ґрунт під ногами, віддаючи його поволі новому чинникові, що встряг у революцію — більшовизмові й гаслам, які розсівали більшовики — анархії. Голосний крик Керенського, який розлягався на всіх фронтах, намагаючися переконати вояків про єдино спасенний вихід зі становища — «вайну до пабеднава канца», звучав кволо, заглушений криком нового революційного чинника, що все вище підносив голову — совета салдацьких і робочих депутатів. Маючи в своїх руках уже три міністерські теки, Керенський фактично втратив увесь свій вплив на маси. Його старанно підбирав до своїх рук розперезаний матрос, який запаморочував голови вчорашнього безсловесного раба, а сьогоднішнього пана ситуації — народ демагогічними обіцянками, штовхаючи його в море руїни й хаосу.

Під усі ті крики, галас і метушню Українська Центральна Рада у Києві видала свій перший універсал, пробуджуючи мільйони заспаного у віковому сні люду. Не прокидався з нього й залишався німим та байдужим на всі заклики до національного будівництва тільки український моряк. Мало сказати — байдужим. Глумливим, несмішкуватим, а під кінець і отверто ворожим до заходів Центральної Ради під впливом агітаційного дурману червоних магіків, які прокричали йому всі вуха про «український ніж у спину російської революції».

— Как? Украинское государство? Государство в государстве? Та ето Грушевскаму і помещікам Петлюре і Вінніченку государство такое нужно! Не верьте, товарищі, буржуйам і генералам! Мир хатам, война палатам!

І так далі, і т. д.

Тут і славнозвісний «адін котелок, с каторава в окопах разом елі» йшов у рух і всякі інші «арґументи», що ними оперували тоді більшовики. Матрос жив під оманю одного нав'язного йому гасла: «єдінства Расеї», в противному разі все пропало. І на всі заклики Центральної Ради був глухим.

Події йшли швидко. Керенський замовк, зникнувши кудись під охороною жіночих баталіонів, з палацу Кшесінської в Петербурзі залунав гугнявий голос Леніна, — Центральна Рада видала другий універсал.

Тут і там замайоріли на березі й на морі українські прапори. То якийсь полк назвав себе українським, або іменем великого гетьмана охрестила себе рота, або вийшов із послуху совету салдацьких і робочих депутатів якийсь баталіон.

З Києва летіли у всі сторони заклики до боротьби й організації, треба було щось робити й на морі.

І ось створена була «ініціативна група» з трійки — Боже, імена їх вісі, — в ту трійку входив і я. З тої трійки один тільки вмів говорити по українськи, та й то дуже слабо — це я. Решта «із'яснялись» на «общепонятном». Але на безриб'ї й рак риба — добре було й те.

Зажадали ми від центрального комітету матроських делегатів, який був альфою й омегою всього життя на морі, зборів матросів-українців. Поморщилися, повели незадоволено бровами, але — що зробиш: «слобода».

— Ах, уже еті хохла нам!

Проте розпорядок по кораблях видали.

Серце тремтіло від хвилювання, коли матрос-сигнальщик оповіщав про збори. Наївно думалося: сигнал по кораблях зробить вражіння більше, ніж мої, іноді до хрипки доведені переконування земляків, що ми йдемо, мовляв, чужим шляхом, не нашим.

Вражіння сигнал зробив безперечне: от вам, мовляв, українці — з ними й центральний комітет морських делегатів числиться! Але всі ті Пащенки, Іваненки й Сидоренки, що тисячами прислуховувалися до сигналу, непорушно зоставалися на своїх місцях, вірячи, що десь може поміж ними, а коли не на їхньому кораблі, то деінде, є українці, яких той сигнал закликав.

Яке-ж, пригадую, було мое здивовання, коли з корабля, де було тільки два москалі серед маси українських матросів, на українські збори явився тільки один із тих двох москалів із цікавості «пасматреть, как еті українци виглядают».

— А ти-ж, Щербино, чому на збори не збираєшся? — виходячи на поклад, звернувся я до матроса, що навіть двох слів не вмів по російськи.

— Я, господин лейтенант, не українець.

— Як то? — видивляюся на нього.

— Українці — то полтавці, київці, чернигівці, а я з Херсонщини. Я, пане лейтенанте — хохол.

— А ти, Майстренку?

— Я, господин лейтенант, такий же, як і він, — також херсонець родом.

І прийшло нас на широко, помлезно заповіджені збори моряків-українців: ініціативна трійка та той матрос-москаль, що подивитися йшов, як ті українці виглядають!

Соромно, боляче, гидко було. Опускалися руки.

Так і не вийшло нічого із зборів.

Одно, що потішало мене в той час — це віра в те, що ось, коли повстане Україна, тим самим опанується й це, таке тепер немиле мені море. І я шукав опертя й підтримання себе на дусі не серед моряків, а взагалі серед своїх,

хтоб вони не були, аби українцями себе почували. А всі ці Щербини й Майстренки аж тоді побачать, хто вони є, коли владною рукою зірветься російський прапор із щогол чорноморської фльоти й на його місці залопотить український жовто-блакитний державний прапор.

Але не легше було й серед тих «своїх», не моряків, до яких тягнула душа. Ні одного серед них не було чистого українця. То українець-есдек, то українець-есер, конче з якимось титулом. І ось — що зробиш! — щоб серед вовків жити, треба по вовчому вити: не маючи ані якісенького поняття про соціалізм, роблюся я соціалістом.

А події йшли далі. На розгойданих революційних хвилях змагалися з вітром дві поважні сили — українці на півдні й більшовики на півночі. Останні на гвалт усе нищили, перші на гвалт творили. В Росії була анархія, у нас, як на революційні часи, порядок.

Старі московські «зубри», повтікавши з Росії на Україну й сидючи під захистом українського багнета по Києвах, Одесах і Катеринославах, сумно похитували головами, дивлячися на Центральну Раду, але тихенько поміж себе говорили:

— А ви знаєте — с етой таки Малоросії будет толк. Отсюда пайдьот оздоровленіє Расії — увідіте!

Бо-ж у нас були ще відносно дисципліновані полки, була армія, був навіть обсаджений фронт. Здавалося, всі атути були в наших руках. Тільки робити, не складаючи рук, тільки міцніти й перемагати! А що моряки там невідомі своєї національності й своїх насущних інтересів — то дрібниця. Буде Україна, будуть і моряки українці. А, втім, уже й моряки почали пробуджуватися. Ось знайшовся дехто з старшин, що пригадав собі, як його прадід був козацьким полковником чи сотником і воював на чорноморських водах з турецькими галерами. Правда, мало було таких, на пальцях можна було їх усіх перерахувати, але добре, що здорове зерно вже проростати почало. Незабаром і ті, що соромляться свого прізвища на —енко, прийдуть до голови по розум. Та й серед матросів уже сяке-таке національне пробудження помічається. Дуже маленьке, але є.

З такими думками жив тоді кожен свідомий член української нації під впливом фактичного стану річей. І була надія, що коли про «оздоровленіє» зубри заговорили, то значить таки Україна міцно стане на ноги.

Одного дня, не пригадую собі місяця — здається в жовтні 1917 р., — в торговельну бухту Севастополя прийшов транспорт ч. 119. Його флягшток прикрашував великий шовковий український прапор. День був соняшний, ясний і повітря було таке прозоре, що не прапор, а комаря на

десятки миль угледіла-б людина, але в перший момент якось не хотілося вірити очам. Як? Український прапор? Ні, це омана якась!

Але ніжні барви прапору, що купалися в прозорому повітрі, говорили, що це так.

Серце тріпалося з щастя, з радощів, а в мозку молотками вибивали думки: Ми, значить, живемо. Живемо, бо ожив наш природній, вроджений моряк. Не той, мобілізований, що від плуга на море пішов, а моряк, що над морем уродився й у морі вмер!

По півгодині був уже там і говорив із старшим помішником капітана, штурманом Харитонем Трохименком, родом із Голої Пристані. Говорили по російськи, бо Трохименко не вмів ще по своєму, по українськи.

Типовий степовик-українець із лица, з постави, незачеї тільки (бо на моряків усіх націй море накладає свою печать), зробив на мене як найкраще вражіння.

— Ми, здається, перші зукраїнізувалися, — говорив задумливо, — не знати тільки, що з того вийде. Хиткі ми дуже і йдемо непевною дорогою, бо стерно нашого молодого човна в руках недосвідчених — та це може ще й півбіда булаб, а от зле, що зовсім слабих волею керманічів. Треба твердої, сильної руки, а не поклонів на всі боки й обіцянок соціяльних на зразок більшовиків. А де знайти ту тверду руку, коли все краще наше або змосковщилося давно, або вгрузило тепер у соціяльні проблеми, поза якими світу не бачать. Отак пливемо, як шхуна без керми. Поки є вітрець — пливемо й думаємо, що кермуємо, а зірветься вітер — перекине нас. А з півночі не вітер, а буря надходить. Наша Центральна Рада не бачить того. Та де їй побачити те, коли вона не добачає, як самі її члени розсипалися в народі й сіють, як той чортів мак, по Україні, недовір'я до тої самої Ради, запевняючи, що там сидять самі поміщики й генерали. І нема у неї слів, щоб спростувати, й нема кому спростовувати. Ще хочби чоловік скорше говорити навчився по своєму, а то не то що говорити, думати ще не вмію.

Але вмів думати небіжчик Трохименко. Умів думати!

На хвилинку замовк, почаствував мене цигарою й заговорив далі.

— А більшовики не тільки розумні, але й хитрі bestii. Після того, як ми піднесли український прапор, багато транспортів хотіло піти за нашим прикладом. Більшовикам з-під ніг почав утікати поклад. Взятися на спосіб. Центральні комітети ріжних, уже майже цілком збільшовичених організацій розіслали по транспортах листи-анкети з такими запитаннями: Хто за українізацію фльоти? Хто за свобідну торго-

вельну фльоту? Думали люди, радилися, ходили з транспорту на транспорт і врешті більшість висловилося за свобідну фльоту. Запитаєте, чому? Тому, що в запитанні другому стояло слово «свобідна». Воно збило з пантелику моряків. А тут іще різні агітатори, що з морем нічого спільного не мали: «За свободу, товариші! А то одного пана позбулися, а тут другий на голову лізе — Україна ця сама. Підписуйтеся за свобідну фльоту. Адже моряк, як птиця — сьогодні тут, завтра там. Сьогодні українцям служу, завтра туркам — до кого симпатію більшу маю й хто ліпше платить. Правильно, товариші?» — Правильно! — ревнули маси й поідписувалися за свобідну фльоту.

— То значить із транспортної фльоти ви самі під українським прапором плаваєте?

— Ні. Кажуть, що по нас, як вийшли ми з Одеси, піднесли український прапор ще два транспорти. Нас більше. Свідомість, річ натуральна, будиться, та з тієї розчини, що заварюємо тепер, хліб хіба тільки діти наші їстимуть. Що кажете? Ні? Блажен, хто вірує. Дай Боже, щоб наше теля та вовка з'їло! — сказав по українськи. — Колиб тої різної сволоти на кораблях менше було — повірте, наші правдиві моряки за нами пішлиб.

Згодився з ним, бо серед матросів наших дійсно що найменше 60% уже міцно пахло більшовизмом.

Пішов. Було сумно й разом весело на душі. Мало було нас — так, але-ж такий Трохименко був вартий тисячів людей.

Надходив листопад. На хребті розгнузданого революційного коня в Росії остаточно примостився більшовизм, Гасло «хто не з нами, той проти нас» з безоглядністю й рішучістю переводилося в життя. Деспотична стара Росія в страшній агонії конала, даючи місце Росії новій, ще деспотичнішій. «Широка» російська натура давала широкий простір виявам своєї азійської дикости. Тепер розбивалися не тільки люстра й посуд, як за старих часів, коли царська Росія купалася у вині. Новий побут приніс і нові форми, розторощуючи людські голови й купаючися в людській крові замість вина.

На кораблі у нас страшний рух. Матрос Дубовий побив матроса з «Синопу» й ногами зіпхнув його за борт. Ледви врятували.

— За що побив? — питаю.

— Він більшовицький агітатор! — відповідає задиханий Дубовий.

— Так йому й треба! — кажу й читаю нотацію: — Але-ж викидати чоловіка за борт, хлопче?!

І чую голос ззаду:

— А большевік разве не челавек? України вам захателось? Постойте — прїдьот на вас Мікіткін день!

І дійсно цей «Мікіткін день» прийшов дуже скоро.

На другий день ми піднесли український прапор і вийшли до Батума, а «Синоп» підніс червоний прапор і рушив на Одесу. Того дня (не пам'ятаю точно дати — здається, вкінці листопада) воєнна чорноморська фльота остаточно розпалася надвое: на меншу, українську, частину й більшу — більшовицьку, і день той я вважаю знаменним в історії нашої фльоти, значно важливішим у всякому разі, ніж день піднесення наших прапорів на чорноморських кораблях у квітні 1918 року, як дуже сміливий відрух чисто державницького українського інстинкту. В ті часи треба було мати багато цивільної відваги й національної мужности здобутися на такий чин, бо з півночі вже гналася на Україну, гураганом та буря, яку заповідав Трохименко. Північна Україна вже занята була червоними бандами, а в центрі й на півдні кипіло, як у казані. Збройна наша сила топилася й никла, як весняний сніг. Люди розбігалися, дезертували. Слова більшовицьких агітаторів про «ніж у спину революції» й про спільний «котелок» у окопах промовляли до серця свіже-спеченого українського вояка, а обіцянки більшовицького раю на землі довершували справу.

Але коли це на суходолі давало розкішні квіти, то що-ж говорити про фльоту! На суходолі принаймні лишалася ще хоч тїнь своєї влади, а у нас, на морі й того не було. Ми підлягали всім і нікому. Київ у тому часі найменше цікавився нами, а своєї влади на місці ми не мали. Штаби й старшини фактично перестали існувати, чи, краще сказати, були зведені до того ступня, який характеризується приказкою: не тратьте, куме, сили — спускайтеся на дно. Для українського моряка надходив дійсно «Мікіткін день». В Севастополі збільшовичені матроси вистріляли й утопили кількадесят морських офіцерів, а решта розбіглася хто куди міг. Море де факто з кінцем грудня було вже в більшовицьких руках, з виїмком хіба Одеси, де стояв іще під українськими прапорами один крейсер, два миноносці й два транспорти. Решта фльоти, як воєнної, так і торговельної, була червоною. Та нема де правди діти — й наші матроси в останньому часі сильно почервоніли й з кожною хвилиною червонішали далі. Можливо, що це почервонення диктувалося не переконанням, а було тільки пристосуванням до моменту, але фактом було те, що під національним оглядом вартість наша була дуже мізерна.

Минули різдвяні свята, свята веселі, гучні, бо на одному з транспортів винюхали моряки вино. Надійшов і січень 18 року. Значна частина України була вже в руках більшо-

виків, на Київ із своєю босяцькою ордою насувався Муравйов. А ми? Ми чекали. Бо що такі мали робити? Навкруги більшовики або як не цілком більшовики, то їх симпатки.

Пригадую, третього січня, був я в Аркадії. Не сам був — з нею (якось у молодшого вистарчало й на те часу). Рвали ми фіялки. Було чудово. Зовсім не вірилося, що то був січень, що була зима, не вірилося й не пам'яталося, що навкруги шаліло пекло. Весело світило сонце, маестатично шуміло море, таємниче шелестіли дерева. Скінчивши з фіялками, дивилися ми в морський безмір і сперечалися, чим буде син наш, як ми по трьох літах одружимося, а на четверте він уродиться. Я конче моряком хотів його зробити, а вона й хотіла, й боялася, бо-ж... може загинути в хвилях. Вертався на корабель п'яним від кохання. Йдучи по мармурових східцях від пам'ятника Рішельє, рахував: любить, не любить, плюне, поцілує...

Раптом:

— Пане лейтенанте!

Переді мною стояв мій Потап. Був блідий і перестрашений.

— Не йдіть на корабель!

— А що таке?

— Богом молю вас, не йдіть! Уб'ють вас.

Починав розуміти й зрозумілий став мені той надзвичайний вуличний рух, на який я ще перед хвилиною мимохідь звернув увагу.

А Потап пхав уже мені до рук якісь папери й тикав маленький пакуночок.

— Візьміть документи. То комітетські, більшовицькі. Говорив скоро, крізь сльози.

Узяв. Попрощалися.

Чим дуж гнав я до міста, перескакуючи на раз кілька східців і не рахуючи вже, любить чи не любить, а Потап ішов вниз до порту.

На другий день Одеса — останній наш пункт на морі, була вже в більшовицьких руках і той день був днем одеського «Мікітки». Того дня загинув і Трохименко.

Його, як і більшість заарештованих, повели на «Алмаз»^{*}). Уже перед самим «Алмазом» він щось сказав. У відповідь йому один із матросів вистрілив і кулею дум-дум відбив йому нижню щелепу. Потім, всього скривавленого й майже непритомного, прив'язали довгим мотузом до моторового човна й їздили по бухті, прискорюючи чи зменшу-

^{*}) „Алмаз“ — колишня яхта морського міністра, на якій перед тим містився штаб транспортної флотилі.

ючи хід мотору. Коли човен плив скорше, Трохименко «скакав» по хвилях, коли зменшувався, він то вискакував з води, то потопав.

Але Трохименко був властиво одною тільки кривавою жертвою одеського «Мікіткіного дня», виправдуючи загальну безкровність російської більшовицької революції. Решті заарештованих, яка доходила сотки людей, «безкровно» прив'язували тягарі до ніг і делікатно, під спів більшовицького «Яблучка»:

Ахвіцерік маладой,
Куда котішся?
На «Алмаз» попадьош —
Не варотішся! —

кидали в море.

Весело було. В такій веселій атмосфері й в такому приемному оточенні скінчило життя й кілька наших українських старшин — не моряків, яких імена також ти тільки, Боже, вісі.

За часів гетьмана на тому місці поставили капличку, а перед тим післали на дно нурців. Один із них посивів, кажуть, а другий збожеволів, бо напівзгнилі втопленики стояли на цілий зріст на морському дні, похитуючись і простягаючи до них руки, неначе до приятелів.

Як у калейдоскопі встають тепер перед очима образи того, що було після моєї втечі.

Сільські хати з недовірливими господарями. Голод. Холод. Піхотою сотки верстов. Арешт. Обличчя червоноармійця, таке гарне й отверте, що просто малюй із нього, і страшні руки його, що вже задушили шіснацять і тепер сімнацятим я мав бути. Трупи з відтятими вухами, носами, губами. Київ. Боротьба. Останні набої, остання надія. Знову втеча й знову смерть, кров і трупи всюди — і розпука, в якій думалося й вірилося, що собаки щасливіші бувають за людей, і безмежна втома фізична й моральна.

І якаж радість була, коли побачив залізні німецькі каски на українських степах!

Слідом за більшовиками, що панічно втікали перед німецькими кольонами, прибув до Одеси. Застав її завмерлу, брудну, стомлену й перестрашену. Порт порожній, як моя кишеня.

За гроші, що надійшли з дому, купив старий військовий бот і на тому першому по кількамісячній перерві українському судні підніс в одеському порті український прапор. І знову почав відживати. Годинами, а часом і цілими днями, гасав по хвилях моря, черпаючи в ньому силу, віру й утіху.

Почали надходити кораблі до своїх рідних портів. До Севастополя — військові, до Одеси — торговельні. Зоргані-

зовано штаби. Зорганзовано з людей, що Україну не в морі, а в ложці води втопити-б готові були. Та трудно — інших не було. І ось надійшов день 29 квітня 1918 р., коли на всіх кораблях, приписаних до українських портів, піднято українські прапори. Тішилося сонце, плакали очі з радощів, а душа щеміла, бо то не був стихійний вияв нашої сили й національної зрілості, то було тільки використання моменту під прикриттям сили могутнього опікуна.

На воєнних наших кораблях піднесені були чудові (на зразок німецьких, тільки трохи кращі) українські воєнні прапори, на торговельних — українські національні. Моряки ходили в гарно пошитих мундурах загального європейського маринарського зразка та в міжнародних морських кашкетах, прикрашених золотим вінцем з тризубом. Але те, що було на них — тільки й було наше, бо самі вони були такі далекі від українства й українських національних змагань. Замилуючи очі гетьманові й українському гетьманському урядові, вони служили не Україні, а матушці — Росії. Фльота знову опинилася в московських руках. Та що й дивуватися, коли керма цілої України попала в руки московських зубрів. Центральна Рада не витримала німецького іспиту зрілості й була замінена людьми з певним державним стажем. Змінилися артисти. Замість аматорів сільської сцени на кон державного театру прийшли артисти державної сцени на малоросійських ролях, підготовляючи велику московську оперу під назвою Денікіяда.

Час гетьманування Скоропадського Українці не використали. Принаймні прогавили можливість опанувати флоту, яка могла стати таким великим чинником у перевороті Директорії. А чинник цей був дуже великий, бо давав змогу по упадку німців безпосередньо сполучуватися на морі з французами й англійцями, які вперше по війні завітали до нашого моря й могли-б зустрінутися там з українським прапором, що завжди важним буває в політичних зносинах не своїми кольорами, а реальною силою. Можливість цю як найкраще використав Денікін. Хто знає, чи набрав-би він був тої сили без чорноморської фльоти. Напевно ні. Чорноморська фльота дала йому змогу користуватися французькими танками, набоями, гарматами й панувати на морі.

Українська Директорія була відсунута від моря. Зникли на українських кораблях українські прапори, зникли по цей день.

Научка на майбутнє. Український прапор на чорноморських кораблях — це питання кардинальної для нас ваги: бути чи не бути.

Пам'ятаймо!

Про решту моєї служби в Чорноморській флоті згадаю коротко.

Виходячи з засади, що Українець не сміє покидати українських кораблів, я вступив на морську службу за гетьмана, по упадку якого автоматично перейшов на службу ревнителів «єдинства й неделімоті» Росії — денікінців. На весні 1919 року перед великодніми святами, із вдячності, що вони не погордували мною, затопив напроти Евпаторії далеко в морі три барки з гарматними набоями, які вони везли до Новоросійська, а транспорт «Батум», що тягнув ті барки, також переповнений набоями (разом 120.000 шт.), чемненько за Балаклавою посадив на скелі й пізніше затопив також. За це я мав бути розстріляний у Новоросійську, та цієї приємності я денікінцям не зробив, бо зараз таки після арешту втік поза межі їхнього впливу.

В літературному оформленні Ф. Д.

Ірина Наріжна.

На чужині.

Чому, питаєш ти, не вміємо радіти
Весняним дням отут на чужині?
Чому так любимо зажурені сидіти,
З жалем в серцях про щось далеке мріти,
Чому сміятися давно забули ми?..
Ти кажеш: — Глянь, як ясне небо сяє,
Як морем навкруги хвилюються лани,
Як радісно струмок у темнім лісі грає
І соловей в кущах над річкою співає...
Чому-ж — питаєшся — такі самотні ми?!
Що нам оця краса — в гаю, в степах, на луках,
Коли наш рідний край невинна мие кров,
Коли весь нарід наш в нелюдських стогне муках,
Коли пекучий біль, безмежная розпука
Лиш пімсту родить в нас, лиш пімсту — не любов!
Та пімста ця, мов біль роз'ятреної рани,
На серці залягла і каменем гнітить:
Бо ми безсилі в ній! Бо крізь густі тумани
Не світить сонце нам! Бо ще бряжчать кайдани,
А ми... ми сміємо про волю лише снить.

Мих. Омелянович-Павленко, ген. штабу генерал-поручник.

Державна інспектура.

I.

Інститут воєнних комісарів з погляду чистої теорії. — Практика життя часто заперечує й усталені принципи. — Право обставин всесильне, проте засобу не можна обертати в ціль.

Все відповідно до обставин — каже правило боротьби, — так і в справі організації армійських організацій: доцільність конструктивних метод остаточно апробує боева дійсність, або взагалі чинне ужиття цих організацій.

І перед нашим «19-им роком» заводилися на сході в арміях інститути, подібні до наших державних інспекторів — були то військові комісари Тимчасового Уряду чи «воєнкоми» — в червоній армії. Ходить не про назву, а про надто тендітну річ — порушення принципу єдиновластя у війську, ходить про те, що поруч із командиром стає «око» уряду, очевидно з завданням контролю чинности командира, апробації його розпорядків у межах їх доцільности відповідно до політичних завдань влади.

Правда, справи стратегічно-тактичного порядку звичайно виключалися з компетенції агентів інспектури, але біда в тому, що в реальних обставинах відокремити якоюсь особливою межею, що, мовляв, це торкається боєвих операцій, а те ні — часто абсолютно неможливо.

Успіх боєвої операції сполучається непомітними нитками з багатьма попередніми чинами начальника у всіх інших ділянках його творчости, не кажемо вже про впливи його особисті, — який би ні був малий рангою боєвий командир, а в бою він нагло виростає для своїх підлеглих в імпазантну величаву постать, що домінує над усіма й усім. Не дарма в німецькому боєвому статуті зазначалося: «Коли тобі тяжко (цеб-то воякові) — подивися на свого офіцера».

Отже не тяжко собі уявити — чи може бути мова про яку-будь, у повній мірі корисну працю командира у відношенні до його підлеглих, — коли над ним стоїть печать недовіря уряду.

Й через те ми бачимо, що справа з воєн-комісарами — це справа ризиковна, справа, що може дати при нормальному стані річей лише зниження боєвих вислідів і тому за нормальний засіб її вважати не можна, та й у моментах хобри організацій треба віднести її до сильно діючих засобів, які, як відомо, можуть дати діаметрально протилежні наслідки: «або — або».

При порушенні бездатности організму, з тих чи інших причин, — перше, чого треба хопитися — це або зміни в Верховному Командуванні, або навіть і ширші зміни в команді уже самих військових організмів, як це, скажемо, зробив Жофр по боях на границі.

Одначе раз Команда не справляється з своїм завданням, або з тих чи інших причин тратить авторитет, діло уряду — не дати гангрени затруїти цілий організм і завчасу цьому запобігти. По словам австрійського правильника: «у згоді та правильній праці всіх лежить сила; змагання одинцем, навіть повні жертв, не приносять рішучого успіху»; в часі революції, коли часто-густо малоавторитетність Команди не є вислідом браку порядку чисто фахового чи морального, а межує вже з моментами політичними, доцільно підсилити авторитет Команди тактовним співробітництвом її з популярними політичними провідниками та їх агентами на місцях — военними комісарами.

Стоїть під великим запитанням, чи витрималаб французька армія підчас світової війни у тій скаженій ситуації, в якій вона перебувала в самих її початках, колиб певна кількість послів і сенаторів не стала буквально інтегральною частиною армії. А Клеменсо, цей «батько перемоги» — хіба його особа не була пізніше, в часі другої скрути в війську, овіяна легендою. Скільки оповідань сполучено з часами перебування його в передових окопах! *L'homme d'action* в часі спокою — в часі війни обернувся в типового боевика. За його міністрування у вояків першої лінії усталилася опінія, що влада — цілком ац *coignant* усіх їх справ, а це — передтеча підсилення боевої пружности військових організмів. Треба ж зрештою усвідомити, що добре запілля не стерпить мало-витривалого фронту, а останній поганой Команди.

Але справа незвичайно ускладнюється в горожанській війні; тут звичайне стає неординарним і навпаки: трансформація йде назад. Завданням урядових кол буде перейти як можна скорше від командирів-дилетантів до фахових, а в такому випадку буде дуже тяжко обійтися, бодай на початку, без інституту воєнних комісарів, але й за цим повинна відчуватися явна тенденція — якнайскорше перейти до нормального стану річей, до єдиноначальности.

Війну, цю жахливу й страшну драму, успішно роблять тільки люди з повним авторитетом і міццю.

Отже на присутність в армії інституту «воєн-комів» треба дивитися як на лихо, якого, на жаль, іноді годі уникнути.

Ті чи інші наслідки цілком залежатимуть від ступня інтелігентности самих воєн-комів, їх саможертви, здібности імпонувати військові своєю моральною поставою.

II.

Ситуація, при якій Уряд УНР вводить закон про Державну Інспектуру. — Дух діла по основному закону. — Які корективи вносить у справу Інструкція Головного Державного Інспектора Армії от. В. Кадровського?

В споминах «Переговори з добровольцями» (пор. альманах «Дніпро» на 1931 р.) я змалював ту стратегічно-політичну ситуацію, при якій відбувся «похід на Київ» військ Директорії, — тепер треба домалювати цю ситуацію, щоб висвітлити, наскільки ці зовнішні моменти, що панували тоді на Балтійсько-Чорноморському пляцдармі, впливали й на формування армійського організму. Тут нам приходить спочатку застановитися на питанні, чи взагалі можливо вимагати посвяти, саможертвенности від людей без віри їх у той ідеал, за який вони мають покласти свою «душу й тіло»; чи можлива яка-будь дисципліна, хоч-би й шляхом найсуворіших кар, коли нема усталених, для всіх однаково цінних, щепто й для влади, й для фронтовиків, й для мас у запіллі, кличів, що в відповідному сформульованню зрештою були списані й на боєвих прапорах нації?

— Ні, неможливо, — будь то навіть і війна не горожанська. Аполітичність військовиків полягає в тому, що вони присягатимуть іти в бій за цінності однаково вартісні для всіх угруповань нації — будь то ідеологічних, будь класових. Раз із маси питань провідники не зможуть відокремити певну їх частину, як «святая святих» для нації, не буде національного організму, не буде й національної армії. Розуміється, легко списати такі міркування, инша річ переводити їх у життя; тому в добі, коли кілька світоглядів себе взаємно поборюють, так часто буває, що політичні угруповання розмірно легко віддають керму правління до рук якоїсь популярної особи, що заманіфестувала себе під оглядом додержання безсторонности. Наслідки виявляться відповідно до здібности цієї особи намацати провідну лінію та дібрати собі співробітників.

Армія Директорії вже з початком квітня була близька до повної гангрені: з 300-тисячного натовпу вона обернулася вже в невеличкі частини, що нагадували швидче переїзжі готелі, ніж боєві організації, бо вони що-раз відвідувалися иншими «гістьми», єдина мета яких була... здобути грошей на зброю, одяг, узуття, щоб потім з відповідними приписами вирядитися «на повстання». Ті, хто тоді мав змогу робити спостереження, певно не раз бачив «тріумфальний» виряд отамана ХХ на партизанщину: купка верхівців у старо-козацьких убраннях, а далі вози, вози..., а на них майно, майно та кілька козаків...

Треба бути не дуже в згоді зі своїм сумлінням, щоб у цю добу нашої національної революції доводити, що той комплекс понять, який розумівся під гаслом УНР, був широкому загалові зрозумілий, цінний. Успіх більшовицької пропаганди з одного боку та успішна мобілізація «білих» — з другого, а в контраст цьому інертність на заклики агентів УНР — чи не є це все симптомами, що промовляють самі за себе?

Діячів-лідерів, що змоглиб і отаманщину поставити на службу нації, було обмаль; а здатних доглянути в захмареному політичному горизонті далекоюяглі перспективи та в ім'я їх піти чи на демагогію, як Наполеон, чи, навпаки, ставши в явну опозицію до більшості, змусити її стати на реальний шлях, і зовсім не було.

А тут, як на гріх, до двох ворогів, з якими з листопада Директорія була в офіційній війні, насувався третій, що мав за собою ще й тристалітню традицію панівника. Трудно думати, що який-небудь інший військовий організм, ніж український, зміг би був у тих обставинах не самоліквідуватися. Але при уважливій аналізі в усьому цьому клубку змагань, рецептів на рятунок можна було намацати ніде незареєстрований атом-конденсатор сподіванок і надій українських патріотів, що мав своє розуміння річей, свій власний погляд на політичне життя, не засліплений політичними забобонами, знав ту межу, яку апетити партій не сміють переступати, бо зрушили-б гармонійну чинність усього організму. На всі славнозвісні наради їх не кликано, з виїмком т. зв. нарад ліквідаційних, та й там вони звичайно творили лише аудиторію, а коли хтось із них і наважувався промовляти, то такого смільчака побивано за всіма правилами революційної говорильні.

Та справа була зовсім инакша, коли ходило вже прочин, — тут усяка влада, а було їх чимало, свої практичні кроки будувала на цих кадрах «неписаних і незорганізованих». Виринає питання: чи не були на часі організація та управління саме ось цих елементів?

Зі споминів В. Кедровського бачимо, як тяжко було йому посунути справу з усталенням державної інспектури та що тільки спроба державного перевороту отамана Оскілка спричинилася до того, що дотогочасну «Інспекцію по національно-культурно-політичних справах» 16. травня 1919. року переіменовано в «Державну Інспектуру».

Дослідників діяльності Державної Інспектури мусить передовсім цікавити, наскільки саме «Положення про Державну Інспектуру» відповідало вимогам часу.

І ось розглядаючи ці двадцять параграфів «Положення», ми бачимо, що всі вони б'ють на нелад в армії, на політичну нестійність командного складу, брак дисципліни, потребу піднесення боездатності армії та очищення її

від злочинних елементів, замовчуючи головне лихо. А чейже треба було вже тоді усвідомитися, що все те, що робилося в армії, було тільки наслідком загальних обставин, а головним чином тої катавасії, що робилася в запіллі армії.

Читаючи спомини Кедровського та й інших, ми бачимо, що військовиків втягали раз-у-раз до всяких політичних авантур, і робили це дуже відповідальні політичні особи. Я цьому охоче вірю, бо й мене нераз ангажовано... Повстає також питання, чому така назва «Державна Інспектура», коли її компетенція прив'язувалася лише до Армії? Крім того згадане «Положення» вимагало від кандидатів на інспекторів високих моральних та інтелектуальних прикмет, а рівнож і ґрунтовної знайомости з суттю військового діла. Здобуттяж таких кадрів, яких вимагав закон на ролі державних інспекторів, у тім часі було нездійснимою фантазією. А колиб відповідні кадри й знайшлись, то булоб далеко краще в інтересах справи просто призначити їх на командні посади, а бувших командантів підпорядкувати їм, як технічних дорадників.

Як-би не особиста здібність, надзвичайна, рідко спостерігана кипуча енергія, сміливість плисти проти води самого Головного Державного Інспектора, отмана В. Кедровського—інститут державної інспектури спричинив-би ще більшу шкоду, бо текст «Положення» в усякому разі не відійшов від знаменитого наказу ч. 1. Одначе незабаром після вступу отамана В. Кедровського на посаду Головного Інспектора появляється його «Інструкція Державним Інспекторам Армії Української Народньої Республіки», — документ дуже важливий, який показує, що попередній закон уже встиг наробити шкоди. Ця Інструкція переводить державних інспекторів із ролі «державців» на ролю політичних агентів Уряду при командирі частини.*)

Це була інструкція, з якою міг уже командир, що себе поважав, погодитися працювати та творити нові організми, колиб не було вище згаданої основної хиби, а саме, що Державна Інспектура була встановлена лише для фронту, отже й надалі те, що творилося одною рукою, другою руйнувалося. Ця основна хиба (Ахилева п'ята Інспектури) й надала характеристичного кольору всій добі, в якій Державна Інспектура була чинною. На жаль, ця основна хиба пройшла, так-би мовити, повз головного ініціатора всієї справи. Я основу цей висновок на записках самого отамана В. Кедровського (америк. «Свобода», 1919 р., розділ 39-й споминів). Він докладно спиняється на ситуації, аналізує стан

*) Дуже цікаво булоб установити дату видання цієї Інструкції. В. Кедровський у своїх споминах її не подав.

річей, критикує «анемічну» установу «Культурно-політичної інспектури», а вкінці приводить нас до такої формули: «Для того, щоби остаточно поставити армію на належну височінь, щоби вивести її командний склад із політичної боротьби і щоби змусити навіть своїх ворогів-фахівців працювати чесно, я вважаю конче потрібним негайне утворення інституту комісарів з певно зазначеними їх правами, обов'язками і відповідальністю. Цей інститут комісарів мусить цілковито замінити інспекцію по культурно-національним справам армії, через що збільшення асигновок на армію він не викличе». Тут є або небажання бачити справу такою, якою вона фактично була, або ховається сміливий плян: опанувати ситуацію в армії для повернення потім багнетів проти запілля, чому одначе ні сили, ні обставини не сприяли. Ще раз констатуємо, що обставини 1919. р. вимагали саме такої державної інспектури, в якій інститут воєнних комісарів був-би окремою автономною секцією, але на таке «гаракірі» провідники революційної демократії не зважилися.

ІІ.

Інспектура при чинності. — Невідповідність інспекторів до завдання гальмує справу. — Епізоди з перших зустріч із «білими», як ілюстрація до стану річей. — Паліятива. — Результат. — Висновки.

Не буду спинятися над тим, як новий урядовий апарат розпочав свою працю, як він змагався опанувати ситуацію в армії, та оповідати про те, де він мав успіх, а де його спіткали невдачі. Читачі про все це довідаються з численних уже й тепер споминів, із яких найцікавіші спомини отамана В. Кедровського. Не маю підстав допускати навмисну однобічність у оцінці опису подій, у центрі яких довелося стояти авторові, бо вважаю його за людину здатну до самокритики.

Я сам мав бачитися з от. В. Кедровським і мушу сказати, що мене просто вражала його самостійність у поставі й характерність. Відчувалося завжди, що людина готова за прийняте рішення взяти на себе й відповідальність, а не зникнути десь при нагоді в політичній темряві. Був я свідком, коли він не завагався спинити демагогію останнього гатунку дуже впливової у нас тоді особи, але повторюю сказане попереду: на великий чин потрібний і відповідний ресурс, а його не було. Тому далі певних позитивних впливів на наші центральні апарати, та деяких «перемог» над «фахівцями» з боку панів невдачників-інспекторів справа не пішла.

Події розгорталися своїм шляхом і властиво армія сама витворює в собі нові потрібні ферменти для втримання своєї

боездатности. Без сумніву на більшу зорганізованість Дієвої Армії не могло не вплинути те, що поруч із нею стояла армія галицька, яка навч доводила, що і в тих умовах можна було вдержати в війську певні усталені довгим досвідом форми дисципліни і взагалі військового розпорядку.

Нижче наводжу уривки зі споминів двох старшин, із яких видно, що й у справі вироблення нової психологічної постави супроти нового противника — армії Денікіна Армія мусіла йти власними шляхами.

В «Українському Скитальці» ч. 10 сотник, придлений до Ген. Штабу, К.К. — пише так: «Ситуація була грізна тим, що на задах українських бригад та дивізій, що воювали під Києвом, міг появитись якийсь «третій», на якого Штаб Гол. Отамана заборонив стріляти. Отже цього «третього» мали ми вважати «не-ворогом», що носячи на своїх прапорах клич: «*єдина, неделима Росія*», поступово... Далі автор слушно записав ту інтригу, яку московське командування провадило в рядах галицької армії, аби посяти між нею і Дієвою Армією (наддніпрянською) роздор. Цю зручно переводжувану інтригу будувалося на старій московській звичці використовувати в боротьбі з Україною «черкаскую шатость». У даному випадку москалі раз-у-раз підкреслювали регулярність Галицької Армії в порівнанні з «бандитсько-повстанчим» характером частин Армії Наддніпрянської.

Далі дозволяю собі навести уступ зі споминів полковника Аркаса, тоді командира Переяславського кінного полку, що йому першому довелося зіткнутися з добровольцями на Одеському напрямку. Це матеріал для нас цінний ще тим, що кидає світло на подію, про яку багато говорилось і говориться, але без особливих підстав щодо вірогідности поданих відомостей. А саме, утерлася опінія, що полковник Аркас своїм «зрадницьким» поступованням супроти денікінців властиво й спричинився до того, що в таборі Денікіна взяли гору елементи, що були за війну з нами. «В 1919. р. в серпні місяці Волинська дивізія, в склад якої входив 2-й кінний Переяславський полк, яким я командував, не закінчивши свого формування й поповнення, була перекинута з район у Проскурів — Кам'янець-Подільський, де переводилась її реорганізація, в район ст. Бірзула Одесько-Вапнярського напрямку, як заслона проти Добрармії, яка по відомостях готовилася висадити десант у районі Одеси. Доручений мені полк у той час нараховував 70 шабель на конях, 55 піших людей напів-озброєних; малося в полку два скоростріли «Максима» (один із них напівсіпсований) і один скоростріл Люїса. Ці люди поділені були на кадри двох сотень: кадра першої сотні (поручн. Черноморець) — 3 старшин, 10 підстаршин і 45 козаків, і друга сотня, яка шойно почала формуватися

(командира сотні прізвища не памятаю: був із підстаршин 6. рос. армії) — 5 старшин і 15 підстаршин (із них 10 на конях), 5 козаків на конях, а решта піші. В Бірзулі я одержав поповнення — 211 людей, що прийшли від Махна, але жадної зброї, коней і сідел не дістав. На мої запити штаб дивізії (полковник Мішківський) відповідав, що мушу все сам дістати на фронті. Доручений мені полк був висунутий до ст. Перехрестівка. Завдання полку: не ввязуючись у бої з добровольцями, стежити за їх пересуненнями, а як-би вони хотіли просунутися далі, не пустити їх, хочби навіть довелося їм битися. Про добровольців ще не було жадної чутки, тільки щось через 3-4 дні по приході полку до Перехрестівки, дійшли чутки через населення, що добровольці висадилися в Одесі і йдуть на ст. Роздільну. І справді, на другий день, коли я запитав Роздільну прямим дротом, мені відповів російський комендант станції і запевняв мене, що далі Добрармія не йде, про що я й доніс у штаб дивізії. Але на другий день від населення я довідався, що кінний полк Добрармії з 2 гарматами й 8 кулеметами рушив зі ст. Роздільної попри залізницю в напрямку ст. Бірзули. Я зараз вислав два розізди силою по шість шабель, давши їм наказ у бій не ввязуватися, а стежити, куди прямує той полк. Того самого дня одержав від розіздів донесення, що вони стрінулися з ворогом і, не тратячи з ним сполучення, відходять назад. Ці розізди на третій день приєдналися до полку і дали звіт, що перед фронтом мого полка є 7. Новоросійський драгунський полк силою 250-300 шабель на добрих конях (з німецьких кольтонів), при 2 гарматах і 8 максимах, має мабуть і люсі, і що спинився він на ст. Затишшя 5-6 верстов перед Перехрестівкою. Про це все я доніс у штаб дивізії і просив, щоби дали моїм людям зброю і коней, бо, маючи перед собою такого ворога, я безсилий виконати своє завдання. На це одержав наказ далі виконувати дані мені директиви, а що зброї й коней нема й коли будуть, невідомо. Знову мені було підкреслено, щоби з добровольцями по зможі не ввязуватися в бій, а старатися уникати стрічі й сутичок, при чому повідомлено мене, що на другий день виїде комісія для усталення демаркаційної лінії. Комісія дійсно приїхала, але нічого зробити не могла, бо командир Новоросійського полку Добрармії не мав уповаження від свого командування вести переговори, а обіцяв тільки передати все, чого домагалася наша комісія, своєму командуванню й дати мені знати для передачі штабові дивізії, по прямому дроту на ст. Перехрестівку. З цим комісія наша й відїхала. Мушу додати, що від моменту, як добровольці обсадили ст. Затишшя, з того району ввесь час приходили до мене селяни зі скаргами, що добровольці грабують, а особливо без милосердя забирають коней і відсилають у напрямку Одеси.

Про це я весь час доносив у штаб дивізії й дістав доручення перебалакати з командиром добровольчого полку, що того самого вечора й зробив по телеграфу. Між иншим полк. Мішківський наказав мені приватно запитати командира добровольчого полку, чи нема відповіді від свого штабу, на що я одержав негативну відповідь. Стбожку з розмовою я відіслав паротягом у штаб дивізії.

У такому становищі стояв мій полк цілий тиждень. Одного дня прибігають до мене селяни з Затишшя й кажуть, що добровольці збираються кудись вирушати, бо нагнали підводи під обоз і рехтуються виступати. Я доніс про це в штаб і дістав наказ знову перебалакати з командиром добровольчого полку, щоб він припинив реквізицію підвід, бо тепер саме возовиця й люди потребують фіри для домашньої праці. Цей наказ я одержав увечері і почав викликати Затишшя телеграфом, та ніхто не відкликався, а тимчасом мої застави доносять мені, що добровольці стоять на місці. Вранці знову пробую викликати Затишшя й знову ніякої відповіді. Про все це я доніс у штаб дивізії і від полк. Мішківського одержав наказ на ранок зробити рекогносцировку на ст. Затишшя й зайняти її, якщо її добровольці залишили.

Для виконання цього завдання я призначив 1. сотню і 1. чоту кінних людей II. сотні при 2 кулеметах Максима і 1 Люїсі під загальним моїм керуванням. Чота II. сотні (пор. Павлович, кулемет Люїса) дістала завдання, обійшовши праве крило ворога, на випадок його ворожої постави до головних сил, атакувати його з флангу й по змозі з задів. Пор. Чорноморець (45 козаків I. сотні) дістав наказ наступати рівнобіжно залізниці по обидві її сторони на ст. Затишшя і, якщо її займають ще добровольці, не ввязуватися в бій, а зупинитися й чекати дальших моїх наказів. Штаб полку (я, адютант пор. Лядов, 4 кінні ординарці та 10 людей I. сотні) зостався, як резерва. Залишав я цю резерву головне на те, щоб у разі якихось боєвій подій, захопити добровольчеську батарею, що стояла за ст. Затишшя на майдані. Її ні пор. Павлович, ні пор. Чорноморець через свою малочисленість не могли захопити, а вона могла нас відразу знищити. Для цього я зі своєю резервою тримався весь час на правому крилі свого відділу, висунувшись наперед, щоб відразу паралізувати чинність батареї. Розрахунок мій показався правильним. Першого добровольці помітили пор. Павловича й їх застава, що стояла на східньому краю села, відкрила по нім огонь із кулемета й рушниць. При першій-же черзі з кулемета пор. Павлович, а разом із ним і пор. Чорноморець заатакували застави добровольців і захопили й праву й головну заставу (ця остання здалася пор. Чорноморцеві без ви-

стрілу). В той самий мент я з своїми людьми кинувся до батареї, яка повернула була одну гармату на стацію, а другу на мене, але не встигла дати ніодного стрілу, як ми були вже на батареї. Я наказав командирові добровольчеської батареї негайно здати мені гармати, бо инакше моя батарея зараз-же відкриє вогонь по стації й селу і знищить увесь їх полк (розуміється я ніякої батареї не мав). Наказавши адютантові запрягти гармати й відправити їх на ст. Перехрестівку, я виїхав на стацію й наказав усім добровольцям негайно скласти всю зброю на ст. Затишшя, бо невиконання ними мого наказу, примусить мене до атаки їх Лубенським полком, який нібито стоїть у резерві отгуг-же за горбочком (1000 кроків від села). «Осипчук! Передай командирові Лубенського полку, щоб при першому стрілі в Затишші заатакував стацію і село й нікого не щадив». Другого ординарця я післав на Перехрестівку, щоби моя боса команда їхала якнайскорше ешеленом до Затишшя розбирати зброю. Добровольці покірно почали зносити зброю й складати її на стації. Командир їхнього полку не міг витримати цієї образи і, зайшовши в кабінет начальника стації, застрелився. Він похований там-же на ст. Затишшя й йому віддані всі належні військові почести. Коли приїхала моя беззбройна команда (добровольці спочатку думали, що то іде броневик), то добровольці не могли своїм очам вірити, що тільки тепер я дорівнююся до їх сил і що вони склали зброю перед якимись 70 козаками. Так щасливо почалася кампанія Волинської дивізії проти добровольців у 1919 р.

Є багато людей, що обвинувачують мене в наскоку на добровольців, але я вважаю, що зі становища кавалерійського начальника я инакше не міг поступити. Раз добровольці відкрили по моїй частині огонь, дебото розпочали бій, я, маючи на увазі свої мізерні сили, міг розраховувати тільки на блискавичний удар по всіх головних пунктах розташування добровольців, а саме: І. команда (стація), батарея, поготівля (стація й застава), що мені й вдалося. Подруге, як виязлося з відібраних у добровольчеському полку секретних наказів Одеського штабу добровольчеської армії, наказувалося обходитися з нами так само, як і з більшовиками. П'єтрете, день перед моєю рекогносцировкой на ст. Затишшя, добровольці зробили наступ на ст. Христинівку й захопили її у нас, теж без попередження нашої команди. Таким чином звалювати на мене вину, що я був причиною війни між У.Н.Р. і добровольцями, немає абсолютно підстав».

Я особисто охоче вірю оповіданню полковника Аркаса тому, що всі інші досліди показують, що генерали Май-Мавєвський, Бредов та інші трималися своєї власної лінії й вели в війську явну пропаганду проти українців, хоч у самому війську, з виїмком певних відділів — вони не мали успіху.

Отож під силою обставин, головню тому, що джерелом усіх авантур у війську було безладдя в запіллі, з державною інспектурою сталося те саме, що й з усіма іншими починаннями тої доби, доби гарних намірів, доби послідовного фантазування — на тлі божевільного танку демонічних сил — розбурханої народньої стихії. У спогадах от. Ю. Тютюнника, там, де він описує ситуацію перед початком зимового походу 1919/20. р., саме в тому місці, де автор торкається подій, що попереджували похід, наведений знаменний факт, а саме: коли армія була в агонії, а центральні урядові установи в безпосередній небезпеці від ворога, тоді видано наказ державним інспекторам стати до зброї, аби оружно боронити Уряд. І що-ж? Лише трьох з усіх агентів інспектури почуло, що такий наказ був виданий. Чи не красномовний це факт? Тому все позитивне, що дала Державна Інспектура, треба віднести більше до чинности самого Головного Інспектора й до тих його співробітників, інспекторів-патріотів, людей діла, такту, чину, яких була жменька і всі зусилля яких розбивалися об деструктивні впливи з запілля та слабкий і невідповідний особистий склад інспектури.

В самій армії назагал «інспектуру» не любили, до її чинности ставилися негативно. Біда матеріальна росла, злодійство не припинялося, але тепер уся вина складалася на «держінів», як їх охрестили в армії, а вони, як ми бачили вище, були безраді, через основні-непоправні помилки самої установи*).

Та є ще одна риса всієї цієї затії, яку дослідники звичайно поминають без уваги — вона сильно образила чуття конструктивної частини армії — і, як реакція на це, повстав процес консолідації старшинського корпусу, більшого споення його з тим командним складом, що не виявив хитань і в боротьбі проти «білих» ворогів української справи. Це була друга фаза в формуванні нашої своєрідної національної військової еліти. Остання розпочнеться з початком зимового походу, коли командному складові сам Уряд передав диктаторські уповаження, а політичним комісарам — лише ролю дорадників.

ВИСНОВКИ.

— Єдиноначальність у війську — це основа, яку безкарно порушувати невільно, але в моментах переходових, коли національний ідеал і соціальні моменти стоять у суперечці, часто-густо без інституту воен-комів обійтися годі. Та проте засіб не можна обертати у самоціль, а інтелектуальний рівень кадрів воен-комів усе відограватиме свою дуже важливу ролю.

*) Пор. ст. 1. „На чолі запоріжців“, Альманах „Дніпро“ на р. 1930

— У 1919 р. справа стояла так, що коріння всіх авантюр були в запіллі; агенти політичних угруповань втягали військовиків у різні політичні комбінації. Тому ходило про державну Інспектуру, правомочну на всі ділянки національного апарату, в якій інститут воен-комів мав-би свою автономну ділянку.

— Та роля державної інспектури в перебігу подій і результати її діяльності були лише паліативою. Всі змагання ініціаторів розбивались об хибу в законі й слабкість кадрів.

Добра сторона: ображене почуття національно-настроєних старшин виробило новий фермент — який властиво й рятує армію від остаточного розкладу в обставинах, коли «найпевніший» — здійме руку «на своїх». Інспектура в цих обставинах задемонструє своє убожество — відмовить Урядові в останній активній піддержці. На цьому безрадному тлі гарно репрезентується особа самого В. Кедровського й жменьки інспекторів-патріотів, яких відданість справі запишеться в реєстр конструкторів українського політичного діла.

Олекса Стефанович.

Сонцєві.

(Сонет).

Гігантськими фонтанами вогня
 Здіймаються Твої протуберанці,
 Румянці, срібло-золото, багрянці
 Ти сиплеш у простір безустання!
 У танці, що нема йому спиння,
 Твої кружляють радісні бранці —
 Тебе хвалити ввечорі і вранці,
 Тобі дзвеніти бронзово що-дня!
 Нікому не молитися й нічому
 За солодощі й гіркощі утіх, —
 Тобі лише одному, золотому,
 Однаково ласкавому до всіх,
 Найвищєє, найкращєє на світі,
 Розквітле вогнезарно у блакиті!

П. Коваль-Степовий.

Шляхами зради.

(Спомин про Любарську трагедію 1919 року).

Осінь 1919-го року застає українську армію в страшному становищі. Наступали морози, а про те, щоб узутися й одягти козака на фронті через брак якої-будь військової амуніції на інтендантських складах не було навіть мови. Ще гірше стояла справа з медичною допомогою армії. Через цілковитий брак медикаментів боеві частини на фронті, обхоплені майже поголовно страшною пошестю плямистого й поворотного тифу, залишалися на призволяще. Сильніші організми перемагали хоробу, слабші гинули цілими масами, як мухи восени, укриваючи цвинтарі України цілими сотками свіжих могил. До цього всього треба додати повне вичерпання гарматних і рушничних набоїв в армії, яка діставала їх виключно від селян, або вимінюючи на речі першої потреби, або купуючи за добрі гроші.

Що далі — становище сталося загрозливішим, поволі доходячи до катастрофального. Чисельно слабшаючи з кожним днем і танучи на очах, як весняний сніг під промінням сонця, Українська Армія з першими днями листопада опинилася нарешті в тому становищі, яке охрещене в історії назвою «трикутника смерті». З одного боку облягала її московська біла гвардія (денікінці), з другого — московська червона армія (більшовики), з третього — поляки. Воювати далі не було ніякої можливости: не було за плечима ні запілля з свідомою українською інтелігенцією, ні бази поповнення, без яких всяка думка про боротьбу ставала марною. Серед цих страшних обставин єдиною здоровою думкою могло бути вишукування способів за всяку ціну омити остаточно катастрофу й урятувати останки боєвих частин від неминучої загибелі.

Оглядаючися за цим порятунком на всі боки, головна команда Української Армії прийшла до думки, що єдиним виходом зі становища буде порозуміння з поляками, понехуючи всякі спроби переговорів з москалями, що, як показав довголітній досвід, невпинно намагалися знищити геть усе, що українське. З цією думкою вищої команди, на чолі якої стояв головний Отаман С. Петлюра, були згідні сливе всі старшини придніпрянської армії й представники українського Уряду. Після кількох спільних нарад у цій справі представників вищого військового й цивільного урядів остаточно ухвалено почати негайні переговори з поляками.

Але ще до початку цих переговорів сталася подія, що, наче грім із ясного неба, вразила все, що було скупчене

довкола українського придніпрянського уряду й придніпрянської армії: визнаючи за неможливу дальшу збройну боротьбу, але побоюючися взяти участь у переговорах із поляками, команда Галицької Армії на чолі з командантом її генералом Тарнавським, щоб зберегти Армію від знищення, підписала 6-го листопада 1919-го року в с. Зятківцях на Поділлі відому умову з представниками добровольчеської армії про неагресію.

Як-би там не було, а Зятковецька умова прискорила хід подій. Щоб урятувати придніпрянську армію від повного розгрому, а разом урятувати й Українську Народню Республіку, яку ця армія боронила, головний Отаман видав наказ евакувати тодішній урядовий центр і столицю УНР м. Камянець-Подільський, усім військовим частинам зосередитися в районі Староконстантинова на Волині, а юнацькій школі спішно перенестися до Проскурова, щоб стримати наступ денікінців, які, тікаючи перед більшовиками, могли вдертися в район Камянець-Проскурів і тим перешкодити евакуації.

17-го листопада український Уряд з усіма державними установами залишив Камянець, куди сливе одночасно з боку Гусятина й Хотина увійшло польське військо, займаючи в міру відходу українських частин і установ смугу української території до Проскурова.

Коли ми вжили слово «відхід», то з цим словом зовсім не зв'язуємо поняття про якусь плянову, наперед обдуману й зорганізовану акцію. Навпаки, більшого хаосу й замішання, з яким переводилася ця евакуація, тяжко собі уявити. Дезорганізовані маси босого, неодягненого й голодного козацтва, які зривалися з фронту й без усякого порядку йшли, куди дивляться очі, змішувалися з групами й підводами урядовців, серед котрих було чимало жінок — і все це в безладді відкочувалося назад, не знаючи, що їх чекає кожної хвилини. Лайка, крики, проклони змішувалися в повітрі, витворюючи настрій панічної втечі й безтямности. Мороз міцнішав, усі шляхи заносило снігом...

19-го листопада до Проскурова стягнулося сливе все: державний центр із майном та архівами, військові частини з обозами, шпиталі з хорими. А вранці 20-го листопада на залізничному перестанку Богданівці за Проскуровом юнаки злізли з поїзду, розсипалися в розстрільну й пішли в наступ на денікінців. Одначе, не зважаючи на завзятість і відвагу, юнаки не витримали протинаступу чисельно сильніших білогвардійців і стали поволі відступати, в той час, як «батько» Волюх із своїми «дітками» безжурно гуляв у Проскурові.

Добувши згоду в поляків користуватися Шелетівкою, як базою для української армії, українська військова команда почала евакуацію Проскурова: вагони з державною скарбницею і ріжним майном вирушили в напрямі на Староконстантинів. Але через те, що шлях між Проскуровом і Староконстантиновом був перерваний селянами Пашковецької волости (т. зв. «Пашковецька республіка»), що грабували переїзdnі поїзди й не перепускали озброєних козаків, евакуація припинилася.

Почалися переговори з пашківчанами, час минав, а ворог тим часом підходив щораз ближче. Після довгих пертрактацій нарешті підписали «мировий договір», який зобов'язував «Пашківську республіку» не перешкоджати відходу армії та рухові поїздів. Та умови своєї пашківчани не дотримали: як тільки рушили поїзди, вони кинулися на них і зачали грабувати. Довелося перекинути евакуацію через Чорний-Острів на Волочиськ, куди кожної хвилини могли прийти поляки, з якими як слід ще не порозумілися.

Чутки про підступне поводження «Пашківської республіки» викликало паніку серед тих, що залишилися в Проскурові: на двірці все захвилювалося, забігало в якомусь безладді й отупінні, закрутилося на одному місці, як у божевільному вирі. Темні сили почали грабувати вагони з державним майном, посипалися стріли в повітря, залізничники порозбігалися, а один із них, відкривши регулятор машини, пустив поїзд з цілої сили на вагон із державними грішми й розбив його. Мешканці Проскурова й околиць кинулися до вагону з мішками — почалася дика оргія грабунку, до якої прилучилися й поодинокі козаки. Грабунок перервав відділ денікінців, який зайняв двірець. У руки ворога дісталася дуже багато народнього добра, грошей та архівів.

Тимчасом усі залізничні тори на ст. Войтівці (остання станція перед Волочиськом) забили поїзди, бо далі їхати не було куди: від ст. Волочиська починався вузький залізничний тор, непридатний для руху українських поїздів. Перелякані й збентежені вешталися поміж вагонами урядовці, прислухуючися до стрілів, що лунали з боку Проскурова. А тут іще чутки, одна від одної страшніші: денікінці вбивають, палять, грабують, денікінці от-от уже під Войтівцями...

Надія на те, що Проскурів займе польське військо, не справдилася. Правда, якийсь офіцер польської армії з невеличким відділом підійшов під Проскурів, щоб зайняти його, але чомусь роздумав і повернув назад. Проскурів опинився в денікінських руках.

Треба було бачити той цинізм, з яким деякі наші «землячки» з хлібом-сіллю на тацах зустрічали на вулицях міста

золотопогонників. Серце краялося на часті, дивлячися на цих наших ренегатів, які, уникаючи під всякими претекстами служби в українській армії, тепер оголосили самообілізацію, щоб разом із ворогами йти проти своїх братів. Кожний українець пережив тоді в Проскуріві приниження й гостру національну образу, дивлячися на цей огидливий вияв симпатій до ворогів українського народу.

Щоб запобігти захопленню денікінцями Войтівців і остаточному розгромові решток військових частин, Головний Отаман видав наказ якнайшвидче забирати все, що було можна, на підводи й тягарові авта й чим дуж переноситися через Купель по завіяним снігом дорогам до Староконстантинова. Все, крім кінноти, йшло в тому напрямі піхотою; їхали на підводах тільки жінки та зовсім знеможені хоробою мужчини.

Наказ вийшов у сам час, бо вже на кілометр від Войтівців можна було чути густу рушничну стрілянину на станції: то денікінські роз'їзди відганяли від вагонів, що їх залишив там український уряд та військо, околичних селян, які по відході українського війська кинулися грабувати усяке добро.

Військо й обози тягнулися довгим ланцюгом у напрямі до Староконстантинова полями, лісами, ярами й долинами. Серед козаків можна було бачити багатьох із обмотаними ганчір'ям ногами або в черевиках, із яких визирали голі пальці або п'яти. Хорі на тиф падали в знемозі на сніг і благали товаришів забити їх, щоб не залишатися на поталу ворога серед непривітних снігових рівнин, але товариші зброї низько спускали голови й, не глядячи на відсталих, проходили далі. На щастя, слідом за військом їхали санітети й підбирали відсталих і хорих. Залишалися на дорозі тільки цілком знеможені або здохлі артилерійські коні, яких випрягали з гарматних посторонків і кидали на прозволяще. Сумний слід залишався по цьому пам'ятному хрестному шляху Української Армії!..

Не встигли як слід розміститися в Староконстантинові, щоб хоч трохи відпочити після важкого переходу, як усе схопилося знову на ноги: станцію зайняв добровольчеський панцирник «Коршун». Усе потягнулося зі Староконстантинова до містечка Любар.

Але й там чекала втікачів нова несподіванка. Три отамани — Волох, Божко й Данченко підготували вже державний переворот в надії захопити владу в свої руки. Данченко відбирав від частин, що йшли до Любара, майно по дорозі, а самі частини справляв до містечка, де їх прибирав до своїх рук Божко з Волохом. Головний Отаман нічого не знав про змову й довідався про неї тільки після

того, як Волох листовно запропонував йому зректися влади на його користь.

Негайно по одержанні листа Головний Отаман дав наказ командантові юнацької школи, полковникові Вержбицькому, роззброїти відділи Волоха, Божка й Данченка, а їх самих арештувати, але Вержбицький, що був у змові з ними, наказу не виконав. Попереджені ним отамани перейшли вночі з 1-го на 2 грудня з своїми відділами на другий беріг Случі. 2 грудня вдосвіта отам. Данченко з своїми гайдамаками налетів на почту в Любарі й забрав звідти цінності державної скарбниці. Міністр пошти Ів. Паливода, що був на почті, сховався на горищі, а почтові урядовці рятувалися втечею.

Не знаючи, що Вержбицький був у змові з Волохом, Данченком і Божком, Головний Отаман дав йому другий наказ — відбити скарбницю у Данченка й суворо покарати грабіжників державного майна, але Вержбицький й цього наказу не виконав, після чого його арештували. Спробу відбити державну скарбницю зробив старшина Бутенко, але це йому не повелось: переполохані частини Волоха, Данченка й Божка, відстрілюючись, утекли до більшовиків.

Думка Головного Отамана про реорганізацію української армії після порозуміння з поляками, для спільної з ними акції проти москалів — розвіялася, як дим, і він, убитий горем, під надійною охороною виїхав із Любара до Чорторії.

Слідом за ним потягнулися рештки військових відділів, що залишилися вірними УНР, та урядовці різних міністерств і державних інституцій в якомусь сумному, пригніченому настрої, немов на похороні усіх тих великих змагань пам'ятного в історії України 1919 року, що на цілому просторі великої нашої землі були позначені кров'ю чесного українського козацтва.

Любарська трагедія закінчилася зимовим рейдом армії УНР, відомим під назвою «Зимового походу», під командою ген. М. Омеляновича-Павленка, а Волоха призначила «Волинська Революційна Рада» головним командантом українських червоних радянських військ. У змаганнях за владу всі три отамани — змовники пересварилися: Божко був забитий у Красному селі, а Данченко, приховавши злобу проти головного команданта Волоха, залишився на другорядній ролі. Пізніше, коли червона команда використала в своїх цілях опереткового українського «главковерха» Волоха й його «червоне козацтво», цей сумної слави отаман був розстріляний більшовиками, а всі частини його «червоного козацтва» розігнані й знищені..

В літературному оформленні Ф. Д.

О. Ольжич.

Присвята.

У Твоїх покоях сутінь,
Синя сутінь звідкись з України,
І журбі в них — так безпечно.
Його образ, тихий літній вечір
Над смутними луками Горині,
Образ ніжний, наче вечір.

А Ти знаєш, сьогодні уранці розривалися хмари
І з проклонами сонце шалене било в дужі літаври;
Там, горою, по стернях, величні і страшні, як почвари,
Переходили люди з серцями мідяними!!..

Без пари

Буде в мене цей вірш, хоч йому й не судилися лаври.

* * *

Краса, розмріяна краса
Вже не одягне цю країну.
Хіба, як перше — небеса?
Таксамо родяться і гинуть?

Уже не звабити руки
Маленьким щастям, чи жагою.
Уста — обвітрені, різкі
Зазнали дужчого напою.

Для *них* проторюючи путь,
Чи дух не вищу радість випив?
Вони ж ідуть, вони ідуть,
Чиї серця — як смолоскипи!

Микита Шаповал

(1882—1932)

Див. статтю „Наші втраги“.

В. Каміненко.

Перший український таємний університет.

(Спогади).

Коли говоримо про таємний український університет, то під таким звичайно розуміють університет у Львові. Тимчасом першою таємною вищою школою був український університет у далекій північній столиці — Петербурзі, що існував протягом 1915—1917 академічних років.

Цей незвичайно цікавий момент української визвольної боротьби на культурному полі досі майже зовсім незнайний ширшим кругам нашого громадянства, тим більше галицького.

Думка заснувати, а також організація й адміністраційний провід Українського Університету чи українських університетських курсів у Петербурзі — це виключна заслуга самої молоді — українського студентства вищих шкіл у Петербурзі, об'єднаного в централі — «Інформаційне Бюро». Це була таємна організація, що юдначе об'єднувала усі легальні й таємні українські студентські «Громади» усіх вищих шкіл Петербургу. В 1915—16 рр. кількість таких шкіл, що мали своїх представників в Інформаційному Бюрі, доходила до 14 (Університет, Істор.-філософ. Інститут, Політехніка; технічні інститути: Технологічний, Електротехнічний, Шляхів, Цивільних Інженерів, Лісовий, Сільсько-Господарський, та Неврологічний; жіночі вищі школи або «курси»: Бестужівські, Медичні та інші).

На чолі Інформаційного Бюра в рр. 1912—17 беззмінно був студент Політехніки, а пізніше Електротехнічного Інституту покійний Євген Неронович.

Євген Неронович — непересічна людина. Рішучий і безкомпромісовий у своїх замірах, людина залізної волі й бурхливої енергії, мав надзвичайні організаційні здібності. Добрий промовець, з вигляду здоровенний «козарлюга», він захоплював слухачів своєю непідробленою енергією, ентузіазмом та вірою в успіх справи. Бувши дуже радикальних поглядів на суспільні питання, наскрізь революціонер і реформатор, він був zarazом найбільшим українським патріотом в найліпшому розумінні цього слова.

Постійним ініціатором, проектодавцем нових ідей, що з'являлися в студентській Централі, сказатиб мозком «Інформаційного Бюра» був саме Є. Неронович. Йому ще товаришив студ. політехніки О. Ковалевський. Але коли цей останній і відзначався великою помисловістю та фантазією, то всі його проекти звичайно годі було виконати саме через їх

фантастичність. Що іншого Є. Неронович — найфантастичнішу здавалося б ідею, на перший погляд неможливу до переведення в обставинах царської реакції — він завжди вмів перевести в життя.

То саме сталося і з українськими університетськими курсами. Не було сумніву, що ця школа мала бути таємною, але як це зробити на очах величезної зграї російської поліції та жандармерії з її знаменитою «Охранкою» в столиці імперії? Вихід Неронович знайшов, скориставши зі статуту забавових клубів, які були зорганізовані в Петербурзі на зразок англійських, а саме з того параграфу, що вхід до клубу був доступний лише для членів клубу. Цього §-у клубові організації Петербургу додержували дуже ретельно. Існував тоді у Петербурзі й «Український Клуб» — організація цілком «спокійна», без ширшого розмаху своєї діяльності. Отже рішили скористати з цієї «забавової» установи для університетських викладів, двічі чи тричі на тиждень зголошувати до поліції по два «реферати» в клубі, які фактично мали бути черговими викладами Університету.

Щоб перевести оцю, досить небезпечну на ті часи справу, обрали зпосеред президії Інформаційного Бюра «комісію Рідної Школи» з трьох членів: Є. Нероновича, як голову, студ. Політехніки Салтана, як секретаря, й студ. Інституту Цивільних Інженерів В. Січинського, як скарбника. Пізніше утворено ще другу комісію організації викладів для учнів-українців середніх шкіл.

Комісія «Рідної Школи» виробила програму викладів, обмеживши її лише на українознавчі дисципліни, склала статут, кошторис, регулямін і плян діяльності, звертаючи пильну увагу на «охоронні засоби» проти «всевидючого» ока столичної поліції. По скінченні цієї, дуже складної організаційної праці уложено спис тих наукових сил, що їх малося запросити на професорів-викладачів. Зробити це було не тяжко, бо в російській столиці було чимало професорів вищих шкіл — українців або бодай «українофілів», що володіли українською літературною мовою. Були інші наукові сили — теж українці старшої генерації — придатні до такої ролі. До всіх цих осіб звернулася Комісія Інформаційного Бюра в імени українського студентства з проханням викладати на українських університетських курсах у Петербурзі.

Але несподівано для нас усі ці «старші громадяни», професори і вчені, під ріжними прикривками рішуче відмовилися викладати на таємних українських курсах. Становище було безнадійне, але після довгих нарад і обмірковувань рішено запросити молодші наукові сили, що лиш розпочинали свою наукову діяльність. От перший склад професури Першого Українського Університету: Федір **Слюсаренко** — укра-

їнська історія, Павло **Зайцев** — історія української літератури, Гр. **Голоскевич** — українська мова, Кость **Широцький** — історія українського мистецтва. Крім того циклі викладів мав Валентин **Садовський** на соціально-економічні теми та Олександр **Ковалевський** про український національний рух і визвольну боротьбу.

Виклади відбувалися, як і проектувалося, в приміщенні Українського Клубу. Велику увагу присвячено питанню запису слухачів та контролі «клубних гостей», щоб уникнути ріжних провокаторів. Приймано слухачів з усіх студентських «Громад» вищих шкіл через представників Громад, що входили до Інформаційного Бюро. Студенти, що їх прийняла контрольна комісія, одержували членську картку Українського Клубу й картку «Рідної Школи».

В самому приміщенні Клубу підчас викладів була строга контроля коло трьох вхідних дверей. Коло перших — питалися за членську картку Українського Клубу, коло других — був цілий «штаб» представників студ. громад (звичайно членів Інформаційного Бюро), що пізнавали студентів своєї школи й своєї Громади по обличчю. Цей «штаб», розуміється, удавав звичайних «клубних гостей», а не контрольорів. Коли траплялася підозріла особа — «старшина клубу» його ввічливо запрошував до канцелярії клубу, ще раз перевіряв членську картку, а то й викликав тих осіб, які ручили за дану особу, і т. д.; кінчалось часами відбиранням картик, тощо й підозрілу особу не допускали до дальших дверей. Нарешті третій «фронт» контролі складався з перевірки картик «Рідної Школи» й поквитовання за... оплату шкільного навчання! Ця оплата була незвичайно висока — 10 (десять) рублів за семестр. Стягалось її немилосердно, сплячування ратами допускалось тільки на короткий термін. Коли рати вчасно не впливали, — студента без жадних церемоній не допускали до салі викладів!

І треба сказати, що оплата впливала досить акуратно, так що Комісія Університетських Курсів завжди мала значні суми на ведення школи. Це давало можливість закуповувати потрібне приладдя, підручники, наукову літературу, тощо, а зокрема всі виклади з історії українського мистецтва провадити в супроводі проєкційного ліхтаря з численними знімками.

Кількість слухачів напочатку доходила до 60 осіб, пізніше зростала. Виклади відвідувалися незвичайно ретельно, не зважаючи на те, що більшість студентського контингенту складався зі студентів вищих технічних шкіл, що були дуже переобтяжені працею.

Не можна не зазначити, що особливою симпатією й популярністю користувалися виклади Голоскевича. Чиста літературна мова, приємна, м'ягка дикція цього лектора, живий

інтересний виклад — робили різні «граматичні» викладки Голоскевича цікавими і легкими для вивчення. Пригадую, що саме ці виклади були завжди численно відвідувані.

Професори Університетських Курсів склали «Професорську Раду», до якої належали всі педагогічно-наукові справи. Але всі адміністративні й фінансові справи належали й далі до компетенції «Комісії Рідної Школи», як одного з органів Інформаційного Бюро. По кошторису, що його виробила ця Комісія, викладачі діставали платню в розмірі, прийнятному для професорів російських університетів. Але після першого місяця існування Українського Університету, коли Комісія Рідної Школи запропонувала викладачам належні їм гроші, майже всі наші професори за прикладом покійного К. Широцького відмовилися побирати платню. Це дало можливість ще краще поставити справу викладів та устаткувати школу потрібним приладдям. Скільки пригадую, зайві кошти ужито також на школу для середньо-шкільників та на бібліотечну справу серед вояків-українців петербурзького гарнізону. Цю останню роботу провадив Є. Неронович, закладаючи такі популярні, революційні, українські бібліотеки в кожній роті гвардейських царських військ. І саме ті полки, де найбільше було українців і найбільше таких бібліотечок — Семенівський та Преображенський — перші збройно виступили проти царату на вулицях Петербургу під час революції 1917 р.

Українські таємні університетські курси, розпочавши свою діяльність в осени 1915 року, існували десь до початків революції, коли українська молодь була покликана до іншої активної праці.

Відмічу ще одну немаловажну подробицю, що освітню діяльність та організаційну міць цієї першої української вищої школи. Після захоплення секретних документів петербурзької жандармерії під час революції один із членів Студентської Громади знайшов тільки одно «донесення», що мало безпосереднє відношення до Таємного Українського Університету. А саме, якийсь тайний агент повідомляє, що всі заходи «охранки» й поліції післати свого агента на постійні виклади в Українському Клубі — не увінчалися успіхом. І хоч Український Клуб акуратно подає зміст усіх викладів поліції, — ні одному агенту поліції не довелося на власні вуха почути цих викладів...

Працюючи в «Інформаційному Бюро», нам було відомо, що петербурзька поліція знає про існування цієї Української Студентської Централі, проте й її не могла ніяк «намацати», не знала її складу й не могла її учасників спіймати «на гарячому вчинку».

Наталія Дорошенко

Полтавські спомини.

(1917—20 рр.)

Фрагменти.

Вже з початком червня Проскурів жив під знаком евакуації. Ворожі аеропляни ширяли понад містом і кидали з літаків бомби. З розпорядження попечителя Київської Шкільної Округи я задовго ще до евакуації мусіла вибрати місце для школи. Я подала Полтаву.

Приїхавши сюди, мені відразу довелось впірнути в рідну стихію: тут кипіло вже українське життя, стараючися захопити культурні позиції. Школа за школою виринали, мов гриби по дощі. Досить сказати, що за рік революційного життя самих середніх українських шкіл налічувалося у Полтаві 9.

Це були: 1) перша мішана державна ім. Котляревського гімназія в складі перших 3-х клас з двома підготовчими; 2) українська земська — спочатку дівоча, а потім мішана гімназія (від 1918 р. — єдина повна українська гімназія); 3) Українська гімназія з інтернатом на Павленках, відкрита й утримувана коштом «Просвіти» на Павленках, в складі першої класи й підготовчих; 4) дівоча 7-кл. гімназія В. Морозовської, яка в 1917 р. почала українізуватися: підготовчі й перша класа українські, в решті — українознавство; 5) єпархіальна дівоча школа — середня школа для дітей духовенства — почала українізуватися; 6) Грубешівська мужеська гімназія — евакуована з Волині; 7) і 8) дві учительські семінарії; 9) Духовна мужеська семінарія. Нарешті кадетський корпус, що почав українізовуватися, завершував число українських середніх шкіл Полтави. В 1918 р. повсталала вже й вища школа — український університет, із факультетами напочатку: історично-філологічним та медичним.

Щодо початкових, виділових шкіл — то всі вони цілком були українські.

Крім того по всій Полтавщині позасновувалося багато шкіл по повітових містах, а навіть по селах, не тільки початкових, але й гімназій. Знаю, що таке саме робилося й по всій Україні: де в меншому, де в більшому розмірі.

Цей раптовий потяг до освіти на національному ґрунті був найкращою відповіддю москалям, що недавно з піною на устах до нестями кричали про штучність українського руху, викликаного купкою інтелігентів. Заразом було це свідомством живучості народнього духа, що, не вважаючи на

страшні утиски царського режиму, заховав своє свіже джерело до слушного часу.

Довідавшись, що я тут зі школою, дехто з українського громадянства радив мені розпочати навчання й українізувати Проскурівську вищу початкову школу. Почали вже підшукувати для неї приміщення, коли одного дня, вкінці вже ферій, сказано мені, що Полтавське Повітове Земство відкриває власну українську гімназію й хоче запросити мене нею керувати. Властиво Земству дарувала свою гімназію п. Павелко під умовою, що гімназія буде земська й українська.

Чи треба говорити, як забилося моє серце при цій звістці: мати нарешті щастя працювати в рідній школі, керувати нею!... Вирвати молодь із ворожого російського оточення й дати їй можливість докінчити освіту в новій і рідній школі!

І дійсно — я одержала невдовзі офіційне запрошення від Земства з повідомленням, що Земство, запрошуючи мене, вирішило усунути з посад усіх старих учителів і начальницю. Я попросила трохи часу до надуми.

Саме підчас цього вагання я дістала запросини на нараду колишніх учителів гімназії п. Павелко. На зборах мене приємно здивувало, що багато учителів добре говорило по українському. Пояснивши, чого хоче Земство від своєї гімназії, а саме виховання нового свідомого українського громадянства, що, виховане в демократичному дусі, могло б повести життя на нових основах, я запитала, як вони ставляться до цих напрямних і чи почувають себе в силі навчитись української мови протягом року. Це було необхідне для тих, що схочуть і далі працювати в гімназії. На це мені відповідали, що всі прихильно ставляться до розвитку української культури й охоче працюватимуть для неї. Вернувши по конференції з учителями, я заявила в Земстві, що прийму посаду лише під умовою, що цього шкільного року не виповідять нікому з учительського персоналу. Мої умови прийнято, й я почала працювати в новій для себе ділянці.

Революція на Україні не обмежилася скасуванням старих політичних форм; вона просякла глибоко в усі клітини громадського організму. Виховані в принципах російської революційної думки, українські громадські діячі, якщо не були соціалістами, то у великій мірі демократами. Крім того, всі ми, українці, без різниці поглядів, поділяли ненависть до старої російської школи з її мертвечиною й казьонщиною. Заразом бачили добрі наслідки виховання в нових школах, що виникли з приватної ініціативи, й тому не тільки теоретичне порівняння, але й практичний доказ навчання новими методами, спертими на трудовому принципі, схилили багатьох із нас на бік останнього. Крім того до праці в українських школах стала головно ідейна частина громадянства.

Наслідком такого підходу по наших школах утворилися зовсім інші відносини, ніж у російських, де все лишалося ще довгий час по старому.

Організація Земської гімназії; її програм та методи навчання й виховання.

У нас учителі й учні були одною родиною, що в спільному захопленні неопітів уважали рідну школу для себе за святощі. По наших школах і мови не могло бути про якісь там кари чи непослух. Коли й зустрічалися окремі інциденти, то до них ставилися з педагогічною обережністю, стараючися направити все впливовим словом. Присвячували особливий догляд і провід для тяжких у вихованню одиниць.

На чолі нашої Земської Управи стояла опікунська Рада. Головою її був Голова Земської Управи п. Стенька. Складалася ця Рада з представників повітового Земства, учительською збору гімназії, батьківського комітету й нарешті входила до неї, яко почесна опікунка, дарівниця п. Павелко.

Опікунська Рада завідувала загальним напрямом життя гімназії й вирішувала основні її справи: вибирала учителів, виробляла бюджет, затверджувала представлених Педагогічною Радою кандидаток на звільнення від шкільних оплат, словом — у вищій інстанції вирішувала усі справи конституційного характеру.

Земська гімназія перша провела принцип виборности вчительського персоналу, що в тих часах для наших гімназій було просто необхідне. Кандидати зголошувалися часто невідомі й неможна було бути певним щодо їх українських поглядів, метод праці, а навіть самого знання предмету. Крім того загроза щорічного перевибору висіла над нами й примушувала підтягатися. Розуміється, що добрі педагоги лишалися, а перевибір їх був лише формальністю; зате щодо іншої частини персоналу — був це найлегший і правний спосіб збутися небажаного елемента.

В першому році існування гімназії, себто в 1917-18 шк. р., Опікунська Рада встановила такі засади:

1) Учительський персонал є виборний. Перевибори відбуваються вкінці кожного шкільного року на весні. Кожний кандидат мусить внести писане подання з коротким життєписом, документами та з'ясувати, якої методи придержується в навчанні свого предмету. Для осіб чужої нації обов'язково зазначити свою лояльність до української культури й бажання працювати на її добро. Кожний кандидат мусів представити свідоцтво знання української мови.

2) У першому шкільному році 1917-18 навчання українською мовою провадиться в підготовчій й трьох перших класах. В інших класах вводиться українознавство: історія України, українська мова, література й географія. В усіх класах.

заводиться гімнастика, в молодших ручна праця. Учителі-українці викладають, а учениці-українки обов'язково відповідають по українському. Решта учениць мають право в першому півріччі відповідати на лекціях української історії й географії по російськи, а в другому обов'язані відповідати по українськи; виїмки — за дозволом опікунчої Ради. Решта предметів викладають українці-вчителі по українськи. Всі учениці-українки обов'язані конче відповідати по українськи, з виїмком чужих мов. Російську мову на перші роки існування гімназії зовсім усувається з гімназії, натомісць література російська входить у цикл всевітньої літератури.

3) З майбутнього шкільного року 1918-19 гімназія вступає в життя, як українська мішана 8-класова з правами хлоп'ячих. Хлопців приймається лише до перших трьох клас. Нових учениць з інших гімназій до старших клас приймати обережно. Учениці іншої національності повинні крім того витримати іспит з української мови та українознавства, оскільки не мають у свідоцтві нот із добрим поступом. Щодо метод: педагогічній Раді наказується пильнувати, щоб навчання провадилося строго ілюстративною метою й поволі створювано підвалини для трудового принципу, який уводиться по змозі в тих галузях, де його легше приложити. Закріплювати помагають ручна праця, рисунки й екскурсії. Забороняються карі; забороняється уживати брутальних слів у розмові з ученицями та ображати їх людську гідність. Учителі повинні служити своїм поведінням за приклад до наслідування й досягати виховавчих впливів саме цим, а не сентенціями. Цей пункт був запроваджений на той випадок, якби знайшлася людина, що дозволила б зле обходитися з дітьми.

Другим органом, що кермував педагогічною стороною гімназії, була педагогічна Рада. Ухвалено педагогічну Раду скликати якнайчастіше, особливо на початках, бо треба було розробити й представити на затвердження Міністерству Народньої Освіти доповнення програм й нові методи праці, як також присвячувати засідання чисто виховавчим справам. В ділянці перебудови програми й приспособлення її до потреб нового життя воскреслої України педагогічні ради окремих гімназій виявили надзвичайну творчість. Залишаючи в основі непорушними предмети засадничі, почали заводити різні додатки й зміни, викликані часом бажанням самих учнів. Майже кожна гімназія мала в себе щось інше.

За рік існування нашої гімназії, коли вона вже перейшла на ступінь мішаної з правами хлоп'ячої, усталено в ній такі предмети: 1) українська мова й література; 2) всевітня література, з ширшим відділом російської; 3) нові мови (обов'язкові): німецька від 2 класи й французька від 3-ої; для охочих введено від 6 кл. в вечірніх годинах англійську мову; латинська мова від 6-ї класи в годинах урядових обов'язкова;

3) крім релігії, в 8 кл. історія релігії; 4) українська й всесвітня історія в усіх класах; 5) від 7 кл. психологія й логіка; 6) історія українського мистецтва в 8 кл.; 7) особливу увагу звернуто на математику й природознавство в широкому розумінні його (природа, органічна й неорганічна, землезнавство чи географія); 8) географія України, як окремий предмет, із окремим відділом економічної географії в старших класах; весняний сезон присвячується переважно студіям природи, зв'язаним з екскурсіями, зимовий — гуманітарним предметам; 9) в усіх класах уведено плястичну гімнастику. В початкових ручна праця. Рисунки в усіх класах. Від 6 кл. вводиться біфуркація предметів. Оце були в основних рисах головні точки навчальної програми з зазначенням головних напрямів навчання.

Цікаво відмітити поступовання жидів.

На весні 1918 ми оповістили в часописах про цілковиту українізацію гімназії й перевибір учителів. Крім того, щоб уникнути непорозумінь із батьками неукраїнської національності — ми скликали їх усіх перед закінченням шкільного року та попередили про рішення опікунчої Ради, а заразом просили: коли хто з них хоче перевести своїх дітей до інших гімназій, щоб зробили це вже тепер, аби ми знали, скільки маємо вільних місць, на які приймемо українок. Треба сказати, що від п. Павелко ми дістали порядний відсоток жидівського елементу. Одначе на нашу заяву мало хто зареагував і з гімназії вийшло може кілька учениць, переважно росіянок.

Минуло літо, настав початок шкільного року.

Обновлена гімназія, вже майже виключно з українським персоналом — приступила до навчання всіх предметів рідною мовою. Діти всі явилися, як одна. Минув тиждень, другий, почали у нас зникати учениці-жидівки, а за якийсь час із інших гімназій дістаю просьбу прислати їх документи, бо вони туди перевелися.

Я викликала матерів і запитала, що це значить? Чому вони не забрали дітей весною, коли ми самі просили про це, а тепер, коли ми відмовили через них своїм українським дітям, забирають серед року дітей, лишаючи нам порожні місця? На це одержала преспокійну відповідь: «Ну, ми не вірили, що таки справді буде українська гімназія, а як почалася наука, то аж тоді переконалися, що це правда».

Виступили все-таки діти переважно з молодших клас, тимчасом, коли ми чекали, що це буде в старших. Думали, що тяжко їм прийдеться проходити трудні предмети, та ще в чужій мові. Одначе з старших клас майже ніодна учениця не покинула нас. Спершу ми думали, що може тут відіграла роль, як звичайно, привичка до своїх учителів, але росіяне-педагоги відійшли від нас майже всі: почасти не були вибрані,

почасти самі, коли побачили, що справа з українізацією заноситься на поважне; дехто з них навіть не подав прохань.

Так оновлена в педагогічному складі і в ученицях гімназія вступила в новий рік шкільного життя.

Національна єдність ще тісніше нас зблизила, й ми спільно переживали все, що приносило нам життя доброго й злого.

Бажаючи наблизити школу до громадянства, вирішено увійти в тісний контакт з батьками, а для цього допускати, за прикладом американських шкіл, присутність батьків на лекціях, чи навіть просто цікавих осіб з громадянства, з тим одначе, щоб вони приходили до класу перед лекціями, сідали ззаду на спеціальному місці та нічим не перешкоджали, себ-то попросту мовчали. Вхід до класу підчас лекцій був строго заборонений, з виїмком надзвичайних випадків.

Всі вчителі обов'язані були у вільних годинах бути на лекціях своїх товаришів, а свої спостереження чи критичні уваги подавати потім на спеціально улажених конференціях методичного характеру.

Ноти, як оцінка, й переходові іспити до вищої класи були скасовані. Всілякі відзнаки за знання були виключені, впроваджено принцип, що знати — це обов'язок учениці, який нічим не може бути винагороджений. Учениця, що добре вчиться, викликає тим самим до себе повагу від усіх і має з того безумовно моральне задоволення свого внутрішнього «я».

Всі кари, як згадано вже вище, касується, натомість вчителі повинні постаратися, як засіб охоти до науки, піднести цікавість викладів, найти шлях до дружнього співжиття з класою, викликати повагу й довір'я до себе своїм поведженням з дітьми і відношенням до свого предмету. Коли половина класу не знає предмету, за це відповідає учитель, бо значить він поставив навчання зле.

Коли-ж значна частина класу з якихось незалежних причин відстає з предмету, чи через погану підготовку, чи з інших причин, як от напр. менші здібності, то для тої частини організувати додаткові лекції.

Касується інститут класних дам, натомість заводиться виховательок, що йдуть разом із своєю класою від початку її аж до вищої — випускної. Вихователька повинна бути в курсі справ всього життя кожної своєї учениці в школі й поза нею. Повинна знати вдачу учениці, здібність, розвиток, нахили, стан її здоров'я, умови життя, для чого має відвідувати її на помешканні у формі товариських відвідин. Повинна сидіти на годинах інших предметів, однак без права втручатися, лише з метою бути в курсі справи, як стоїть наука з того чи з іншого предмету в її класі й як її засвоює. Вихователька організує товариську допомогу наукою для слабших, відсталих учениць, для чого притягає видатніших. На вихо-

вчительках лежав обов'язок організації шкільних бібліотек, в яких працювали самі діти під їх кермою. Словом, вихователька повинна житися з класом й виховувати її. Однак, не зтираючи основного принципу — самодіяльності, а, навпаки, підкреслюючи його скрізь в усіх поступових учениць, для скріплення й розвитку їх волі й активності.

Виховательки молодших клас весь вільний час повинні проводити з ученицями, не залишаючи їх на перервах, для чого заведено черговий джур виховательок у рекреаційній салі й на подвір'ї. Вони повинні організувати доцільні гри й співи підчас перерви, стежити за слабшими здоров'ям, щоб ті не перевтомлялися, а відпочивали. Словом, вони були потрібні тут не для поліційної контролю, а лише, як розумний провід відпочинком дітей.

Та коли те чи інше з сказаного було вже бодай частково уживане в приватних кращих російських школах, то зовсім вже новиною був склад нашої педагогічної ради.

В першу чергу, розуміється, вона складалася з учительського збору, голови опікунчої Ради, з 3-х представників батьківського комітету та представниць від вищих клас. Це ввели ми ще перед більшовиками з власного почину, а більшовики довели цей принцип до карикатури, вводячи до педагогічної ради навіть сторожів та дітей молодших клас.

На засіданнях педагогічно-фахових учениці у нас не були присутні, — натомість, коли обговорювалося життя їх класи, повинні були приходити обов'язково.

Ми не боялися присутності ні дітей, ні батьків на наших нарадах, а, навпаки, вважали їх присутність за необхідну й нормальну. Жадних тайн у нашому шкільному життю не було й ми нічого не ховали ні перед одними, ні перед другими. Натомість, коли треба було, то говорили й гірку правду в очі, розуміється в тоні доброзичливого. Таке співжиття, як ми переконалися, утворило міцний зв'язок між усіма нами, прив'язало до нас дітей, що в майбутньому допомогло нашій школі виплисти без перешкод із усіх небезпек, що її згодом оточили. Натомість по російських гімназіях, де панували старі відносини, де були два ворожі табори, життя закаламучували вічні доноси з двох, як не трьох боків: учнів, учителів і батьків. В залежності від того, для котрої з них наставала сприятлива ситуація. Наука в тих школах в революційні часи значно підупала, а вже про поведіння нема чого й говорити. По революції були поширені середньошкільні гуртки, спільні для всіх гімназій, що, прикриваючися гарними назвами, давали часом місце нездоровим відносинам між полами. Ми, українці, під цим оглядом були щасливі, бо розвинули в своїх школах позашкільні гуртки й клуби та здобули собі таке довір'я дітей, що вони не пішли до таких міжгімназійних гуртків і ставилися до них негативно.

На педагогічних радах при оцінці знання учениць грало велику роль повідомлення виховательки, яке вона подавала про кожну окрему ученицю: її пильність, стан розвитку, зацікавлення, стан здоров'я й умови життя (помешкання, відживлення, моральне середовище, чи воно сприяє, чи перешкоджає науці). Діти доповняли ці відомості.

Нарешті третім чинником нашої школи був батьківський комітет. Його завданням, як і скрізь, було дбати передовсім про матеріальну сторону життя школи, а саме: організувати гарячі сніданки для дітей (у нас це було важливою стороною, бо діти часом приходили за 6 верств з сіл до гімназії) й допомогати біднішим: одежею, взуттям, підручниками, оплатою шкільної науки.

Батьківські комітети були заведені ще за царського режиму і відіграли величезну роль в житті дореформенної школи. Комітет не обмежувався матеріальною опікою, але в випадках непорозумінь між школою й дітьми брав рішуче слово і не спинявся, коли заходила потреба інтервенювати навіть перед міністром, і не один директор був перенесений до іншої школи, чи навіть цілком вилітав зі школи, через скаргу батьків.

В українській школі не було конфліктів з батьками, бо тут налагодилося щире співжиття та взаємна допомога. Особливо була важна присутність батьків на педагогічних радах, де вони заступали громадянство, обстоювали його інтереси, виявляли свої побажання.

Дочекавшись довгожданої рідної школи, ми в ній жили, як одна сім'я. І дійсно — хіба можна було відноситися до дітей інакше, як до рідних близьких? Ми-ж всі робили ту саму справу: одні вчили, другі виростали і вчилися для неї, для нашої України!

Ми хотіли виростити й виховати для України бадьорих, сміливих та енергійних громадян, сильних волею людей, що не побояться боротьби. Ми працювали мов в екстазі. Чи можна-ж тут було думати про кари й т. п.? Це здавалося профанацією обопільного великого діла. Та й чи потрібні були кари, коли для дітей знаходилися десь слова, що плили з глибини нашого серця й западали глибоко в молоді душі, засіваючи там зерно національної свідомості й почуття гордості з того, що вони вчать в *рідній школі*.

Коли траплялися рідкі сумні випадки, ми спільно переболівали їх і спільно шукали виходу. Скажу сміло, що ні одного випадку вмисного непослуху, лінивства чи чого іншого у нас не траплялося. Дисонанси були, але в дальшому розвитку школи зезали й лише сторонній елемент порушував шкільну гармонію.

Дітей ми ніколи не називали на прізвище, лише на ім'я, а старшим говорили «ви». Вони ходили до нас, а ми до них

в гості. Виховательки мали відвідувати учениць з обов'язку. Діти були з нами дуже одверті й щирі, навіть тоді, коли щось зробили не так. Ніколи не шукали ми у вчинках їх злої волі, бо її й не було, а розглядали все, як помилки.

Спільні дальші прогульки по чудових околицях Полтави, освітні позашкільні гуртки, клуби — все це нас зближало й об'єднувало.

Кожна кляса була зорганізована в громаду, що відала всіми біжучими потребами. Класова громада мала свою президію, свій суд чести.

На початках існування гімназії, коли було багато різноманітного елемента, коли ми тільки що дістали в спадщину школу з усіма її старими дефектами виховання, звичок і поглядів, дійсно трудно вати було ввести відразу гармонію в цю масу, необ'єднану ніякою внутрішньою спайкою й симпатією. Тоді траплялися навіть такі сумні випадки, як пропажі річей з кляси чи з роздягальні. Але це скоро припинилося: перше, завдяки тому, що діти самі пильнували порядку, друге, що дітям прищеплювалося пошану до чужих річей та розвивалося в них почуття громадської чести й відповідальности одиниці за громаду й навпаки.

За порядком своєї кляси стежили чергові дижурні, що змінювалися щоденно й відповідали перед класовою президією, а та в свою чергу відповідала перед вихователькою. Підчас перерви дижурні повинні були лишатися коло своїх кляс і тримати ключ від неї. Хто хотів увійти на перерві до кляси, робив це в присутности дижурної.

Боячися чужих сторонніх впливів, ми неохоче приймали нових учениць до старших кляс. Та що наша гімназія була єдиною в Полтаві повною 8-класовою гімназією, а ми властиво вмисне відчинили відразу всі кляси, щоб дати можливість бажаючим докінчити свою освіту в рідній школі, — ми не могли цілком зачинити перед молоддю двері.

У Полтаві залишилась одна державна російська гімназія — це відомства імператриці Марії Федоровни (цареві матері). Ця гімназія, як і всі цьогож відомства, мала специфічний патріотично-монархістичний дух, що його пильно вполювала своїм вихованкам. Але, що перед війною це була одинока державна, а тим самим і найдешевша гімназія, то громадянство мимоволі віддавало до неї своїх дітей у науку.

Наслухавшись від наших дітей захоплених оповідань про цікаве життя в українській гімназії, старші учениці-українки з чужих гімназій, а найбільше з Маріїнки (Маріїнської гімназії) та з російської гімназії для дорослих, рвалися до нас. У них хоч і введено було українознавство, але педагогічний персонал до директора включно — залишився старий. Розуміється, там панував тихий саботаж українських предметів,

а до самих українок ставилися вороже, бо власне на їх бажання після боротьби з директором введено було українознавство в старших класах.

На жаль, із тієї гімназії ми дістали найприкріший елемент.

Назустріч нашим освітнім змаганням прийшов український уже Миський Театр, на чолі з директором-адміністратором Андрієм Петренком. Що неділі для шкіл улаштувалося там спеціальні ранкові представлення. Як зараз пам'ятаю: перше з них було «Наталка Полтавка».

Багато дітей до того часу ще не було в правдивому театрі, а тому для них це була така радість, що цілий тиждень вони жили тим, що підуть до театру, й тим пильніше вчилися.

Позашкільна праця, участь дітей у гімназіальному житті — все це так їх захоплювало, що багатьох із них буквально треба було виганяти із школи додому — все щось мали вони полагодити: нові прикраси в класі, то робота в бібліотеці, і т. д.

Хоча ми дуже тішилися привязанням дітей до своїх гімназій, але разом боялися, щоб той партикулярний патріотизм не виробив ворожого відношення до інших, своїх таки шкіл: наші гордилися, що вони рідношкільці, павленківці собі пишалися своєю гімназією, а котляревці вважали, що їх гімназія найкраща. Щоб зарадити такому лиху, ми, педагоги, старалися зблизити всі наші гімназії. Найзручнішою ареною до зближення були шкільні вечірки, представлення й інші подібні виступи.

Полагодивши справи, так сказатиб, конституційного характеру, ми могли віддатися вже творчій педагогічній праці в гімназії.

По приїзді до Полтави я цілком пірнула в педагогічну й звязану з нею виховавчу працю, так що не було мені вже часу на громадську чи політичну. Зрештою остання ніколи сама по собі мене не притягала, набираючи ваги лише тоді, коли виникала загроза для самого національного існування.

Всі ми радісно поринули в улюбленій праці... Але її так було багато: ми були подібні до селянина, що втратив нивку через ворожого сусіда, а по довгих роках відібрав її, засмічену й занедбану...

Спільно з дітьми-українками радісно переживали ми урочистий день 20. XI. 1917 р. проголошення України Народньою Республікою. Це було на площі: вигуки «Слава!», лопіт жовто-блакитних прапорів, урочисті обличчя. Серце б'ється швидче, дух ширяє. Казка, розкішна, вимріяна, виболіла кривавими віками неволі, стогоном катованого народу, казка, що несла всім народам вільне життя в своїй обновленій країні...

Та не довго тривала наша радість: на вулицях невідомі люди почали скликати віча (мітинги), чулися всякі загрозові вигуки на адресу Центральної Ради.

Що це? Ми обурювалися, як це допускають подібні річі!

Дехто стискував плечима: «Воля, от тепер і говорять, що їм до голови прийде. Хай базікають...»

А вони все мітингували.

Під більшовиками.

Зустріли ми новий рік 1918-й ще радісні й веселі, а на Водохреща (6. І.) по старому стилю впала новина: більшовики в місті. Все висипало подивитися на них — уперше ми їх бачили. А вони, оті перші, були правдиві північні наїзники: матроси, москвичі, петербуржці, сибіряки-козаки — шапки волохаті, з короткими верхами, коло пояса нагайки, пики розбишацькі...

— А, в шляпе їдьош, буржуйка! — Блиснула шабля, й капелюх разом із головою полетіли додоу.

— В каракулях черті привиклі ходіть! Ето тебе не царская Расія! Давай-ка каракуль сюда: мне, небось, тоже прігадітсья: жену імею; ботіночки тоже подавай — новенькія ведь! — І роздягали рабу божу на морозі.

Почалися труси. Спочатку ніби за зброєю та одностроями — у військових, а в дійсности брали все, що хотіли — навіть жіночу білизну.

Принишк народ, поховався. Вже не виходили дивитися «на завойовників» — небезпечно.

Скоро почалися труси й у цивільних «буржуїв», «контрреволюціонерів» і т. д., почасти на доноси, а більше з сваволі: налетять, перевернуть все шкереберть, позабирають що краще й ліпше — і ще щастя, коли не потягнуть до чеки.

Склалася більшовицька губерніяльна влада: голова Ревкому — жид Дробніс; завідувач губерніяльних фінансів Мазлах — теж жид і завідувач губ. освітнього відділу (Губнаросвіти) жидівка — Ропсман. Вона грала ролю українки й любила ходити в українському вбранні. Оце були головні вершители судеб полтавців. Інші чинники влади менше виступали назовні, тому їх не пам'ятаю. Органи самоуправління покищо лишилися в первісному складі, підлягаючи тільки контролі зверхньої влади.

Большевики не почували себе тоді ще досить певними, щоб почати ламати все на свій лад. Шкіл теж покищо не зачіпали, й ми рахували кожний, спокійно пережитий день, надіючись, що якось-то дотягнемо до повороту своєї влади.

Аж за пару тижнів бачимо в газетах статейку за підписом Ропсман, де вона розводиться про потреби реорганізації шкіл

у напрямі «новому». Про мертвий дух шкіл, їх рутину і т. д. Ми зрозуміли, що це вже починається полювання й на нас.

А ще за якийсь час кожна гімназія дістала «запрошення» явитись до Губнаросвіти директорам і начальницям середніх шкіл, читай: під загрозою, в разі спротиву — арештом.

Зібрали педагогічну Раду. Що робити: йти мені, чи ні? — «Як ухвалите, — кажу, — так і зроблю».

А діти: — «Не пустимо Вас самих, усі підемо, хай усіх арештують!...»

А духовий зір наш там, далеко, коло Києва, де ще точилася боротьба за самостійність України. Та й недалеко Полтави ще шумувало: Полтава, після Харкова, перший більший етап, опанований більшовиками.

Педагогічна Рада ухвалила одногосно: з огляду на те, що Україна в стані війни з більшовиками, а законна наша влада у Києві, ми не визнаємо Совітів за владу й ігноруємо їх розпорядки.

Значить, не йти... Але як бути далі?...

В такому становищі опинилися й інші школи. Треба було щось придумати, щоб не допустити бруталного й ворожого втручання в наше шкільне життя. В цьому були зацікавлені всі ми, без різниці національності, й тут уперше зішлися інтереси українців, росіян, жидів і поляків. Тоді-то створилася з представників кожної окремої загальної «Рада полтавських гімназій». Метою її було спільно обстоювати через свою президію інтереси школи перед більшовицькою владою. Ми сподівалися, що таку велику організацію все-таки не так легко розбити і що з нею будуть хоч трохи числитися. Українське учительство було крім того зорганізоване в Професійну Спілку, решта учителів мала свій «Професійний Союз».

На наше щастя, більшовицька влада в той перший прихід недовго потривала. Вже кілька днів перед тим ми з радістю помічали метушню серед червоних, а довгі валки без перериву сунули з Полтави на північ, навантажені всяким добром: борошном, цукром, військовою амуніцією, тощо. На школи вже не звертали уваги, а заклик Ропсман так і лишився невиконаний.

Зате ще збільшилися труси й грабунки під різними pretextами. Мешканці уникали показуватися без потреби на вулицях; виходити після 7 год. було заборонено. Газет не було — й ми нічого певного не знали. Урядовим плякатам, розуміється, не вірили, а розуміли їх завжди навпаки — й ніколи не помилялися. Ми тоді й поняття не мали, що в Німеччині вже сформувалися з колишніх полонених українські військові частини — синьожупанники.

Увечері, напередодні приходу нашого війська з німцями, мешканці Полтави полягали спати неспокійні: далека стрілянина, що весь час чулася, якось затихла. Ми знали, що

більшовицьке військо відступає за Ворсклу на харківський двірець, але ще й на київському вантажать різне добро: там казали такий стиск вагонів і всі шляхи забиті до того, що не встигають відправляти поїздів. Це викликало колотечу й нелад.

В місті наступила тиша, як перед бурею. Всі поховалися й принишкли, бо наступив час безвладдя, коли звичайно найтемніший елемент безкарно напастує безборонних мешканців. Правда, потім для забезпечення себе від підозрілого елемента стали організуватися комітети охорони з самих мешканців, що озброєними групами охороняли свої квартали.

Серед ночі раптом страшений грім стряс містом, шибки задзвеніли й подекуди повипадали. Гук був такий сильний, що ми всі з жахом позривалися на ноги.

Ріжно ми пояснювали причину цього вибуху й тільки на ранок виявилось, що це більшовики, відступаючи на Харківщину, зірвали міст через Ворсклу.

Прокинувшись вночі, ми вже не спали, тим більше, що скоро затрікотіла стрілянина з боку київського двірця, а далі почулося й стрекотання скорострілів.

Господи, дай, щоб більшовиків побито! Хтоб там не йшов, хай жене їх!...

Над світом прибігає семінарист, родич моєї господині, ледви тримається на ногах.

Ху! Більшовики тікають!... А славно ми їх налякали: засіло нас 20 хлопців-семінаристів із рушницями в ровах навколо київського двірця та й давай виловлювати чортів, бо не могли стерпіти, щоб вони вивозили добро від нас до тої клятої Московщини. От і надумали: чуємо, що десь близько вже наші, бо чортові більшовики тікають, аж земля гуде. Так ото ми засіли й давай переїздити їх. А вони вночі не зорієнтувалися — думали, що то вже передовий ворожий відділ. Кинули нам скоростріл і позамишили вагони. А коли станція була вже наша, ми післали до Решетилівки гінця, щоб швидше наші вже йшли, бо як розвидніється, то нам буде капут. Гонець зустрів українське військо в 12-ти верстах від Полтави й переповів йому все.

Отак жменька героїв узяла київський двірець.

А рано Пріся наша прибігає:

І Господи, що то у нас за військо стоїть! Я ще зроду такого не бачила — кажуть, наші — українці. Чисто як на картині чи в кіятері: в синіх жупанах, смушкових шапках, ще й чуби-оселедці... Ну, нестеменнісенько, як запорожці, аж плакати хочеться! Усі на конях, а на возах сестри: голу-боньки мої — оце-ж вони їх перев'язують, як котрого поранять!...

Та ми вже не слухали далі й мерщій на вулицю. По дорозі зустрічаємо багато цікавих. Питаємося, де українське

військо? На Петровській, відповідають, і біжать далі. Мчимо туди.

Боже, на конях козаки! Смушкові шапки з верхами, оселедці... Багато їх — ціле військо!

Очі повні сліз у нас, руки притиснуті до серця, що забилося божевільно.

Вороги наші висміяли ті верхи козацькі, жупани й оселедці, називаючи їх маскарадом. Ні, то не був маскарад! Оті лобі рідні жупани, оселедці й верхи сивих шапок, що так несподівано з'явилися перед нашими очима, зробили багато чудес: не в одного потрясли серцем, зірвали полуду з очей, несвідомому промовили своїм виглядом, збудили в ньому приспаний національний інстинкт. Багатьом вони усвідомили рідність із отими оселедцями й пірвали до боротьби сотні молодих, повних ентузіазму душ на визволення рідного краю. Ці верхи — це воскресла історія наша, що виринула, мов з туману минулого, й, як на екрані кіна, поставила те минуле перед нами та злила в одну — минуле з сучасним.

Так, це був образ, що, раз з'явившись, вбивається в пам'ять і вже ніколи не забувається! Багато міщан потім від неї числило час: це було, мовляв, тоді, як прийшло наше військо...

Обдивляємося любі, засмалені в поході обличчя. Ми так піднесені, що хочеться цілувати їм руки...

А де-ж німці?...

Кажуть, на Олександрівській...

Біжимо далі, а навколо реве гарматна стрілянина. Це зза Ворскли більшовики посилають у Полтаву свої «чемодани». Вони перелітають над містом і викликають веселі уваги: — Бийте, бийте — не страшно!

У відповідь їм бухкають і наші за Ворсклу.

Біжимо вулицями безпечно й весело, ніби це не бій, а якесь свято. А народу — народу: все висипало, як на Великдень!

В душі у мене маленьке здивовання: ніхто з військових не спиняє нас. Значить, безпечно, можна ходити!...

На Олександрівській бачимо німців. Їх постаті здавалися не дуже високі, але міцні. Стоять довгими лавами, як статуї, коло скорострільів та рушниць. Обличчя червоні, засмалені і кам'яно-спокійні.

Тут, на Олександрівській, гарячіше. Чути часті вистріли з гармат, кулеметів і рушниць. Здається, прокляті намацали вже німців, бо щось тріскотить і озивається все ближче.

Біжимо на Панянську. Там, кажуть, стріляють із кулеметів і звідти видно більшовицькі позиції.

Раптом щось бухнуло, гримнуло й за нами почувся тріск. Озираємося на бігу: попало в дім на розі. Він спалахнув і почав горіти, але на нього ніхто не звертає уваги, ніхто

не гасить, німці спокійнесенько стоять, немов нічого не сталося, тільки відсунулися трохи далі від нього.

Біжимо далі. Ось і Панянка. За горбів і під горбами кулемети гарчать туди, за Ворсклу, на харківський двірець.

— То оце й бій! — кажу.

Дійсно, зовсім не страшно. Я-б, здається, сама стріляла.

Нараз зза Ворскли як гримне сальва з рушниць: навколо затріскотіло, засвистіло, й я не встигла зорієнтуватися, що це, як почула над головою в повітрі свист куль.

Боже, що тут сталося: мов сполохане дике стадо, ринувся шалено натовп назад, по Олександрівській, несучи нас у своєму потоці. Всі біжать, зігнувшись, в паніці. А кулі ляскають об стіни, десь над головами, з боків. Насилу продираємося в бічну вулицю й стомлені, перелякані, спираємося об стінку.

— Ну — що, пішли-б стріляти? — сміється Н.

Слава Богу, врятувалися, але треба й далі йти обережно, щоб не попасти в перестрілку, бо наші почали відповідати.

Щасливо якимось вибралися з небезпечної смуги й забігли до одної знайомої, яка жила ближче до міста. Там перед будинком побачили велику яму від набою, шиби у вікнах вибиті. Не видно ні духа: все поховалося в льохи.

У кімнаті знайомої теж вибиті шиби, шафа й столики понівечені від скалків гранати. Щастя, що знайомої не було вдома!

Прогнано більшовиків.

За гетьмана й Директорії.

Радісний настрій, молебні, святочні вистави...

Тільки-но почали відживати й налагоджувати працю, як раптом нова вістка: гетьман у Києві. І з нею нова тривога: що то далі буде?

— Нічого не буде, прошу я вас! — каже Іван Олексієвич Прийма (він, як і багато галичан, прихильник гетьманства). Може нарешті порядок буде, бо німці-ж помагають, а наша гімназія може здобуде приміщення.

Треба сказати, що єдина українська гімназія не мала свого приміщення, а тулилася в колишньому пенсіонаті Олександрівської гімназії, що стояв порожняком.

Поїхав Прийма до Києва, але йому дорогу перебіг директор Олександрівської гімназії — малорос Миколаєнко, і ясно-вельможний схилився в його бік.

Вернув Прийма з Києва, як ніч: не дали приміщення й самого щось не дуже прихильно прийняли — галичанин! Ми обурені й здивовані: от так українська влада!

Росіяни щось підняли голови. Офіцери метушаться, все гуртками кудись бігають: «добровольці» гуртуються, чуємо.

Ох! Щось то не перед добром! Недовірлива українська душа ващеміла.

Чуємо: російський офіцер дав на вулиці по пиці українцеві за те, що той відповів по українському.

Настрій ставав тривожний, пригнічений.

У місті — труси, арешти, шукають більшовиків, але чомусь усе більше між українцями, хоч відомо, що їх було найбільше між жидами й росіянами. Хто не прийде, все українців арештує. От лихо! Макаренка й Стеньку арештували! Закидають більшовизм! Ну, це вже чорт зна що: всі-ж прекрасно знають, що вони правдиві українці. Правда, Стенька с. р., але-ж правий, а не боротьбіст.

Ми були обурені. Скликаємо батьків, вибираємо депутацію йти визволяти земців. Я й ще двоє вибраних депутатів бігаємо від установи до установи, бо невідомо, хто їх арештував і від кого залежить їх випустити. В гетьманських військових канцеляріях по російському відповідають. Нарешті довідалися: німці арештували. Здивувало нас: як, чому-ж німці? Яке-ж вони мають право розпоряджатися у нас, арештувати наших людей? Ми тоді ще не знали подробиць перевороту й ролі німців за гетьмана.

Поспішаємо до якогось німецького достойника. Виявилося, що рядить усім кріґсгеріхт — військовий суд. Господи, аж страшно стало! Переконаємо коменданта, що арештовані — це спокійні люди, що ми їх знаємо й ручимо за те, що вони не більшовики. А той сидить — ні слова, тільки очі вирячив.

Добились ми спочатку побачення з ними, а потім пощастило нам взяти їх на поруки.

Настали літні ферії. В Земстві переміни: його розв'язали, мають бути перевибори на підставі земельного цензу. Приміщення нашої гімназії зайняло військо ще в кінці шкільного року.

Тривога опановує нас за гімназію: чуємо наша меценатка якісь недобрі чутки пускає про нас і дітей, вже по російському заговорила: певно пробує гімназію відобрати. Діти, що лишилися у місті, прибігають, тривожаться: не підемо до неї, кажуть!

Сидимо без грошей, бо управа ще не сформувалася. Нарешті довідалися: вже є нове Земство. Головою повітового Земства є граф Іполит Кантемир.

Йду до нього. Господи, це-ж карикатура на українство: мову калічить страшенно, якийсь іронічний тон у відношенні до гімназії. А він-же з уряду голова опікунчої Ради нашої гімназії!

Правда, с'як-так працю в гімназії налагодили.

Російські гімназії й інститут вдалися з проханням до гетьманського уряду припинити «насільственну» українізацію. Дозволено вводити українізацію «поетапно».

В інституті благородних дівиць знову виставили царські портрети, прикрасили їх, дівчата ходять із трикольоровими кокардами.

Пішли українці в кут: вже на нас москалі згори поглядають: а що, дістали?

З голодної півночі російські утікачі хмарами сунуть від більшовиків на Україну й, як сарана, заливають інституції — специ!

А єдина українська державна гімназія все без приміщення, бо вже й пансіон відібрали. Інститут благородних панночок, огнище правдивої контрреволюції й україножерства, мав ніби ціле місто для себе: великий будинок з іншими побічними для клясних дам, урядуючих і емериток, і т. д.

І зрозуміли ми, що ця влада — не українська й що все це — сама комедія. Наївні люди ще й тепер кажуть: чому не йшли до уряду українці, гетьман через те мусів брати москалів. Неправда! То-ж була ціла політика й у міру поступового здійснення її виміталось з життя все, що було українським. Ради на те не було: всі українські міністерства за гетьмана — це декорації, що їх до часу терпілося.

Федерація з Росією — це був одвертий початок кінця комедії.

Завязався «Національний Союз» і в Полтаві. Почалися шушукання про повстання проти гетьмана. Всі на цьому зійшлися: і найлівіший, і найтемініший селянин, якому вже задовсить було канчуків так зв. карних загонів, що гуляли по селах. Прийшов кінець на гетьмана. Народне повстання повалило його, а ім'я Симона Петлюри вперше пролунало широким відгомном по Україні.

Знову почали відживати поруйновані українські інституції, збираючи свої недобитки, мов розполохане шулікою стадо. Повернуло й наше Земство, а з ним у стінах нашої гімназії привітали ми радісно своїх опікунів — Стеньку й Макаренка.

Але й на цей раз радість наша недовго тривала. Вже вкінці грудня почалась евакуація Полтави, спочатку секретно. Покинули Полтаву всі головні адміністративні урядовці (губ. комісар Гр. Чижевський, губ. комісар освіти В. Андрієвський та ін.).

В січні 1919, як відомо, була офіційно проголошена війна з більшовиками й настали знов тривожні часи. Знову разом із Україною й наші школи, мов той корабель серед бурі, гойдалися на високих хвилях розбурханого моря: кидало його на всі боки, а ми бачили в ньому одинокий ратунок і працювали... працювали...

Знову гуркіт гармат, знову стрекіт скорострілів... Три-вожні ночі, дижур домових комітетів по своїх дільницях...

Останні обійми нареченої, сестри, матері — й спізнений козак у темну ніч вискакує на вороного... Промайнули таємні силуетки тих, що до останньої хвилини не хотіли опустити своїх позицій і захищали місто, і — ворог уже входить до міста...

Знову більшовики й Денікін.

Знову більшовики. Знову перелякана душа обивателя тремтить від жаху невідомих кар. А до морального пригнічення приєднується фізичний голод. Хто з громадян міг легше пережити цей час, то це ті, що мали зв'язок із селом. Зате хто цього зв'язку не мав, був вже тоді засуджений на повільне вмирання. Світла теж зменшилося: електрика ледве блимала, «чрезвычайки» (залізні печі, що їх поставили по кімнатах, бо вже трудно було діставати дрова) куріли потроху, але холод уночі був такий, що все натягали на себе, звичайно не роздягаючись. Де були водотяги, не можна було користати з них, бо в руках вода позамерзала.

Мені приходилося за більшовиків бути в Києві — я його не пізнала, цього елегантного чепуруна: будинки обдряпані, залізні печі до неможливості куріли й закопчували мешкання, воду ходили брати до сусідніх криниць. У багатьох киян не було відер, (або довгого шнура, а вода була глибоко й треба було чекати якоїсь доброї душі, щоб позичила витягти воду. По домах, де були водотяги, люди вичікували годинами, щоб одержати одно чи два відра води. Всі секретні убікації при мешканнях, розуміється, були вже зліквідовані через брак води й місто страшенно занечищувалося.

Вліті 1919 знову вулицями Полтави потяглися довгі валки, навантажені, як і перше, українським добром, і всі радісно ожили: евакуація! І хоч більшовики голосили про свої небувалі успіхи в боротьбі з «контрреволюціонерами» й «білогвардійцями» — всі вже добре знали, як це треба розуміти.

З тривогою стежили ми за нерівною боротьбою України проти білого й червоного ворога. І раптом рознеслася сумна вістка: українська сила заломилася в стінах старого Києва. Успіхи добровольців тривожили нас дуже: значить знову «єдина»? Українське серце щеміло й нестерпно боліло, вичікуючи розвитку дальших подій.

Ми, полтавці, звикли до того, що хтоб не підходив міста, наперед його брали повстанці. Так було й тепер. Відійшли більшовики — й перші до міста вступили повстанці. Тільки на другий день на ранок по них увійшли до Полтави денікінці. На базарі повно людей із сіл — поназганяли денікінці, щоб приносили продукти. Все можна дістати, і вже пущені в рух денікінські гроші — «керенки».

Розуміється після більшовицької голодівки мешканцям зразу видалося денікінське панування раєм. Масло, яйця, молоко, навіть борошно, яке за більшовиків було заборонено продавати, цукор, хліб — все це можна було купити.

Скрізь у місті вивішені були відозви до населення, в яких закликалися до спокою й підтримки влади. Обіцялося всякі матеріяльні блага, поворот до мирного життя, вільну торговлю, навіть обіцяно привезти мануфактуру. Дійсно, на початках з'явилося її щось трошки.

Як завжди, так і тепер насамперед потерпіли ми, українці, а в першу чергу школи. Всі вони були скасовані й відкриття нових підпорядковано царському законодавству про школи «для інародцеф», що допускав тільки в програмі рідну мову, а фактично малося викладати по російськи. Ні рідної літератури, чи географії або історії не вільно було викладати. Такі школи не мали прав прилюдности й могли існувати тільки, як приватні. Вони не мали прав на субвенції ні від якихось інституцій, ні тимбільше від держави. Називалися вони «учілищами первава разряда». Хто по скінченні їх хотів добути права, мусів складати матуру при державних, себто російських, гімназіях екстерном, а екстерни складали матуру з усіх предметів за цілу гімназію. Цим розпорядком одним махом були знищені всі наші досягнення.

Ми були страшенно обурені, особливо оптимісти, які впевнялися, що москалі «вже одумалися». Одначе всі українські гімназії, як по змові, не звертали уваги на жадні розпорядки й продовжували своє діло. Ми дивилися на денікінщину й на більшовизм, як на епізоди, вірячи в недалеке повернення своєї влади.

Але так легко нам не пішло. Найтяжче стяла справа з двома гімназіями: нашою — земською й колишньою державною ім. Котляревського. З уведенням закону для шкіл «інародцеф» Земство тратило право утримувати українські гімназії, а могло хіба зробити їх російськими. І в тому і в другому випадку дарча пані Павелко тратила свою силу, бо вона застерегла собі умову, щоб гімназія була рівночасно і земською, і українською.

Ми знали, що п. Павелко вже шкодувала свого вчинку, бо її хід проти вчителів не вдався, і де могла, шкодила нашій гімназії.

Тепер вона зручно використала обставини: викинула нас з помешкання (думаю, що з цією ціллю вона постаралася спершу, щоб поставили там військо), відібрала все шкільне приладдя, кабінети — словом, ми з ученицями й персоналом лишилися на вулиці.

Гімназія ім. Котляревського, натурально, перестала бути державною й теж опинилася на вулиці.

Щодо старих гімназій, які перед революцією були російськими, а тепер почали українізуватися, то їм було приказано вернутися до первісного стану. Це торкалося й гімназії Морозовської. П. Морозовська їздила до самого Денікіна до Ростова на Дону, щоб дозволив лишити гімназію українською, але заходи її були даремні: мусіла відчинити нову школу на основі закону для інородців. І от з одної школи в неї стало дві: перші три класи українські, а поруч російська, тим часом у складі 4—7 клас.

Це були ферії, діти здебільшого роз'їхалися, а ті, що лишилися в місті, прочитавши розпорядок про інородчеські школи — почали хвилюватися. Батьки й діти прибігали з запитаннями: що далі буде? Невже наша гімназія не існуватиме? Ми, як могли, потішали їх та заспокоювали. Але мене не переставали атакувати учениці: чи це правда, як каже пані Павелко, що нашої гімназії не буде? Вона відкриває у себе гімназію й радить переходити до неї.

Одного часу прибігло до мене кілька учениць і з обуренням почали читати на голос анонімну картку, які розсилала п. Павелко. Там повідомлялося батьків, що нововідкрита гімназія Павелко буде провадити виховання в аристократичному дусі, й радилося всім батькам, задля спасення своїх дітей, швидко забрати їх з нашої гімназії та перевести до неї (а вона-ж була почесною опікункою нашої гімназії!).

І слід підкреслити, що по двох роках науки у рідній гімназії ніодна учениця не покинула своєї гімназії, хоч вона й втратила права. Батьки скликали комітет і постановили не забирати дітей з гімназії й не припиняти науки.

Стали ми шукати приміщення, бо вже треба було подумати про вступні іспити й початок науки. Кинулися ми по місту, але знайти його було не так легко. Повстало питання: на які кошти існувати? В нашій гімназії переважна більшість учениць були діти бідних селян, що з відзначенням покінчили початкові школи. Земство давало їм стипендії й тому вони могли вчитися. Друга частина — це бідніші міщанки, котрим помагав батьківський комітет, і тільки третя частина були діти заможніших батьків.

Те саме переживали властиво всі українські школи, бо склад їх учнів був до певної міри той самий.

В кращому становищі були гімназії Павленківська й особливо п. Морозовської. Обидві мали власне помешкання, а остання, як стара гімназія, мала ще й усе шкільне приладдя. Та українське громадянство не дало загинути своїм школам. Полтавська Спілка Споживчих Т-в перейняла усі середні школи на своє утримання. Це була багата установа й один час її бони ходили нарівні з грішми, конкуруючи успішно з більшовицькими. Совітська влада їх скасувала, а з самою

Спілкою довго провадила безуспішну боротьбу, поки вкінці не запанувала над нею.

Всі наші гімназії утворили спільну виборну Раду й через своїх представників порозумівалися з одного боку між собою, з другою зі Спілкою.

Наші гімназії були вже досить численні: земська мала всі 8 клас і дві підготовчі — більше 200 учениць. Гімназія ім. Котляревського 6 і 2 підготовчі; павленківська 3 і 2 підготовчі, українська гімназія п. Морозовської 3 й 2 підготовчі.

Нашу гімназію приміщено в другу зміну в помешканні гімназії п. Морозовської, а гімназія ім. Котляревського найняла десь помешкання.

Ми оголосили в газетах про початок іспитів та вивісили оповістку на дверях гімназії п. Морозовської, що Земська гімназія міститься віднині тут, і спокійно прийалися за працю.

Але я вже відмовилася кермувати гімназією. Я віддалася цілком педагогічній праці й лишила за собою виховательство в 7. й опікувство 8-ю класою.

Як зараз пам'ятаю перший день науки 1919—20 р. Приходжу до класи. Є всі учениці, навіть дві жидівки, що були у нас, не покинули гімназії. Ми радісно вітаємося, опісля я трохи збентежено кажу: — Діти, ви певно не знаєте, що наша гімназія не має прав і вам прийдеться скласти матуру в державній хлоп'ячій гімназії, якщо вдержиться ця влада. Може вас умисно будуть палити. Отже хто хоче, може ще перенестися до російської: Маріїнської гімназії. Ми не будемо в претензії. Але мені не дали скінчити.

— Як ви думаєте, що ми можемо тепер покинути свою гімназію? Хіба вважаєте ви нас за зрадниць? Ми їм покажемо, що українки не бояться їх матур!

Любі, дорогі діти!... Ми плакали й обіймалися... Присягли вони пильністю й дбайливістю довести свою любов до України, потішити її в тяжку годину. Ці хвилини ніколи не забудуться!...

Я звернула увагу на двох жидівок, що з самого початку не хотіли залишити нашої класи й були добрими товаришками й ученицями, за що ми їх щиро любили.

— Ну, а ви, — кажу, — може переведетеся до Маріїнської? Чому ви будете терпіти за чужу школу?

Та куди: вони й слухати не хочуть! А чим-же вони гірші від подруг? Чи може... може гімназія вже не хоче, щоб вони лишилися в ній?

Тут нові обійми, приречення, сльози...

А на нас насувалася вже біда: пішли погрози від куратора проти українських гімназій. Як вони сміють учити без дозволу? Коли вони ще далі бойкотуватимуть мене, то пішлю городского й позакриваю ті їхні «гімназії». Х-хе, гімназій захотілося! Що це за «земська гімназія» чи там «Котля-

ревська»? Таких не існує, а вони ще й у газетах оголошують!

Та ми не зважали на це аж до останку. Тільки як почав уже грозити городовим, зібрали свою педагогічну Раду й батьків та вирішили заснувати товариство «Рідна Школа» і в його імені відкрити нове заведення.

Дозвіл на це нам пощастило здобути й наша «Рідна Школа» — назверх «учілище первава разряда», а в дійсності та сама гімназія, вела далі свою працю. Ми всі, і діти, і педагоги, зрозуміли, що треба спішитися поглиблювати й поширювати українську національну свідомість. Діти були якраз добрими передавцями впливів на батьків. Не один батько й мати навернулися на українство через дітей або навчилися української мови. Самі нерозумно хвалилися цим перед нами.

Знову запрацювали клуби, гуртки самоосвітні, аматорські, музичні, співочі й інші. Дарма, що офіційно це не дозволено. Ми не питали дозволу, певні, що ні педагоги, ні учениці — ніхто не зрадить. Програми теж не змінили; вчили, як і перше.

В наших щоденних клопотах і житті виникали на початках невеличкі суперечки між нашими ученицями й «морозовками» (учениці гімназії п. Морозовської) на національному тлі.

Річ у тому, що, як я вже згадувала, в неї класи від 4. вгору були ще російські, лише з предметами українознавства. Серед учениць багато не українок, до того й педагогічний склад не був такий одноцілий національно, як у нас, тож і впливи в національному дусі були слабші; напр. наші учениці нарікали, що «морозовки» між собою говорять по російськи.

Пригадую один, властиво куріозний і може для педагогів цікавий, випадок.

Моя класа (сьома), де я була вихователькою, вчилась у 4-й Морозовської, в другу зміну. Четверта класа Морозовської була ще російська. Вона приходила вчитися вранці, а ми пополудні. Наші учениці ще в своєму приміщенні привикли причепурювати класи портретами, образами, квітками, рушниками й т. ин. Кожна класа обирала собі культ якогось українського письменника чи діяча й особливо старанно дбала про прикраси для нього. В деяких класах прикраси мінялись сезонно (напр. у молодших класах) і були зв'язані з українською лектурою. Часом учениці ділили класу на куточки, де кожна з них містила свої улюблені рисунки, навіть власні, і т. ин.

Тепер, коли ми опинились в чужому приміщенні, ми не могли вільно розпоряджатися ним, тим більше, що ця стара гімназія не перейнялася ще цілком новим духом: поза українкою-начальницею й кількома учителями — досить ще бу-

до старих педагогів, які звикли до казбонних відносин із ученицями і всякі новини вважали дурницями, а навіть сміялися з них.

Між иншим у старих московських школах на стінах не дозволялося нічого вішати, крім таблиць чи образів навчального характеру: історичних, географічних і т. д., «щоб не розбивати уваги учнів».

Перенісшися до Морозовської, ми випросили для наших прикрас одну передню стіну. Мої вихованки плекали культ Котляревського.

Його бюст красувався на гарній різьбленій в українському стилі полиці. Під бюстом по мистецькому виписані золотом на синьому його слова: «Де общее добро в упадку, забудь отця, забудь і матку, лети повинність ісправлять». Бюст прибраний рушником, барвінком і калиною. Декорувала з нашої сьомої кляси артистка-малярка, жидівка, одна з тих, що в тяжку годину лишилася вірною нашій гімназії.

Діти страшенно тишились, що у них вже «затишно».

Приходимо на другий день і... — о лихо! — калина вся обципана, а на підлозі сліди її недоїдків.

Кляса страшенно обурилась. Як, посміти об'їсти калину, що прикрашала Котляревського!...

Це їм здавалося святотатством. Кляса хвилювалася й не могла придумати для морозовок гідної кари — пімсти.

Я пояснила, що, перше, 4 кляса ще не українська й там може бути досить росіянок чи жидівок, отже нема чого дуже дивуватися, а по друге, кажу, вони ще діти: цеж 4-та кляса.

— Та як це можливо! Не бійсь, наша четверта ніколи не зробилаб такого. Та є ж там і українки, чому-ж вони дозволили?

Пішли до виховательки, але та поставилася до цього досить байдуже.

По лекціях скликали клясову раду. Я їм не перешкоджала, а тільки відмовилася зі свого боку інтервенювати у начальниці чи виховательки. Придумайте — кажу — сами, як треба зареагувати, тільки щоб не було брутално.

Вечері прибігають до мене додому. Просять прийти подивитись, як вони зробили, й чи можуть так лишити. До гімназії було недалеко. Пішли.

Бачу — бюст прикрашений ще ліпше майстерною гірляндою калини, переплетеної свіжим барвінком. А з правого боку нижче висить великий пучок калини й коло нього напис: «Люба четверта клясо! Дуже просимо вас: не рухайте вінка з калини, бо це для нашого великого поета й батька нової нашої української літератури. А якщо ви так любите калину, то їжте на здоровля з оцього пучка: ми будемо щодня такий лишати».

Я засміялася і дозволила лишити так.

На другий день, коли ми прийшли пополу́дні на свою чергу, діти з цікавістю кинулися до кляси і от що ми побачили: пучок і калина висіли цілі, записка зірвана, а на клясовій дошці (таблиці) написано: «Їжте ту калину сами, хоч удавіться нею». Іронію зрозуміли. На тім все й скінчилося і жадних непорозумінь більше не траплялось.

Недовго панував Денікін, але так дався в знаки, що всі вже говорили: хай вже краще більшовики прийдуть, вони хоч українських шкіл не рухали (o sancta simplicitas!), дозволяли вживати нових метод, нових програм, а ці знову мертвечину, казньщину сіють й гонять все українське — просто не життя, а мука!

Арешти українців на кожному кроці. Арештували й нашого голову Земства Стеньку й вивезли до Ростова над Доном. У тюрмі панували хороби, почалась пошесть червінки. Його однопартійці влаштували йому втечу й хотіли його вивезти, та серед утікачів були хорі жінки. Стенька з лицарства не хотів їх покинути, сам захорував і вмер по дорозі.

Запрацював у місті «застенок» з допитами й тортурами

Тут до речі згадати про письменника Володимира Короленка. Як відомо, він був українець родом, але вважав себе за москаля й писав по російському.

Коли по розгромі більшовиків 1918 р. українське військо вступало до Полтави, з вікон і дахів домів посипалися на нього стріли. Винуватих схоплено й покарано. Виявилось, що то були жиди. За це Короленко напав в газетах з обуренням проти «застенка», як він висловився, і проти того, що ніби українська влада мучить невинні жертви. А коли пізніше інші, особливо більшовики, дійсно нелюдськи катували українських селян, молодь і інтелігенцію по чрезвычайках, вимордовуючи масами, так, що насипали трупом великі ями, той «народолюбець» ні одним словом не обізвався в обороні жертв.

Тому підчас ювілею В. Короленка українці відмовилися взяти участь в його пошануванні, за що наслухалися від росіян і малоросів багато прикростей за «звір'ячий шовінізм».

Нова більшовицька навала.

Знову востаннє більшовики.

З приходом їх шкільна справа розв'язалася сама собою: всі школи стали державними й безплатними.

Підмітивши поступовий характер українських шкіл, більшовицька шкільна влада — та сама Ропсман — навіть до деякої міри протегувала їх, правда, тільки на початках. Швидко почалися більшовицькі реформи. Першою з них була реор-

ганізація педагогічних рад: до них мали увійти учні всіх клас і нижчі службовці, себто вояки. Для нас це була мала новина: старші учениці вже й так брали участь у педагогічній раді. Вояки і малих дітей ми теж не боялись: відносини у нас з ними були добрі, й вони навіть не приходили на наради: стидалися, як казали. Та не так було по російських гімназіях, де діти й педагоги з одного боку, а батьки й вояки з другого боку — були ворожі табори: тут мали місце часті конфлікти, доноси й т. д. Бували одначе випадки, що найчорносотенніші колись учителі тепер, за більшовиків, ухитрялися погодити свої погляди з комунізмом і вибитися на вищі становища.

Одно, що добре зробили більшовики, й чому ми всі, українці, були раді, це те, що вони скасували інститут «благородних дівць». Правда, це напевно булаб зробила й українська влада, якби лишилася довше.

По скасуванні інституту наш директор, М. Р—кий, — до якого між иншим Ропсман так добре ставилася, що навіть поручилася за нього, коли він одного разу був арештований — заявив, що дістав від Ревкому пропозицію перебрати для нашої гімназії з б. інституту все наочне приладдя історичного, природничого, географічного та фізичного кабінетів. У нас і душа завмерла від такої новини. Після розірвання дарчої п. Павленко ми опинилися без жадного майна. Кабінети-ж інституту добре були відомі з багатства ріжного приладдя. Одначе такий подарунок трохи й лякав нас. Перше — як довго продержаться більшовики і хто потім прийде, друге — колиб не впало на нас небажане підозріння: чому саме нам віддали ті річі тоді, коли були ще й інші гімназії, які теж їх не мали, а саме Котляревського й Павленківська. Хвилювало нас трошки й те: хто є наш добродій, що постарався нам підготовити такий дарунок? Між ученицями почалися балачки: це зробили В. Гладка й Т. Кіреєва (?). Обидві перевелися з Маріїнської. Ми подивлялися їх відвагу: як це вони зробили? Та просто: знали, що наша гімназія нічого не має, от пішли до Ревкому, заявили та просили, щоб подарували бодай річі скасованого інституту. Наші учениці після цього почали з повагою відноситися до тих учениць і з гордістю про них говорили. Але для мене така сміливість щось була підозріла й я не дуже-то нею тішилася.

Наша педагогічна рада ухвалила річі прийняти, одначе за описом і з зазначенням, що ми перебираємо їх в тимчасове користування. Але як було забрати все це добро до себе? Гімназія була від інституту досить далеко, візників і помину вже не було. От ми з дітьми вирішили всі річі перевезти на ручних саночках, отих, що ними спускаються з гори. Сказано — зроблено.

Одного зимового ранку Полтава побачила оригінальну картину: цілий ряд саночок, із веселою юрбою дітей мчав у напрямі інституту, а за ними ледви поспішали учительки.

Це ми їхали перебирати від представників Ревкому подароване нам майно. Як же ми здивувалися, коли в представниках, чи швидче в представницях, ми побачили... наших учениць В. Гладкову й Кіреєву. Нічого робити. Мусіли прийняти факт. В присутності одного з представників колишнього інституту майно було прийняте за актом, з зазначенням, що ми перебираємо все це на тимчасове користування й відповідаємо за його цілість.

Увійшли до фізично-природничого кабінету — краса! Шафи повні приладдя, препаратів, опудал, образів і т. д. На вікнах висять важкі, чорні, домашнього сукна занавіси.

Почали знімати все це й обережно укладати на саночки. Діти перевозили річі частинами до гімназії, де приймала їх за рахунком учителька природознавства й географії. Метушня — одні санки від'їздять, другі повертаються. Нарешті вже все спаковане, востаннє оглядаємо мешкання: чи чого не забули. Нараз помічаю, що бракує двох занавіс і дві мапи. Почали шукати: туди, сюди — нема! Післали до гімназії, чи не переочили при передачі, але з дітьми увесь час були виховательки — відповіли, що нема.

Та ось В. Гладкова каже: «Це ми взяли!».

— Як же ви могли щось подібного зробити? Без нашого дозволу? Ми вже підписали, що перебрали все, а ви потишеньку взяли й мовчите. Це-ж крадіж!...

— Нічого подібного! — нахабно відповіла Г-ва. — Для гімназії й трьох вистане, а в нас з Танею нема плащів. От ми собі й пошиємо з занавісів, ми — комуністки.

— Та яке-ж ви маєте право розпоряджатися громадськими речами? Це булоб добре, якби всі комуністи так робили! Тоді пограбувалиб усе громадське й державне майно та й кінець! — обурився учитель Б.

Скоро вся гімназія довідалася й хвилювалася з приводу цього інциденту. Восьма класа почала бойкотувати експропріаторок і після гарячої дискусії запропонувала їм вийти самим по доброму з гімназії, що вони на наше задоволення й здивовання зовсім спокійно й зробили.

Наочне приладдя, яке ми одержали, дуже допомогло поважніше поставити виклади з природознавства, фізики та історії з географією.

При реформі школи у більшовиків грав ролю не педагогічний принцип, а інтерес партії, який вони ставили понад усе. Тому всі їх реформи носили примусовий, військовий характер і більше ломили, як реформували школу.

Ось один із таких їхніх «педагогічних» кроків. Десь з початком весни 1919 р. рознеслися чутки, що більшовики

хотять скасувати вищі класи гімназії; що надалі гімназії матимуть шість клас; що від майбутнього шкільного року будуть тільки мішані школи й тільки державні; що всі наші школи будуть скасовані й т. д.

Можна собі уявити наш настрій, коли чутки стали по-тверджуватися.

Ми й сами були ворогами ізольованого виховання хлопців від дівчат, але почали зміняти свої гімназії в цьому напрямі поступово, аби діти зростали разом від маленьких років в товариських відносинах.

Деякі з наших гімназій умисне не відкривали їх відразу в повноті класів, а почали від пари молодших клас, щоб не приймати чужого, вже дорослого елемента, який не дасться перевиховати. Так зробили гімназії Павленківська й Котляревського.

Потішило нас лиш одно в тій справі, що дозволено кожній дівочій вибирати хлоп'ячу гімназію, з якою вона бажалаб з'єднатися. Тому, що віком дітей і духом виховання гімназії Котляревського й наша була найближчі, ми вирішили, як казали жартом, одружити нашу «Рідну Школу» з Котляревцями.

Тривожила ще загроза скасування старших клас.

Пішли наші діячі до губнаросвіти просити, щоб нам дозволили залишити старі класи докінчити науку. Довго вели вони переговори, наводили різні аргументи, що у нас постановка шкіл свіжіша, як у росіян і т. д. Нарешті таки добилися дозволу під умовою, що наші учителі погодяться викладати на курсах українознавства для старших учнів скасованих шкіл. Розуміється, наші представники дали заочну згоду.

Так ми засудили себе на працю протягом літніх ферій: курси розпочалися весною й поділені були на серії, бо багато було слухачів.

Яке нележке це було завдання читати лекції перед такою мішаною й численною аудиторією, я сама на собі переконалася. Уявіть собі яких 200 хлопців і дівчат, постяганих з різних шкіл: тут і реальна школа, і комерційна, і гімназія і т. д. Добра половина з них — жиди. Всі вони, як москалі, так і жиди, вороже настроєні проти нас, бо їм здається, що це ми — причина того, що їм доводиться слухати «нудних» для них і, як вони уважали, «непотрібних» предметів: історію України, її літературу й т. д.

До тогож тяжко було працювати в літню спеку змученим уже наукою в своїй школі, напівголодним педагогам.

Проте треба було працювати. Однаково виїхати з міста не вільно було! Всі учителі вважалися за мобілізованих. Правда, звичайним мешканцям без дозволу не вільно було також виїздити далеко за місто.

Умови щоденного життя все тяжчали. Головною потребою була картопля й чорний хліб, та й це видавали на картки в обмеженій кількості й тільки совітським робітникам (совробам) та їх родинам; ці останні діставали половину пайка. За пайком треба було дижурити часом по півдня. Добре, як хто мав велику сім'ю. Тоді люди чергувалися по годинах. Самотньому часом неможливо було чогось добитися, особливо, коли треба було рівночасно дижурити коло різних крамниць. Видавали переважно хліб, олію (вона заступала нам товщі), нафту, різні крупи, дуже рідко сало, сірники, цукор, пізніше — цукорки замість цукру. Вже в перший свій прихід більшовики скасували приватну торговлю, і в першу чергу на цукор і хліб установили монополію.

Найщасливіші були ті, що мали звязки з селом. Вони діставали в обмін (розуміється, тихцем) борошно, крупу, масло, а часом і м'ясо.

Чаю давно не було й помину і ми пили сушене листя суниць, або з квасних яблунь. Виробилися навіть спеціальні рецепти, як сушити листя, щоб чай був смачніший. Дехто пив палений цукор, вивар із сухої моркви, навіть із буряків. Замість тютюну курили часом сухе листя калини і т. д. Як хто дістане десь трошки махорки — то було свято! Горе було курцям.

В додаток до приємностей півголодного існування щодня тремтіли нерви від усяких несподіванок. Ось вийшов розпорядок забрати в буржуїв «ізлішки одежі та обуви». Приходили й забирали часто все! Лишали саме рямтя: стару пару одежі, старі черевики й інші непотрібні річі. Миттю звістка облітала місто й починалася невидима назовні, але шалена всередині домів метушня: де ховати?...

Одежа, білизна — все це було не тільки предметами ношення, але й капіталом для обміну: мануфактури не було й селяни охоче міняли різні продукти на одягу. Ховали скрізь: в садках, погребях, сараях, в стінах між цеглу, за шпалери, під дровами, під гноем, в закаблуках черевиків, в канапах і т. и.

Але «товариші» все-ж знаходили речі, й тоді горе було тим, у кого викривали приховане. Оголошували «саботажистом» і провадили до «чеки». Ні сльози, ні благання — ніщо тоді не помагало.

Комунізм розкладаюче впливав на простих людей. Вони розуміли його так, що піти в комуністи — значить нічого не робити, а жити розкішно. Я вже наводила сумний приклад із двома інтелігентними дівчатами — нашими ученицями. А ют прості служниці Пріся й Наталка. Пріся була дуже мила, працьовита селянська дівчина. Прийшли більшовики. Дівчина була гарна з себе, саме приїхала й сестра її з села

шукати в Полтаві роботи. Дівчину господарі любили й жаліли, як свою. Причепилися до цих сестер комуністи й почали навчати:

— Як, ти ще й досі не покинула своїх панів? На чорта ти на них працюєш?

— Та вони-ж мені платять!...

— Еге, платять! Та вони з тебе шкуру здирають. Чекай-но, я їм покажу!

Приходить до неї в гості й сідає з нею у салоні. Він курить, розвалився на канапі й спльовує на підлогу. —

— Йди, дурна, сюди, чого боїшся! Тепер кінець буржуям — ми пануємо! Сідай лишень тут!

Садовить її собі на коліна й цілує. Пан, пані й діти з жахом дивляться на п'яного комісара й Прісію. Приходить і Наталка з своїм комісаром. Пані пробує викликати Прісію й витолковує їй: Слухай, а як би я прийшла до вас у хату та почала розпоряжатися — що-б ти сказала? Я ж плачу за помешкання, меблі мої. Чому-ж ти думаєш, що маєш право розпоряжатися ними?

Та, розуміється, це нічого не помагало. Почали пропадати річі. Відмовити страшно, бо буде ще гірше. Написала пані до батьків. Приїхав батько. Але куди: — «Що ти слухатимеш батька! Скажи, що він дурний: як уродив тебе, то думає, що має право розпоряджатися? Плюнь йому в пиду!» — навчав комісар.

Поїхав батько додому, плачучи: нема вже в мене дочок!

А дочки злигалися з комуністами-комісарами й пішли поганій стежці. Врешті ті їх покинули й на спомин залишили погану хворобу.

Служниці скрізь покидали своїх панів і добре ще, як не набрехали до чеки. А то й таке траплялося. А там уже не розбирали, де правда, бо для «буржуїв» її не було.

Візники зникли, бо комуністи увесь час їздили й нічого не платили. А громадяни навіть боялися сідати на візника: зараз скажуть, що «буржуї» — і пропав чоловік!

Хто був заможніший, того доїли без кінця. Щодня інші приходять: то те, то друге давай.

В селі неможна було заколотися свиню чи зарізати теляти: зараз набіжать комуністи й усе відберуть. Те саме було з хлібом і всім іншим. Почали селяни ховатися з усім і клясти комуністів, а разом і себе, що були їх пустили. Тепер мовляв, якби прийшов Петлюра! Миб його на руках носили, а то дурні були, Господи!...

Міщани рятувалися від голодової смерті, як могли.

Магістрат почав винайматися свої городи для мешканців: давали на душу щось чверть чи півдесятини. Наняли й ми город. Засаджували самотужки та обробляли для себе, а часом і на продаж.

Базар ще був і баби виносили переважно городину; часом зпід поли можна було й що інше купити. Були тоді такі часи, що з одного боку стояли мешканці одною лавою — чи взагалі «люди», а з другого боку «вони», себто більшовики. Ніхто нікого не зраджував, як бачив торг зпід поли. Пізніше почався моральний розклад, так що страшно було й продавати, й купувати, коли не знаєш особисто людини. Торг відбувався тоді в хаті власника товару, себто треба було йти до знайомого села. Міщани виносили на базар, що мали: білизну, одержу, городину й вимінювали на молоко і т. и.

Часом рознесеться приємна вістка від когось, хто раніш пішов на базар: сьогодні молоко є! Тоді хватаєш щось із білизни, найбільше серветки, й мчиш на базар: селянки беруть серветки на хустки й за те дістанеш молока, а часом за пазухи вийме й яйце.

Вся білизна столова й зайва постільна подерта на хустки, що пішли на обмін із селом. Туди раніше пішли (як не забрали при трусах) і покриття меблів, портієри й т. д.

Коли наспіла городина: горох, капуста, огірки, то було раненько встаємо, рвемо городину, а потім на базар. Там сідали на перші ліпші місця, немов правдиві перекупки.

Інтелігенція почала тяжко, подвійно працювати: по урядах, чи школах і дома фізично, аби прожити. Отой город, що наймали, треба було обробити власними руками. Картоплю садовили в полі, бо близько міста давали маленькі клаптики; встати треба десь о 5 год., нарубати дров, наколоти трісок, напалити залізні печі, принести води, погідливати городину, там садовили цибулю, моркву, буряки, квасолію й т. д.

Ось один день життя, скажемо, учительки в тих часах: піти в чергу й дістати продуктів, поприбирати в кімнаті, наготовити все до обіду: городину обрати й т. д., щоб потім швидко зварити. Ранішній сніданок — хліб намащений олією або редька з олією чи шматок сала; запивали «чаєм» із яблуневого листа. Вернувши з бюро чи школи, варити обід, якусь зупу, кашу, тощо. З'ївши, поспішали пополоти город, а потім бігли на засідання чи що, а ввечері — готувалися до лекцій, виправляли зошити й т. д. Електрики вже не було й світили свічками, нафтою, а по селах сиділи при каганцях.

Багато батьків без посад, напр. судовики, тому переважно заробляє на совітській службі мати. Дома батько з дітьми лишається кінчати роботу: доглядає малих дітей, варить обід, прибирає в хаті, а часом навіть пере.

Найбільше боліло серце за дітей: вони, бідні, допомагаючи дорослим, часом працювали не по силах, а до того й напівголодні.

Одежа поношувалась, а нового нема та й нізащо купити. Шили сукні з кропив'яних мішків, органіни, а чепу-

рухи ухитрялися їх ще й прикрашувати: вишивали мережкою, тощо, і в таких суконках виступали, неначе в шовках! Багато чоловіків ходило в деревляних сандалах, а то й просто босоніж. Вліті все це дурниця, а от узимі! — Кальош чи снігівців, розуміється, не було ні в кого, і не одна мати гірко плакала, виряджаючи дитину у самих дрантивих черевиках. Ноги обмотували ганчірками, обкручували соломою. Навіть ті щасливі, що мали нові чоботи, вмисне обвивали їх зверху соломою, щоб не псувалися, або щоб не вздріло жадібне око комуніста.

Щоб запобігти лихові із взуттям, в гімназії у нас заправляли шевство, але за браком шкіри шили з матерії, а підшов уживали старих. Устілки робили з папендеклю.

Опростився народ і мода пішла зовсім інша. Про капелюхи не було вже давно мови: раз — небезпечно, в буржуї попадеш, а друге — й нема до чого: до мішка не пасує. Ходили в хусточках.

Зате більшовицька буржуазія прибрана хоч куди. Ось іде комісар Будунов: на ньому червоні плюшеві штани галіфе, синя куртка з червоними вилогами, на голові червоний кашкет — усе з реквірованих меблів. Він гордо виступає під ручку з своєю дебелою жінкою, а вона пишається в зеленій плюшевій сукні й ріжних прикрасах, забраних теж з помешкань «буржуїв». Більшовицьких дам можна було зустрінути на ріжних виставах і концертах у таких сміховинних убраннях, що ми душилися від сміху: тут і розкішні пенюари замість легких суконь, і ранішні чіпки замість капелюхів, і матіне прибране коронками.

В додаток до всіх привмностей, як голод, холод, переобтяження працею, моральні переживання й т. и., ще нове — «уплотнення» мешкань. Здається всім уже відомо тепер, що воно приносило з собою. Мало того, що вас стіснять так, що не то працювати, а й дихати годі; вам дадуть ще в суфісидів або чекістів, або якихось хорих комуністів, що заражують усіх, або просто якихось брудних некультурних людей. Бували часті випадки насильств, грабунків і т. д. Тож, коли рознеслася нова вістка про чергову «соціалістичну реформу» — «уплотнення», мешканці перелякались не на жарт. Кожний старався сам уплотнитись, заповнюючи мешкання знайомими. Так зробили й ми. Улаштували справжню кооперативу, а ввечері всі висипали на ганок і «вечеряли», себто згадували ріжні смачні страви. Ми ділилися кухнею, поки ще були дрова, начинням кухонним, пивницею, лазничкою й т. д. Словом, урядили життя на кооперативних основах, а, жартуючи, називали себе комуною.

З міст комуністична змора долізла й до села. Ось кличуть хлопців на мобілізацію, ось забирають скотину за прод:

налог, а то й просто реквірують на військові потреби. Одною рукою землю дають, а другою забирають все, що з землі тяжкою працею добуде трудящий селянин. Війна ще точиться, червоноармійців годувати треба. Та й голодну Московщину, з червоним Петроградом і Москвою, де сидить червоне «начальство», підтримати треба. Пливе туди безконечним потоком пшениця яра, жито добірне, свині годовані, воли, викохані пестливою рукою, коні виборні, цукор. Мов голодна сарана, лізуть із голодної півночі москалі відживлюватися на Україну. Розташовують їх по селах, привозять цілими кольоніями дітей із великих міст — Москви й Петрограду й залишають на опіку сільським громадам.

В місті по ночах стрілянина не вгаває. Тремтить і хреститься, почувши їх, мешканець: знову на кладовищі застрілили когось... Там ями величезні викопані, досипають щоночі: забитих туди скидають. Яма росте щоночі і врешті виростає висока могила. А десь даремно визирає сина мати чи жінка чоловіка.

Страшно вночі у Полтаві стає.

Ось крик:

— За Україну вмираю!... За Україну!...

Боже, що це за крик серед ночі? А ранком довідуємося: це одного семінариста вели на розстріл.

Весна 1920 р. — Повінь повстань.

Аж ось новина — в Диканському лісі повстанці з'явилися. Жадна підвода більшовицька не може спокійно проїхати повз ліс. Тільки порівняється, а звідтіля вершники з шликами: Стій! — і навколо з рушницями. — Документи! Комуністів з собою у ліс, там їх тільки й бачили.

Хтож ті повстанці? Кажуть, перші пішли диканські хлопці, що не схотіли на мобілізацію стати. Вдень ховаються у лісі, а вночі вертаються додому. Варта їх пильнує по краях села. Як тільки що — свист, всі на коні й гайда в ліс! За ними й інші села собі пішли. Кажуть, 12 тисяч їх там, чекають на Петлюру.

Чутки почали потверджуватися. Дійсно в лісах диканських повно повстанців. Не було дня, щоб когось із червоних ватажків не забили.

Вже й губревком звернув увагу на небезпеку. Не тільки коло лісу, а й по селах нищать безпощадно агентів комуністичної влади, які в страху вже почали відмовлятися на села їхати. Особливо жидки затрусилися — їх серед комісарів найбільше.

Післали комісари наказ до Диканьки. Забрали батьків, закували й закладниками повели до полтавського острога,

оголосивши, що випустять, як хлопці з лісу вийдуть та скоряться. А ні — то ще й село спалять.

Ішло Полтавою понад 200 скованих селян і співало: «Ще не вмерла Україна»...

Мало хто з хлопців вийшов з лісу на ту загрозу. Решта не пішла й добре зробила, бо й батьків не випустили, й синів закатували, й Диканьку з димом пустили. Хати повстанців спалили, добро їх забрали, скотину загнали. Голосили жінки на попелищах...

Диканський ліс за це помстився люто: зловив кількох комісарів, вирізав їм на чолі зірки і вночі підкинув у місто.

Вислали проти лісу військо, не пішло: злякалося у гущавину йти. Післали нарешті школу червоних старшин з кулеметами. Загналися в ліс червоні старшини — ніде ні духа. Вони ще далі, вглиб шукати по стежках, протоптаних у траві. А ліс ставав усе густіший. Аж тут раптом з усіх боків стріли по них. Червоні не видержали й навтікача, а зза дерев слідом за ними козаки з оселедцями, в шапках із шликами... Вратувалося тільки кілька старшин, щоб переказати про подію.

Розлютувалися не на жарт червоні. Зловили таки кількох повстанців: керманича — старшину, присланого ніби від Петлюри, учителя, кількох селян і зробили суд. Перший суд над українською контрреволюцією. За столом робітники-майстри з червоними зірками на шапках і матрос. Над столом, за яким сидять судді, задрапірований у червону матерію — великий портрет Маркса. Обвинувачує Юрко Коцюбинський, син славетного українського письменника. Боронить повстанців Володимир Беренштам. Адвокат, який ще за царя боронив Троцького на одному процесі й, вигравши його, сфотографувався зі своїм клієнтом. Носить тепер той портрет із собою: де його покаже, там йому двері відчиняються.

Процес скінчився, як і можна було сподіватися, смертним присудом для всіх, крім двох селян.

Оборонець подав касацію. Всі підсудні трималися спокійно. Особливо добре тримався старшина. Він не крився, що військовий; говорив, що боронив поневолене населення перед більшовицьким терором; що більшовики — не наша влада; що вони окупанти, які підступом і брехнею взяли народ. У салі було повно публіки, з якої багато повернулося свідомими українцями, захоплені поведінкою старшини й перейняті незвичайною повагою до самого руху.

Засуджені тимчасом сиділи у в'язниці, дожидаючи своєї долі.

Повстанці одначе не затихали... Села довкола палали в пожежах пімсти.

Це була весна 1920 року. Всі з напруженням і надією стежили за наближенням Петлюри. Одні казали, що він на Гребінці, другі — що вже до Ромодану доходить...

Верталися достойники з процесу до Харкова: Юрко Коцюбинський, Дробніс та Мазлах.

Поїзд, посвистуючи, спокійно нісся. Всі комісари в цивільному «на всякий випадок». Минули лісок.

Раптом десь у полі — стоп! Що там?

— Шини розібрані, щоб тобі! — машиніст лається.

— Чоррррт!!! Вертай назад, у Полтаву!...

А у вагонах неспокій: не даром шини розібрані...

Поїзд поїхав назад, коли десь коло ліска знову — стоп!
Що за чорт знову?

— Не можна далі їхати, бо й тут шини розібрані!..

Поїзд опинився в матні й став під лісом. Раптом відтіля вершники. Оточили поїзд: — Стій, руки догори, документи!

А частина вже гайки прикручує. Зловили кого треба: Дробніса, Мазлаха й Юрка Коцюбинського.

Машиністові наказ: Вертай на Полтаву! — й поїзд тільки закурів...

У Полтаві влада комуністична телеграму дістала: випустить засуджених, а то закладників-комісарів позабиваємо, як собак.

Та не пощастило на цей раз повстанцям: комісарів відбито. Засуджених розстріляли.

А мене селяни, батьки наших учениць, раз-у-раз питають:

— Та коли вже той батько Петлюра прийде? Ой, уже не дочекаємося певно! Так уже дошкулила та клята комуна до живого! От дурні були, що колись слухали їхніх теревенів, а тепер покутуємо! Тепер хто ледар — той пан, бо він комуніст, а хто працює — куркуль. Хоч візьми торби на плечі та всім на жברי, чи що? Тоді вже не буде куркулів, а всі пролітаїли...

Настрій ставав щораз неспокійніший. Кожний нерв грав і при найменшому стукоті людина здригалася, чи за нею не йдуть. Що дня когось хапали, когось не ставало.

Одного дня завітала до мене люба моя Х., а з нею три молоді парубки. Після перших привітів і загальних балачок вони заявили, що мають до мене довірочну справу. Оглянулися навколо — не було нікого, ми сами.

— Думали ми, думали, — кажуть мені парубки, — та й надумали звернутися до вас і все розказати. Ми в повстанцях! Та тільки не маємо ми доброго отамана, а без нього тяжко. От і прийшли просити нашу інтелігенцію: допоможіть нам, дайте нам отамана, бо сами нічого не вдіємо.

А другий:

— Он Петлюра сюди йде, хай нам пришле хоч одного. Зброю маємо на початок, — є в нас навіть гармата з кулеметами, та от набоїв маловато, а головне — вченої людини нам бракує, що провадила-б нас. В лісі диканському хлопців

багато тепер, та ось до нас якийсь старшина вплатався, щось дуже підозрілий: каже, що від Петлюри він, а ми йому не віримо, бо щось на те похоже, що то він виказав на того, що розстріляли*).

Я слухала схвильована. Серце в самої давно вже стискалося жалем, бачучи знущання над народом, але що робити? Терпіти вже не стає сил, нема краю отій муді, а ми що! Тепер культурною працею розгортаємо сторінки історії своєї перед ученицями, де горять огнем слова про героїські вчинки предків за гноблену батьківщину й кличуть до чину!...

Задумалась я над палкими словами юнаків: треба шукати зв'язків із нашими військовими. Де шукати — не знаю, але треба шукати...

— Добре, — кажу, — я постараюся справу поладити.

Так зорганізувався Полтавський Союз Визволення України на весні 1920. Головою був Н-ський, заступник Іван Прийма, секретар А., скарбник Б., завідувач військовими справами й отаман повстанського загону отаман В.

Перші збори мені пригадали сходини перших християн. Ніколи не забуду слів, сказаних на цих зборах, покійним головою Н.:

— Нас однаково постріляють, так нехай-же хоч буде за що вмирати. Сама земля нас покликала й ми не маємо права відмовитися, бо нас справедливо назвуть зрадниками. Бувають моменти, коли злочином є не втручатися в події. Саме тепер такий момент. Кров козацьких предків бунтується в мені, й я кленусь, що не покладу рук, поки не прийде законна наша влада й не перейме провід у свої руки. А до того часу оголошую, що тут ми є тимчасова влада й наш обов'язок об'єднати всю лівобережну Україну, вислати назустріч Петлюрі підмогу й повідомити його, що тут робиться. Я певний, що коли він дійде до Полтави, ми проженемо більшовиків...

І почалося. Ухвалено організуватися п'ятками. Місто розбито на райони, кожному приділено частину. Нашим завданням було обережно намацати село. Найвірніших, найпевніших залучати до організації, інших взяти під обсервацію.

Дістали машинку до писання відозв. Почали випускати летючки, карикатури. Зорганізували курси сестер-милосердя для лікування ранених повстанців. Останнє було дуже необхідне, бо досі сами вони помагали один одному. У випадках дуже поважних поранень викрадали лікарів. Зав'язували їм очі й возили до лісу на перев'язки, а потім привозили додому.

Праця у нас закипіла. Але часи вже були погані, провокація на кожному кроці. Найтяжче було тримати конспірацію заступникові голови пок. Приймі. Він звик до конститу-

*) Пізніше виявилось, що то був дійсно більшовицький провокатор

дійних форм політичного ладу в Австрії й тепер ніяк не міг при звичаїтися до підпольної роботи.

Найбільше уваги, розуміється, було присвячено організації військовій, щоб приготувати її до приходу Петлюри, а навіть збиралися вислати йому частину назустріч. Насамперед треба було добути більше зброї, бо її було в повстанців замало. Набоїв теж бракувало. Діставали ріжними способами. Найчастіше повстанці організовували «нальоти» на сільські ревкоми й забирали звідти зброю й касу з грішми. Мені довелося між иншим бути свідком одного з таких нальотів.

Та цього всього було мало, коли думати про ширшу організацію. Треба було мати зброї значно більше, включно до гармат.

Пішли на хитрощі: «представники від полтавського ревкому» з документами явилися в Харкові й просили дати підмогу зброєю для боротьби з «полтавською контрреволюцією». Зброю дістали й довели до Шведської могили, а там... «напали бандити» й зброю відібрали.

Чекали з нетерплячкою на зближення Петлюри, але всі чутки, що він то під Ромоданом, то коло Гребінки, не справджувалися. Вислано пару сот озброєних людей з довіреним ватажком у напрямі Києва, але не знаємо, чи він дійшов. За мене ще не одержано відомостей.

Організування повстанських гуртків по ріжних селах взяв на себе Н-кий, бо він мав можливість їздити в справах театру. Селяни горнулися до нас, але допускали до організації найпевніших, а решту мали закликати вже в разі рішучого виступу.

На останньому засіданні Н-кий склав звіт, що вже на в'язані зносини з Харківщиною. Він повідомив нас, що на Переяславщині й на Київщині вже працюють повстанські загони й треба якось з ними звязатись.

Ми здавали собі справу з того, що дуже довго повстанці утриматися не можуть. Тому сквалливо приготувляли організацію для звязку з акцією Петлюри. А тимчасом в дозиданні головного виступу почали систематичний терор проти комуністичної влади. Винищення її агентів було безпереривне й це вже дало свої наслідки: комуністи одинцем боялися їхати на села. З свого боку, більшовики у відповідь почали притягати до відповідальности за вбивство в селі комуністів ціле село. Тоді повстанці змінили тактику: вбивали комуністів у полі. Найбільше стежили, коли щось вивозилося з села: хліб, цукор чи щось инше. Дозволяли забрати все й спокійно вивезти за село, а там вискакував з лісу загін повстанців, відбирав майно, а ескорту забивав.

Вже наставало літо, хлопці хвилювалися й питали проодно: коли вже бій?

Ми мали відомості, що Петлюра мусів відійти від Києва. Це страшно нас пригнітило, але ми ще не втратили надії: були переконані, що якби йому вдалося добитися до Полтавщини, відступу не булоб! У всякому разі треба було знати, де він, звязатися з ним і дістати інструкції.

Вирішено, що треба когось вислати певного. Жінці булоб легше це зробити, бо менше звернулаб уваги. Мусіла їхати я.

Доручено ще зібрати відомості, чи в Києві (й узагалі на Київщині) є організація.

До Києва доїхала офіційно, з певними документами, а далі вже довелося блукати нелегально, та ще так мандрувати, щоб повернутися назад.

Відомості одначе були не дуже потішливі: кожний повстанський отаман тримався окремо й з ними тяжко було звязатися. Найбільший загін був тоді у Мєрдалевича, що наводив терор і жах на комуністів.

В дорозі я довідалася про провал нашої організації: 300 полтавців було арештовано, сковано й пішки вивезено до Харкова. Н-кого розстріляно, Прийма захорював у харківській в'язниці на тиф і помер. Мені вже не було чого вертати.

Олекса Стефанович

* * *

Шуми і шелести, шуми і шелести
Хвилею котять широкою...
Як розгойдалися ясени й берести,
Скільки в каштанах неспокою!

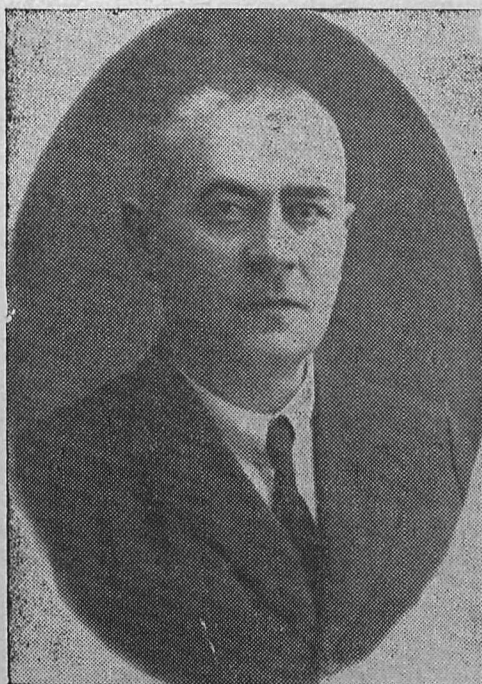
Клени рокочуть, кипить білокориця, —
Буря — на кожному дереві...
Що тільки коїться, що тільки твориться,
Що піднялось у метелеві!

Сіються — вються — рояться метелики,
Сіються жовті з червоними...
Сад золотастої повен метелихи,
Сад захлинається дзвонами.

Юліян Романчук

Віцепрезидент австрійського парламенту, довголітній керманіч національно-культурного й політичного життя галицьких українців, Почесний Член Українського Товариства Допомоги Емігрантам з України у Львові.

Род. 24 лютого 1842 р. — помер 22 квітня 1932 р.

Михайло Галущинський

Голова „Просвіти“, кол. Директор української гімназії в Рогатині, 1-ий командант УСС, Сенатор, Дійсний Член Українського Т-ва Допомоги Емігрантам з України у Львові. Род. 26 листоп. 1878. — помер 25 вересня 1931 р.

Симон Наріжний

З московської практики.

Оглядаючи давню бувальщину нашу, знаходимо в ній не мало моментів добре знаних нам особисто з пережитого й переживаного. Особливо багато таких моментів маємо в історії українсько-московської боротьби. Геройство й підступність, висока жертвеність і низька продажність, жорстокість і завзяття — все це було вже колись і повторюється знову, щоб повторитися потім, ще може й не раз. Часом це повторювання відбувається аж до таких подробиць і при тому, здається, в таких відмінних обставинах, що просто дивуватися треба.

На одному такому моменті, знаному вже в українській історіографії, але мало відомому серед нашого громадянства, я й хочу тут зупинитися. Це момент із історії боротьби московського уряду з мазепинською еміграцією.

Мазепинці, як відомо, опинившись на чужині й навіть лишившись без Мазепи, не припинили своєї боротьби з Москвою, а продовжували її, використовуючи для цього тодішні міжнародні відносини. В 1711 р. наступник Мазепи на гетьманстві Пилип Орлик вислав із Бендер, де тоді перебував, до султанської столиці козацьке посольство. До цього посольства ввійшли такі видатні співробітники гетьмана, як полковник Дмитро Горленко, генеральний писар Іван Максимович і генеральний осаул Григорій Герцик. Діставшись до Царгороду, вони, за допомогою кримського хана й французького посла, так вплинули на турецький двір, що Туреччина небагом заняла супроти Московщини дуже вороже становище.

Московський уряд був цим поважно стурбований. Загроза з боку Туреччини в тодішніх обставинах була для нього занадто небезпечною. Від свого віце-канцлера Шафірова, що перебував під той час у Царгороді, Москалі дізналися й про причини турецької ворожнечі до них, а саме — про діяльність мазепинців. У своєму листі з серпня 1712 р. Шафіров повідомляв московський уряд про те, що українські емігранти настроюють турків проти Москви і взагалі є головною перешкодою московсько-турецького миру. В тому ж таки листі Шафіров подавав свому урядовій раді, як можна приборкати мазепинців. Для цього він радив використати їх рідню на Україні. І московський уряд не забарився здійснити пораду свого віце-канцлера.

Родини й рідня мазепинських емігрантів, оскільки вони вже раніше не були увязнені й вивезені до Москви, були тепер із наказу царського уряду запроторені на Московщину.

Умови їх в'язнення чи тримання у Москві були значно погіршені. Як дізнаємося з документів, вони були «в'язнені скованими й за жорстокою вартою». Примусом і погрозами, аж до загрози смерті включно, московський уряд домагався від цих в'язнів, щоб вони вплинули на своїх родичів-мазепинців. І ті, не маючи можливості опіратися страшній московській пресії, писали за кордон своїм близьким емігрантам, слізно благаючи їх припинити політичну акцію проти Москви.

Листи були написані на домагання москалів. У них слідно навіть московський диктат. Деякі з цих документів переховалися аж до нашого часу (у Московському Архиві Юстиції, серед т. зв. «Малоросійских дѣл» під ч. 120). Всі вони датовані одним днем — 20. грудня 1712 р. й усі вони були передані до Царгороду через московського кур'єра. Правда, ці листи не дісталися вже до рук адресатів, бо події тимчасом повели до повного розриву Туреччини з Московщиною, так що навіть і царське посольство опинилося у відомому Едикулі. Але це вже справа стороння для нашої теми. Нам цікаві ці листи. Їх маємо кілька, від ріжно-споріднених авторів: маємо листи братів до брата, жінок до чоловіків і матері до сина.

Крайній відчай чути з цих листів. Видно, що закладництво на Московщині не було лише залякуванням або гарантією, а справжньою загрозою. Видно, що закладникам справді загрожувала смерть, коли старенька мати Мировичова, згадуючи про матірне благословення, просить свого сина не втручатися в справи «противні царському величеству». Про це саме читаємо і в інших листах. Усі ув'язнені згідливо просять своїх родичів-емігрантів припинити протимосковську акцію, повернутися додому на милість царську, або принаймні віддалитися кудись від російських кордонів і там політично завмерти. Та найкраще навести тут самі листи.

«Зичливий брат і в'язень Іван Артамонович Бутович», як він підписався під своїм листом, таке писав до свого брата: «Я до вас, брате мій пане брате, пишу. Коли Господа Бога в серці маєш, вспомнятай-но принаймні на матір, яка тебе породила, з за тебе одного мусить неволю терпіти й за малим смертю в тій неволі у Глухові не постраждала; також і я аж до цього часу в царствующому граді Москві за тебе, брате, в неволі стражду. Відаєш ти тоє, же там ти отнюдь непотребний ані до війни, ані до ради якої. Вспоминай же на указ государственный, що в ньому виражено: що за тебе одного, якщо не повернешся в сторону цареву, то всі ми сродственики будемо без жадного милосердя смертю казені. Тому просю з слізьми: будь яко син матері, да не по-

гибнет за тебе смертю, а мені не будь братовбивцею. Як що ж сумніваєшся повернутися в сторону царську, то прощу тебе, брате, віддалившись у країни Волоські або Мултянські, сиди там, щоб тебе ні сич, ні сова не знали».

Більш-менш теж саме читаємо і в листі Степана Максимовича до брата. Він пише: «Як що любов свою до мене, брата свого, маєш, лиши свої наміри, не будь самовольним братнім убивцею...» і т. д.

Ще виразніше представляють справу жінки Григорія та Йвана Герциків у своєму спільному листі до своїх чоловіків: «Милі малжонки наші, Григорію та Йване! По указу пресвітлішого монарха нашого, його царського величества, запроваджені ми в царствующий град Москву, але безневинно, за ваші злочини проти царського величества, і під жорстоким караулом зостаєм сковані, зачим по його-ж государеву указу пишемо до вас бідниці. Якщо маєте любови своєї малженської хоч трохи до нас, то пощадіть нас і дітей своїх і самі поверніться, як заблудші сини, к першому його царського величества любимого отця достоянію, а він, бачивши ваше смиреніє, несумнительно, яко евангельський отець, любезно восприімет вас. Якщо ж ожесточене серце ваше о нас не умилиться, то ми за ваш злочин смертну без милости від його царського величества понесемо казнь. А ежели нужди якоїсь ради, від противних вам нанесених, не можете вернутися, то принаймні не прилучайтеся до їх совітів противних його царському величеству; також і місце собі поблизу гряниць царського величества не старайтеся мати, але оподаль — або у Волоській землі, або в Мултянській, або деінде, — для полегкости нам, сидючим у вязниці, бо якщо будете поблизу мешкання мати, то народ вами смущатиметься, з чого більший гнів і крайню біду на нас і на себе від царського величества немилость приобрітете. А що ми слізю з любови нашої малженської вас просимо — і себе сохранить і нас навіки з дітками не погубить, але паче до прежньої царського величества любови і милостивого прощення за злочини наклоняйтеся, которому вас і нас самих вручаєм і зостаєм ващї всього добра зичливі малжонки Анастасія Громилівна Герцикова, Агрипина Левенцівна Герцикова».

Старенька Пелагія Мировичева так починає листа до свого сина-емігранта: «Віддалений від мого материнського благословенія сину, Федоре Мировичу, царський же преступниче! Наказав нам його величество всім увязненим за караулом і скованим тут у Москві, же бисьмо писали до вас, упам'ятаючи і приводячи Вам на память гріх Ваш і преступленіє, противне йому, монарсі нашому, за що

токмо, якщо з покаятієм і з повинною до його монаршого прощительного милосердя прибігнете, без вонтпення дістанете милостивную в животі своїм свободу». Далі згадує вона про свого чоловіка, Федорового батька, який скінчив своє життя в полоні у тих ворогів, до яких тепер син пристав. «В тім тебе, сину мій возлюблений (аще і недостойн нарещи тя), материнськи молю з синами а братами твоїми: вспомяни на первобитну батька твого до його царського величества вірність, на котрій вас ради, потомства свого і цілого дому, життя своє скінчив од стіснення того, котрому тепер приключився еси, заслуговуючи вам на потонні часи милость монархи свого, яку ти злочином перед лицем монаршим царського величества вічної памяти віддалився й замість милости монаршої й подяки за явлену батьком вашим кровю й ранами заслужену вірність, за твій злочин, від царського величества восприймеш казнь, ніби в розбійництві й злодійстві якомусь. Якщо на персвазію мою материнську не навернешся до первісного вірности своєї пізнання, молю тебе слізю під неблагословенством моім материнським, принаймні в діла тамошні, противні царському величеству, не втручайся й мешкання собі поблизу границі царського величества вибирати не хоти — тільки на віддалі якійсь, або в волюській, або в муляньській границі, або в якійсь иншій дальшій, щоб своїм непостоянством крови моєї материнської й братерської не пролив, як ось і минулого літа явився в Польщі з Бистрицьким і з поляком Грузинським і з запорожцями, за який твій злочин з усіма дітьми моїми, з братами твоїми, взята на караул і тепер терплю тяжке в'язнення з усіма дітками моїми. Затим вияви жаль надімною матір'ю і братами твоїми, відхилися від тої противної сторони, а якщо того не вчиниш, то без милосердя і без усякої пощади смертю будемо казнені. Которе моє материнське листовно виражене совітую сповнити, Богу і монаршу милость, а моє материнське благословеніє получитьи желаю, всього добра зичлива matka з братами твоїми». Підписала Пелагія Миновичева та її сини, Федорові брати: Семен, Василь, Яків, Дмитро й Іван Миновичі. А під підписами приписка: «А ежели пак ти в сторону царського величества повернешся, то будеш дарований життям».

Модест Левицький

род. 25 липня 1866 р. — помер 16 червня 1932.

Вол. Дорошенко.

Наші втрати.

Щороку доводиться провадити отсю сумну хроніку. Щороку покидають нас борці за волю й державність України.

Ось іще так недавно ми бачили їх бадьорими, діяльними, повними запалу, надій, плянів — нараз, несподівано, як грім із ясного неба: вмер!

Нижче згадаємо про визначніших наших діячів, що передчасно відійшли від нас, не діждавшись повороту на землю обітовану, укохану Україну, для якої поклали працю цілого свого життя.

В ніч з 16 на 17 березня 1932 р. помер на клініці в Празі від септичного запалення серця *Євген Голіцинський*, інженер-хемік, один із основників славної Р. У. П., видатний діяч Української Соціал-демократичної Партії, людина незвичайно роботяща й скромна. Народився 20. жовтня 1878 р.

в Кишеневі в сем'ї високого військового, вчився у Технічній Школі в Москві, опісля на Політехніці в Києві, де в 1902 р. входить до першого комітету РУП в Києві, а в грудні того самого року й до першого Центрального Комітету партії. В осени 1903 р. емігрує за кордон, де працює як член Закордонного Комітету РУП. 1907 р. закінчує техніку в Празі й вертає на Україну. В часі світової війни тричі виїздить за кордон для звязку з «Союзом визволення України». Після революції 1917 р. стає комісаром Звенигородщини, 1918 р. — головою Української Делегації до Німеччини для друку грошей, в 1919 — послом до Латвії. Від 1920 р. на еміграції, спочатку у Львові, де викладає на тайній Укр. Техніці, а від 1924 р. у Подєбрадах, як доцент Укр. Господарської Академії. Був дійсним членом, а один час секретарем Українського Т-ва Допомоги Емігрантам з України у Львові.

16 березня помер у Подєбрадах інженер *Олександр Михайловський*. Покійний народився 17 травня 1882 р. у с. Солонях кобеляцького пов. на Полтавщині, скінчив реальну школу в Полтаві й Технольоґічний Інститут у Харкові, від 1914 до 1918 р. працював у полтавському губерніяльному земстві, 1918 р. був обраний тут товаришем голови Губерніяльного Земства, від січня 1919 до травня 1922 рр. служив у міністерстві земельних справ УНР., опісля осів у Подєбрадах, як доцент механічної технольоґії Української Господарської Академії. Замолоду належав до РУП., в останньому часі приєднався до української соціалістично-революційної партії.

Третя тяжка втрата — це несподівана смерть *Микити Шаповала*, що помер на удар серця (артеріосклероза) в Ржевницах коло Праги. З покійним відійшов від нас діяч небуденної міри — великих духових здібностей і невсипущої енергії. Микита Шаповал побачив світ у бідній селянській родині на Катеринославщині в с. Сріблянці бахмутського пов. 8. червня 1882 р. (Звідти його літературний псевдонім М. Сріблянський). Батько його був шахтар і сам Микита малим хлопцем також заробляв на шахтах, поки вибився самотужки в люди. Тільки завдяки власній енергії хлопець із народньої школи дістається кінець-кінцем до Новоглухівської державної лісової школи, яку й кінчає 1900 р. Прослуживши якийсь час помічником лісничого, вступає 1904 р. до військової школи в Чугуєві, по скінченні якої служить старшиною у рос. війську в Ломжі. Вже молодим хлопцем марив небіжчик стати на чолі української революції й тепер починає свої мрії переводити в життя, звязується з укр. революційними колами, засновує революційні гуртки, ширить серед українців-вояків українську революційну літературу, тощо. За це очевидно попадає у в'язницю й під суд, що на диво кінчається для нього щасливо. Та хоч виправданий, вилітає з війська й якийсь час дуже бідує, аж поки в 1908 р. не

попадає до Києва й не звязується з укр. літературними колами. Тут від 1909 р. стає членом редакції журналу «Українська Хата», де провадить завзяту боротьбу з так зв. «просвітянством» в укр. руху. Пише поезії, критичні й публіцистичні статті, рівночасно займаючися філософією й соціологією та своєю спеціальністю — лісівництвом. Від 1911 р. служить за лісничого в маєтку Терещенка на Чернігівщині, де вперше розгортає свої організаторські здібності.

За революції бачимо Шаповала знову в Києві—заступником голови київської Земської Управи, головою Всеукраїнської Лісової Спілки, вкінці міністром почт і телеграфів УНР. За гетьманщини служить членом Управи Всеукраїнського Союзу Сільсько-господарських Кооперативів (або т. зв. «Централу») й, як заступник голови, а опісля й голова Укр. Національного Союзу, підготовляє повстання проти гетьмана. За Директорії М. Шаповал був Міністром Земельних Справ, опісля виїхав за кордон, спочатку до Галичини, звідки його видаляє уряд ЗУНР, як небезпечного революціонера, потім до Будапешту, де служить, як радник у посольстві УНР, вкінці опиняється на еміграції в Чехословаччині, де проявляє незвичайно енергійну, просто бурхливу діяльність, стоячи на чолі Українського Громадського Комітету. Треба сказати, що мало не всі емігрантські установи й підприємства в Чехословаччині—це діло його кипучої ініціативи. Довго булоб їх вичисляти, досить згадати такі, як Українська Господарська Академія, Педагогічний Інститут ім. Драгоманова та Соціологічний Інститут. Поруч із громадсько-організаційною роботою займався Покійний не менш енергійно й літературно-науковою діяльністю. Його перу належить ціла низка праць критичних, публіцистичних і наукових. Довший час небіжчик редагував великий журнал «Нова Україна», де провадив завзяту боротьбу з своїми політичними противниками та більшовиками. Помер М. Шаповал 25-го лютого 1932 р.

Нарешті четверта болюча втрата — це смерть відомого укр. письменника *Модеста Левицького*, що вмер 16 червня в Луцьку на Волині. Левицький походив із старої попівської родини на Поділлі, народився 25. липня 1866 р. у с. Вихилівці проскурівського пов. Скінчивши гімназію у Кам'янці та історико-філологічний і медичний факультет на університеті в Києві, Покійний увесь час після того лікарював по різних кутках України. Близько стикаючися підчас своєї практики з народом, здобув він велике знання живої народньої мови й побуту, яке вельми пригодилося йому в його літературній діяльності. Вперше на літературне поле виступив М. Левицький рівно 35 літ тому й відтоді рік за роком обдаровував нас популярними книжечками з медицини, гуманними, в народницько-народолюбному дусі оповіданнями з життя українського

простолюду, критичними статтями про укр. літературну мову, дотепними сценками (під псевдонімом Виборний Макогоненко), де висміював російську мову на Україні, та майстерними перекладами чужинецької красної літератури на спілку з покійною жінкою. За революції бачимо М. Левицького на чолі української гімназії в Білій Церкві, опісля санітарним лікарем управл. шляхів, а за Директорії — радником укр. посольства в Атенах. В 1922-27 рр. перебуває небіжчик у Чехословаччині, як лектор укр. мови та шкільний лікар Української Господарської Академії в Подєбрадах. У 1927 р. переноситься до Луцька на посаду учителя укр. мови та шкільного лікаря в укр. гімназії.

Вічна пам'ять і земля пером незабутнім діячам!

Євген Голіцинський

род. 20 жовтня 1878 р. — помер 17 березня 1932.

Інж. О. Костюченко

Українська Господарська Академія в Ч.С.Р.

16 травня 1932 р. святкувала 10-ту річницю свого існування та праці наша єдина вільна національна висока технічна школа — **Українська Господарська Академія**.

Десять літ — це такий короткий час для такого великого діла, як створення високої школи. Інші народи, в ліпших умовах, на своїх землях і в своїх державах, а не на еміграції та не з такими коштами, творили свої школи протягом багатьох десятиліть. А тут, як у казці — здається з нічого, на чужій землі, в гірких умовах емігрантського життя народилася національна висока школа, яка вже в перших роках свого існування дала такі блискучі наслідки своєї праці й цілому світові показала, що й ми, Українці, здатні до конструктивної праці.

Це-ж перший випадок в історії, що еміграція створила високу технічну школу з трьома факультетами, з сьома фаховими відділами та за десять літ свого існування випустила більше 500 інженерів різних фахів, які вже встигли на праці показати себе добрими фахівцями, підготовленими і теоретично і практично.

Ініціатива заснування Української Господарської Академії на еміграції належить Українському Громадському Комітетові в Празі, на чолі якого був тоді відомий діяч Микита Шаповал.

17 січня 1922 р. загальні збори цього Комітету обрали спеціальну Організаційну Комісію, якій доручили подбати про врятування українських учених сил на еміграції шляхом використання їх для культурно-просвітньої праці та готування молоді української інтелігенції на вчених спеціалістів у господарських і технічних галузях.

Організаційна Комісія звязалася з Управою Всеукраїнської Спілки Сільсько-Господарських техніків, що під той час перебувала на еміграції в Польщі. Вчені, що входили до цієї Спілки, енергійно прийшли на допомогу Комісії. Спочатку вони виробили та надіслали проекти програми школи, а потім, за кілька місяців, частина їх, коли справа з заснуванням Академії стала на реальний ґрунт, прибули до Чехословаччини та взялися за організацію нової школи, як її професура. Зпосеред них вийшла й перша Президія Академії (ректор проф. І. Шовгенів, прорект. проф. Б. Іваницький, секретар Проф. Ради — проф. І. Шереметинський) та декани всіх факультетів.

28 квітня 1922 р. відбулося перше засідання Професорської Ради Академії й від цього дня почала Академія своє

існування, та формально затвердження статуту Академії Міністерством Хліборобства ЧСР відбулося 16 травня 1922 р. й від цього часу розпочалося вже правне існування Академії.

За осідок Академії обрано м. Подебради — невелике курортне місто коло Праги.

В справах організації навчання Академія була підпорядкована Міністерству Хліборобства ЧСР. Але школа для свого існування потребувала ще матеріальних засобів і ці засоби дало Міністерство Закордонних Справ ЧСР, взявши на своє утримання не тільки Академію, але також призначивши стипендії студентам-емігрантам. Тим самим у справах адміністраційно-господарчих Академія підлягала Міністерству Закордонних Справ. Частину коштів на придбання шкільних приладів дало Міністерство Хліборобства. Від 1 січня 1928 р. Академія перейшла цілком до Міністерства Хліборобства ЧСР.

Повставши в таких своєрідних і виїмкових умовах, Академія, звичайно, не могла рахувати на повне задоволення всіх потреб високої школи. Перший бюджет її був занадто скромний — 70 тис. кор. чеських місячно (стипендії студентам 132 тис. к. ч. місячно). Треба було покласти багато сил, енергії та винахідливості, щоби з такими малими коштами зорганізувати всі три, фахово мало звязані між собою, факультети, влаштувати необхідні лябораторії, кабінети, бібліотеку і т. и. Але з одного боку доброзичливе відношення вищих чинників Уряду ЧСР, що виявилось між иншим і в поступовому збільшенні бюджету Академії (який в 1927-28 шкільному році дійшов до 250 тис. к. ч. місячно, без студ. стипендій, які, в звязку зі збільшенням числа студентів, теж відповідно були збільшені), а з другого боку, енергія та відданість своїй школі з боку професури та студентства, що допомогли Академії перебороти всі труднощі та стати предметом уваги як українського, так і чужого громадянства. Об'єктивними доказами цього є численні сприятливі статті в нашій та чужоземній пресі, значна кількість відвідин Академії, зокрема видатними західньо-європейськими та американськими вченими, політиками, журналістами, надання одному з професорів Академії по її вибору наукової стипендії з Рокфелерівського фонду, запрошення на міжнародні з'їзди та урочистості чужоземних високих шкіл, а також низка відзначень, що їх одержала Академія за свої експонати на виставах. Академія дістала такі головніші нагороди: 1) Почесний диплом Міністерства Хліборобства Ч. С. Р. за шкільні експонати на виставі в Празі 1924 р. 2) Похвальний диплом Хліборобської Єдноти за експонати з лісівництва 1924 р. 3) Диплом відзначення Чехословацької Хлібороб-

ської Ради за праці студентів на виставі в Празі 1923 р. 4) Велика державна бронзова медаль за експонати на господарській виставі в Празі 1926 р. 5) Дипльом на Всеукраїнській Сіл.-Госп. виставі в Стрию 1927 р. 6) Дипльом Центрального Союзу Бжолярів у Чехії за шкільні приладдя на виставі в Шлезькій Оставі 1924 р. та інші.

Розрахована спочатку на трирічний курс навчання, Академія до 11 листопада 1924 р. стає чотиріочною школою, а фактично п'ятирічною, бо п'ятий рік дається для закінчення іспитів із предметів другого півкурсу та виготовлення дипломної праці або проекту. Спочатку до Академії вступала лиш емігрантська молодь, головню колишні вояки Української Армії, а вже з 1926-27 шк. року — молодь із Зах. Укр. земель. За 10 літ вступило 786, прийомів було 6.

Академія має три факультети: 1) **Агрономічно-Лісовий**, з відділами: агрономічним та лісовим, 2) **Інженерний**, з відділами: гідротехнічним та хеміко-технологічним і 3) **Економічно-Кооперативний**, з відділами: економічним, кооперативним та статистичним. Економічний відділ поділяється на підвідділи: банковий, конзульський, місцевого самоврядування та промисловий.

Факультети мають 59 катедр, а для другорядних предметів і чужих мов самостійні лектури. В часі нормального функціонування при Академії було 75 різних навчально-допомогових установ, а саме: 1 фундаментальна бібліотека, 33 кабінети, 14 лябораторій, 2 ферми (молочна й хліборобська з досвідним полем), 1 лісовий розсадник, 13 семінарів, 4 термінологічні комісії, 2 навчальні кооперативи, 1 метеорологічна стація, 1 тракторно-машиновий гараж, 1 пасіка та 1 друкарня*). Всі установи Академії розміщені в 80 кімнатах і саях різної площі, головню в замку короля Юрія Подебрадського. На особливу увагу заслуговує бібліотека, яка на 1. I. 1931 р. налічувала 28.845 томів (назв 17.002). 90% з цих книжок відносяться до тих дисциплін, що викладаються в Академії.

Управа Академії зорганізована за нормальним типом високих шкіл. Професорів, доцентів, лекторів та асистентів було 114, з них чехів 18. Крім навчальної праці професура Академії переводить науково-дослідчу та науково-літературну роботу. Лекторський персонал за час існування Академії оголосив разом 698 ріжного роду публікацій, з них 76% мовою українською, решту чеською, німецькою, французькою, англійською, італійською, еспанською й сербською. Багато виготовлених праць залишається в рукописах через брак коштів.

*) Друкарню подарувала Академії 6-та Січова Стрілецька Дивізія.

У своїй діяльності Академія не стоїть самотньо та ізольовано. Через Укр. Академічний Комітет увійшла вона в число членів Міжнародного Інституту Інтелектуальної Співпраці при Лізі Націй і тим самим прилучилася до всесвітньої наукової родини. Взагалі-ж і Академія й організації при ній використовують усі можливості до пропаганди як серед своїх, так і серед чужинців української національної ідеї та української культури.

А що при оснуванні Академії майже не було українських підручників із її фахів, діячі її відразу звернули увагу на цю важливу справу. Академія, разом із студентським Видавничим Товариством, видала 229 різних підручників. Крім того Академія видає «Записки Української Господарської Академії», де друкуються праці лекторського персоналу.

Студентство Академії зорганізоване в 2. громадах і в «Громаді Студентів У. Г. А.» та «Академічній Громаді». Через ЦЕСУС ці громади входять до Міжнародного Студентського Союзу. Студ. громади мають свої бібліотеки й читальні. Крім того при Академії є кілька інших студентських організацій, а саме: 9 науково-професійних і фахових, 10 культурно-просвітніх, 12 культурно-економічних, 19 суто культурних, мистецьких та спортових.

Ці організації видають понад 10 періодичних та неперіодичних часописів.

Для допомоги студентам, що не мають стипендій, а такими є головню неемігранти, існує Благодійно-Допомоговий Комітет. Свої засоби здобуває він шляхом збору пожертв (головню постійні вкладки студентів, професури та службовців Академії). Починаючи з 1926 р. зібрано 530 тис. к. ч., із них дали: професура та службовці 52,3%, студенти 10,6%, субсидії від Академії та різних організацій при ній 19,9% і тільки 17,2% укр. громадянство — з чого половина з зах.-укр. земель.

Багато Чеська Держава зробила для Академії, а тим самим і для Української Нації, але далі нести ввесь матеріальний тягар удержання її не може в такий тяжкий час світової кризи. Це й зрозуміло, бо раніше Ч. С. Р. робила це під формою допомоги укр. еміграції, але вже з 1926-27 шк. року Академія почала поповнятися майже виключно молоддю з зах.-укр. земель, отже громадянами сусідніх держав. Отже, щоби забезпечити дальше існування Академії, при ній утворилося «Т-во Прихильників У. Г. А.», яке під гаслом «нарід собі» розвинуло широку акцію серед укр. громадянства. Тепер існування Академії залежить виключно від укр. громадянства.

З М І С Т:

<i>Богдан Ленкий</i> : Володимирові Дорошенкові (Вірш)	2
<i>Федір Дудко</i> : Над Дніпром (Оповідання)	4
<i>Євген Малашок</i> : Глава з поеми „Схід Європи“ (Поезії)	15
<i>В. Королів-Старий</i> : „Ямочеревні“ (Оповідання)	18
<i>А. Іль-ко</i> : На Чорному морі (Спомини)	21
<i>Ірина Наріжна</i> : На чужині (Поезія)	32
<i>Мих. Омелянович-Павленко</i> : Державна інспектура	33
<i>Олекса Стефанович</i> : Сонцеві (Поезія)	44
<i>П. Коваль-Степовий</i> : Шляхами зради (Спомин)	45
<i>О. Ольжич</i> : Поезії	50
<i>В. Каміненко</i> : Перший український таємний університет (Спогад)	52
<i>Наталія Дорошенко</i> : Полтавські спомини	56
<i>Олекса Стефанович</i> : Поезія	92
<i>Симон Наріжний</i> : З московської практики	94
<i>Володимир Дорошенко</i> : Наші втрати	98
<i>О. Костюченко</i> : Українська Господарська Академія в ЧСР	102
Ілюстрації: Пам'ятник на могилі Ів. Франка у Львові. — Микита Шаповал (портрет). — Михайло Галущинський (портрет). — Юліян Романчук (портрет). — Модест Левицький (портрет). — Євген Голіцинський (портрет).	

Адресовий справочник.

Українські адвокати.

У Львові.

- Д-р Бандель Іван, Краківська 17.
„ Волошин Іван, Фридріхів 12.
„ Волошин Михайло, Шашкевича 2.
» Ганицький Степан, Городецька 95.
» Ганкевич Лев, Руська 3.
» Говикович Альфред, Ринок 43.
» Глушкевич Маріян, Валова 14.
» Гвоздецький Євген, Красіцких 6.
» Голубовський Іван, Бляхарська 11.
Ст. рад. Добрянський Альойзій, Валова 14.
Д-р Давидяк Євген, Вірменська 19.
„ Дашкевич Роман, Шашкевича 5.
» Евин Филип, Бляхарська 8.
» Заяць Теодозій, Вірменська 3.
» Кміцикевич Іван, пл. Дембровського 7.
„ Крижанівський Михайло Бляхарська 9.
» Константинович Володим., вул. Городецька 95.
» Левицький Кость, Підвале 7.
„ Левицький Макс Красіцких 18.
„ Левицький Дмитро Костюшка 1а.
„ Лещій Юліян Баденіх 12.
» Лясяк Олександр, В.рменська 19.
» Марітчак Олександр, Ринок 15.
» Надрага Олександр, Домініканська 11.
„ Назарук Осип Підвале 7.
» Павенцький Олександр, Підвале 7.
„ Паньківський Кость Сикстуська 48.
„ Старосольський Володимир Крашевського 23.
„ Терлецький Михайло Баденіх 12.
„ Шухевич Степан Чарнецького 24.
„ Шухевич Микола Чарнецького 24.
„ Шевчук Семен Гродзіцких 2.
» Федак Степан, Сикстуська 48.
„ Янкевич Мирослав Куркова 5.

УКРАЇНСЬКІ АДВОКАТИ В КРАЮ:

- Балигород**, суддя, Заньків Михайло.
Белз, Д-р Салагуб Ілля.
Бережани, Д-р Бемко Володимир.
— Д-р Західний Михайло.
— Д-р Терлецький Корнило.
Бібрка, Д-р Венгльовський Іван.
— Д-р Дудикевич Ярослав.
— Д-р Дашнич-Кульчицький Роман.
Бірча, Д-р Ільницький Михайло.
Богородчани, Д-р Когут Осип.
Болехів, Д-р Зволинський Петро.
— Д-р Лисинецький Гедимін.
Болшівці, Д-р Данилович Северин.
Борислав, Д-р Кобрин.
Борщів, Д-р Луїв Андрій.
— Д-р Чировський Володимир.
— Д-р Томковид Микола.
Борня, Д-р Михайлівський Теофіль.
Броди, Д-р Жолнірчук Теодор.
— Д-р Левицький Володимир.
Будзанів, Д-р Староселець Михайло.
Буківсько, Д-р Жук Остап.
Бурштин, Д-р Срібний Микола.
— Д-р Сьокало Юліян.
— Д-р Йосиф Скульський.
Буськ, Д-р Процик Маркіян.
Бучач, Д-р Бошюрків Іляріон.
— Д-р Гринів Михайло.
Винники, Д-р Щуровський Євген.
— Д-р Юзич Іван.
Галач, Д-р Меркун Осип.
— Д-р Яців Василь.
Гвоздець, Д-р Трильовський Кирило.
Глинян, Ст. рад. Кміцикевич Олександр.
— Мгр. Куницький Володимир.
Гризалів, Д-р Любачевський Іван.
— Д-р Олійник Гриць.
Городок Яг., Д-р Біляк Степан.
— Д-р Бірецький Кость.
— Д-р Озаркевич Льонгин.
Горлиці, Д-р Сьокало Ярослав.
— Д-р Менцінський Келестин, (обняв мгр. Софрон Крушинський).
Городенка, Д-р Касіян Василь.
— Д-р Морозевич Роман.
— Д-р Окуневський Теофіль.
— Д-р Комаринський Роман.
Гусатин, Д-р Серафим Андрій.
— Д-р Зеленецький.

- Делятин**, Д-р Левицький Осип.
 — Д-р Навроцький Остап.
Добромил, Д-р Антоневиц Володимир.
Долина, Д-р Дереш Олекса.
 — Д-р Луців Іван.
Дрогобиц, Д-р Блажкевич Іван.
 — Д-р Винницький Ілля.
 — Д-р Витвицький Степан.
 — Д-р Гнатів Петро.
 — Д-р Ільницький Володимир.
 — Д-р Кузів Григорій.
 — Д-р Пелчинський.
 — Д-р Пацлавський Віктор.
 — Д-р Савойка Роман.
 — Мгр. Смольницький Осип.
 — М-р Скибінський Волод., Пілсудського 7.
 — Д-р Скибінський Рудольф.
Дукля, Д-р Налісник Юліан.
Дубецько, мгр. Гарасимів.
Жабє, Д-р Руденський.
 — Д-р Прислопський Нестор.
Жовква, Д-р Романків Іван.
 — Д-р Головка Тимотей.
Журавно, Д-р Лакуста Михайло.
 — Д-р Лисяк Павло.
Жидачів, Д-р Юрків Михайло.
Заболотів, радн. Файгель Антін.
 — мгр. Маленський Аркадій.
Залізиці, Д-р Саламаха Ілля.
 — Д-р Голубович Ізидор.
Залішки, Д-р Вяницький Антін.
 — Д-р Стефанович Роман.
Збараж, Д-р Гамаль Володимир.
 — Д-р Кульчицький Іван.
 — Д-р Бохенський Стефан.
Зборів, Д-р Вацк Євген.
 — Д-р Душенчук Василь.
 — Д-р Макух Ілля Мойсей.
 — Д-р Стефанишин Микола.
Золочів, Ст. рад. Балтарович Михайло.
 — Д-р Ваньо Теодор.
 — Д-р Дольницький Володимир.
 — Д-р Герета Володимир.
 — Д-р Олесницький Ярослав.
 — Д-р Струсевич Юліан.
Золотий Потік, Д-р Кречковський Маріян.
Калуш, Д-р Воробеш Михайло.
 — Д-р Коритовський Тарас.
 — Д-р Сохацький Іван.
Камінка Стр., Д-р Горошко Іван.
 — Д-р Стефанович Теодозій.
Коломня, Д-р Ганкевич Іван.
 — Д-р Косак Олексій.
 — Д-р Кузьмич Іван.
 — Д-р Новодворський Іван.
 — Д-р Туряньський Іван.
 — Д-р Чайківський Андрій.
 — Ст. рад. Чернявський Іван.
 — Ст. рад. Шипайло Карло.
 — Д-р Шипайло Ярослав.
 — радн. Дідицький Богдан.
Комарне, Д-р Пеленський Олександр.
 — Д-р Утриско Осип.
Копичинці, Д-р Безпалько Володимир.
 — Д-р Степан Галай.
Косів, Д-р Боднар Михайло.
 — Д-р Копцюх Остап.
 — Д-р Рондяк Петро.
Козова, Д-р Стадник Микола.
Кросно, Д-р Возняк Семен.
Краковець, Д-р Качмарський Михайло.
Криниця, Д-р Гнатишак Орест.
Куликів, Д-р Копилянський Захарій.
 — Д-р Суховерський Осип.
Кути, Д-р Кулик Данило.
 — Д-р Гардецький Маріян.
Ліско, Д-р Хіял Теодор.
 — Д-р Витошинський Роман.
Лопатин, Д-р Стадник Іван.
Любачів, Д-р Ардан Стефан.
 — Д-р Станько Іван.
Лютовиска, Д-р Шараневич Володимир.
Медяничі, Д-р Саєвич Володимир.
 — Д-р Мартинюк Іван.
Мельниця, Д-р Желехівський Микола.
 — Д-р Щуровський Діонізій.
 — мгр. Малицький Микола.
Миколаїв н. Дн. Д-р Здебський Володимир.
Микулинці, Д-р Слюзар Роман.
 — Д-р Куріца Григорій.
Монастирська, Д-р Банд Василь.
Мости Вел., Д-р Малко Іван.
Мостиська, Д-р Кульчицький Лев.
Мушина, Д-р Булик Семен.
 — Д-р Качмарчик Ярослав.
Надв'рка, Д-р Банах Валеріян.
 — Д-р Николайчук Микола.
 — Д-р Саноцький Іван.
Няжановичі, Д-р Карпук Петро.
Нове Село, Д-р Сенік Данило.
Обертин, Д-р Кибюк Ілько.
Одесько, Д-р Дозорський Михайло.
 — мгр. Цєбровський Олександр.
Отинія, Д-р Дрогомирецький Степан.
Перемишль, Д-р Войтович Петро.
 — Д-р Загайкевич Володимир.
 — Д-р Мирович Роман.
 — Д-р Навроцький Степан.
 — Д-р Рибак Микола.

- Д-р Секела Роман.
- Д-р Хробак Микола.
- Д-р Черлунчакевич Кирило.
- радн. Дмоховський Роман.
- Перемишляни**, Д-р Кушнір Степан.
- Д-р Свістель Франц.
- Д-р Хаврона Михайло.
- Підбуж**, Д-р Маркевич Олекса.
- Підволочиська**, Д-р Жуковський Анд-
дрій.
- Підгайці**, Д-р Ловицький Евген.
- Д-р Стецюк Григорій.
- Підкам'нь**, Д-р Олесницький Гри-
горій.
- Рава Руська**, Д-р Богачевський Да-
нило.
- Д-р Коломнець Ярослав.
- Д-р Кунців Іван.
- Радеків**, Д-р Селезінка Ярослав.
- Д-р Возняк Василь.
- Радимно**, Д-р Семчишин Гриць.
- Рогатин**, Д-р Бабяк Михайло.
- Д-р Гладкий Семен.
- Д-р Шенкірик Роман.
- Рожнітів**, Д-р Курбас Роман
- Риманів**, Д-р Копистянський Олек-
сандер.
- Рудки**, Д-р Климишин Володимир.
- Самбір**, рад. Білинський Іван.
- Д-р Білинський-Качкенович Пет-
ро.
- Д-р Галушинський Микола.
- Д-р Гуркевич Володимир.
- Д-р Кіцула Василь.
- Д-р Кміцикевич Меодор.
- Д-р Гординський Людвик.
- Д-р Рабій Юліян.
- Д-р Рогуцький Іван.
- Д-р Хоміцький Леонтій.
- Ст. Самбір**, Д-р Максимчук Іван.
- Скалат**, Д-р Тригубчак Арсеній.
- Д-р Черлунчакевич Іван.
- Сколе**, Д-р Булак Степан.
- Д-р Дольницький Степан.
- Д-р Кобилецький Іван.
- Сянік**, Блавацький Василь.
- Д-р Ванчицький Стефан.
- радн. Давидович Карло.
- Д-р Мадея Андрій.
- Д-р Шатинський Евген.
- Снятин**, Д-р Ганкевич Гриць.
- мгр. Комаринський Теодозій.
- Сокаль**, Д-р Перфешський Роман.
- Д-р Хоминський Лев.
- Д-р Чайківський Богдан.
- Солотвина**, Д-р Горбачевський Льон-
гин.
- Д-р Миронович Павло.
- Станиславів**, Д-р Микола Бих.
- Д-р Волянський Іван.
- Д-р Крижанівський Ярослав.
- Д-р Олесницький Юлій.
- Д-р Перегінець Антін.
- Д-р Савчак Нестор.
- Д-р Чорненко Олександр.
- Д-р мгр. Левицький Сабін Осип.
- Стрий**, Д-р Гарасимів Антін.
- Д-р Домбчевський Роман.
- Д-р Ерденбергер Жигмонт Суд-
дя.
- Д-р Калуський Володимир.
- Д-р Лужецький Володимир.
- радн. Думин Ромуальд.
- Мр. Охримович Дамян адв.
- Стрижів**, Д-р Кухтин.
- Судова Вишня**, Гаецький Володимир.
- Д-р Гайдучок Петро.
- Теребовля**, Д-р Мішко Степан.
- Д-р Заплітний Антін.
- Д-р Михайлюк Теодор.
- Тернопіль**, Д-р Баран Степан.
- Д-р Калин Іван.
- Д-р Лисий Володимир.
- Д-р Брикович Степан.
- Д-р Онуферко Лука.
- Д-р Олійник Олекса.
- Д-р Стахевич Богдан.
- Д-р Якимчук Іван.
- Д-р Ладика Дмитро.
- Тлусте**, Д-р Гумецький Іван.
- Д-р Мудрецький Стефан.
- Д-р Василь Тригук.
- Товмач**, Д-р Коношик Степан.
- Д-р Макух Іван.
- Тисьмениця**, Д-р Белей Теодор.
- Д-р Луцький Михайло.
- Турка н. Стр.**, Кондрат Мирон.
- Д-р Сохоцький Михайло.
- Устрики Дол.**, Винницький Гриць.
- Угнів**, Д-р Сиротинський Кость.
- Чесанів**, Д-р Мудрецький Дмитро.
- Чортків**, Д-р Горбачевський Антін.
- Д-р Електорович Володимир.
- Д-р Росляк Михайло.
- Д-р Юрчинський Остап.
- Д-р Хичій Іван.
- Ходорів**, Д-р Строніцький Андрій.
- Д-р Троян Корнило.
- Щирець к. Львова**, Д-р Савчак Бог-
дан.
- Д-р Хрептівський Петро.
- Яблонів**, Д-р Мурович Володимир.
- Д-р Юркевич Антін.
- Д-р мгр. Рубінбер Володимир.
- Яворів**, Д-р Неділка Володимир.
- Д-р Фільц Михайло.
- Янів к. Львова**, Д-р Кіжик Володи-
мир.
- Ярослав, Д-р Гіліцінський Володи-
мир.

ВОЛИНЬ.

- Бересть**, Криницький Володимир.
— Д-р Криницький Василь.
— Д-р Панталевич Василь.
Рівне, Карнаухів Іван.
— Д-р Багринівський Микола.
Ковель, Підгірський Самійло.
Луцьк, Богданівський Сергій.
— Черевко Юрій.
— Степура Гриць.
Кременець, Д-р Кмітковський Станислав.

ЗЄДИНЕНІ ДЕРЖАВИ АМЕРИКИ.

Родик Михайло.

КАНАДА.

Гуменюк Теодор.
Никита Романюк.

ВІДЕНЬ

Д-р Назар Омелян Світлик, Wien 1,
Biberstrasse 8.

БУКОВИНА.

Вижниця (пов. Сторожинець). — Перепелиця Лев.

Українські лікарі.

УЛТ означає, що лікар є членом Українського Лікарського Товариства
У ЛЬВОВІ.

- Д-р Баранецький Богдан, дентист-стоматолог, Валова 14. УЛТ.
„ Барвінський Олександр, внутр. і діточі, Хшановської 10 УЛТ.
„ Бережницький Іван, дентист-стоматолог, Підвале 7. УЛТ.
„ Берест Осип, внутр. Підвале 9. УЛТ.
„ Білас Ростислав, внутр. Коперника 48. УЛТ.
„ Бурачинська Олена, Заг. шпиталь УЛТ.
„ Бурачинський Тит Євген, хірург і спец. в хворобах вуха, горла і носа Л. Сапіги 25. УЛТ.
„ Вахнянин Мирон, внутр. Баторого 22. УЛТ.
„ Вацик Олекса, Кульпарків УЛТ.
„ Вербенець Володимир, УЛТ.
„ Гаванський Роман, хірург. клініка УЛТ.
„ Гинилевич Ярослав внутр. Левандівка Варшавська УЛТ.
„ Гіжовська-Крілікова Марія Заг. шпиталь УЛТ.
„ Дзерович Маркіян внутр. Романовича 10. УЛТ.
„ Дзьоба Андрій, Заг. шпиталь.
„ Дмоховський Степан, дентист-стоматолог, Сикстуська 35. УЛТ.
„ Добрянський Антін, Заг. шпиталь.
„ Довбуш Іван, уролог, Стрийська 36. УЛТ.
„ Дозорський Ярослав, внутр. Клепарів УЛТ.
„ Домбчевський Ілярій, внутр. Кульпарківська І. УЛТ.
„ Дурделло Євген, шкірні, венеричні і лікарська косметика Сикстуська 22. УЛТ.
„ Каранович Євген, Заг. шпиталь УЛТ.
Лікар Кархут Василь Заг. шпиталь.
Д-р Кашубинський Василь, внутр. Грунвальдська II. а УЛТ.
„ Кебало Константин, Заг. шпиталь.
„ Кивелюк Замарстинів, Вузька 5.
Лікар Клюфас, Заг. шпиталь.
Д-р Кокодинський Антін, Заг. шпиталь УЛТ.
Лікар Коржинський Степан, Заг. шпиталь УЛТ.
Д-р Кордюк Юліян, Чарнецького 24. УЛТ.
„ Корнова Андрій, Заг. шпиталь УЛТ.
„ Кошуба Степан, Заг. шпиталь УЛТ.
„ Коцюбинський Микола, Заг. шпиталь УЛТ.
„ Крілик Володимир, Заг. шпиталь УЛТ.
„ Кривокульський Степан, Заг. шпиталь УЛТ.
„ Крупка Роман, Заг. шпиталь УЛТ.
Лікар Кузів Роман, Заг. шпиталь.
Д-р Куцик Василь, Заг. шпиталь УЛТ.
„ Лаврівський Олександр, Заг. шпиталь УЛТ.
„ Лежогубська-Чубатова Дарія, внутр. Глубока 4. УЛТ.
„ Літинський Микола Заг. шпиталь УЛТ.
„ Любчак Осип, Заг. шпиталь УЛТ.
„ Макарушка Богдан, внутр. Пелчинська 2. УЛТ.
„ Макогонський Дмитро, Заг. шпиталь.

Д-р Максимонько Леонтій; окуліст, Підвале 7. УЛТ.
 „ Мальчик Олександр внутр. Лонцкого 8.
 „ Музика Максим, бактеріолог, Чарнецького 24. УЛТ.
 Лікар Мігоцький Льонгін, Заг. шпиталь.
 „ Мриц Іван, Заг. шпиталь.
 Д-р Овчарський Бронислав, внутр. Пекарська 39. УЛТ.
 „ Олексій Євген, акушер і гінеколог, Бальонова 3. УЛТ.
 Лікар Орловський Антін, Заг. шпиталь.
 Д-р Осінчук Роман, Заг. шпиталь УЛТ.
 „ Панчишин Маріян, внутр. Клушинська 3. УЛТ.
 „ Парашук Дмитро, Заг. шпиталь.
 „ Парфанович Софія, гінеколог, Домагалічів 2. УЛТ.
 „ Патрило Ярослава, Заг. шпиталь УЛТ.
 „ Подолінський Олександр, акушер і гінеколог, Більчевського 10. УЛТ.
 „ Попович Микола, внутр. Замарстинів Львівська 61. УЛТ.
 „ Прийма Остап, внутр. Гетманська 22. УЛТ.

Лікар Процьків Антін, Заг. шпиталь.
 Лікар-дентист Рибачек Ірина, Ходоровського 15. УЛТ.
 Д-р Рудницька-Кришталська Ярослава, рентгенолог, Технічка 4. УЛТ.
 „ Сімович Ірина, Заг. шпиталь. УЛТ.
 „ Сивенький Осип, Заг. шпиталь.
 „ Совяковський Ярема, хірург. клініка.
 „ Сташинський Володимир, Заг. шпиталь УЛТ.
 „ Туна-Надрагова Олена, внутр. Домініканська 11. УЛТ.
 „ Тушицький Омелян, лікарська косметика, Софії 3. УЛТ.
 „ Філяс Осип, діточі, Л. Сапіги 21. УЛТ.
 „ Цимбалістий Павло, внутр. Листопада 114. УЛТ.
 „ Чайківська-Ляхова Ольга, дентист-стоматолог, Вишневицьких 8. УЛТ.
 „ Чаплінський Лев, Гіпсова 46. УЛТ.
 „ Чачковський Осип, шкірні і венер. Зіморовича 12. УЛТ.
 „ Щуровський Володимир, Длугоша 21. УЛТ.

ЛІКАРІ В ГАЛИЧИНІ.

Балигород, Д-р Кузьмак Володимир.
 Белз, Д-р Мизюк Василь, УЛТ.
 Бережани, Д-р Кордасевич Володимир.
 — Д-р Лаврівський Володимир, УЛТ.
 Бібрка, Д-р Рижій Іван, УЛТ.
 Білий Камінь, Д-р Свідерський Володимир, УЛТ.
 Бірча, Д-р Козій Іван, УЛТ.
 Битків, Д-р Рибачевський Олександр, УЛТ.
 Богородчани, Д-р Пасічник Володимир УЛТ.
 Болехів, Д-р Гарасимів Петро, УЛТ.
 — Д-р Юревич Анатоль, УЛТ.
 Болшівці, Д-р Лотоцький Василь.
 Броди, Д-р Сірко Михайло, УЛТ.
 Будзанів, Д-р Шкварок Осип, УЛТ.
 Буськ, Д-р Ваврик Мартин, УЛТ.
 — Д-р Ваньо Ярослав, УЛТ.
 Бучач, Д-р Гамерський Володимир, УЛТ.
 Винники, Д-р Нагль Яків, УЛТ.
 Вишнівчик, Д-р Шкляр Омелян, УЛТ.

Войнялів, Д-р Белей Гнат.
 Волків, Д-р Якимів Осип.
 Галич, Д-р Мулькевич Володимир, УЛТ.
 Глиняни, Д-р Цеплий Константин.
 Гологори, Д-р Лопатинський Ярослав.
 Городенка, Д-р Істеревич Степан.
 — Д-р Шлемкевич Петро.
 — Д-р Яківчик Микола, УЛТ.
 Городниця, Лікар-дентист Попович Ірина.
 Городок Ягайлонський, Д-р Козаневич Лев Євген, УЛТ.
 — Д-р Лисяк Мирон.
 Григорів, Д-р Комарянський Мирослав.
 Грималів, Д-р Доброміль Михайло, УЛТ.
 Гусятин, Д-р Парфанович Теодор, УЛТ.
 Делятин, Д-р Яремчишин Михайло, УЛТ.
 Доброміль, Д-р Стефанюк Володимир, УЛТ.

Долина, Д-р Коцюба Володимир, УЛТ.
Дрогобич, Д-р Созанський Мирослав.
— Д-р Чапельський Володимир, УЛТ.
Дунаїв, Д-р Савицький Осип, УЛТ.
Жабе, Д-р Невестюк Яків.
Жовква, Д-р Сапука Богдан, УЛТ.
Журавно, Д-р Гілецький Микола, УЛТ.
Забелотів, Д-р Породько Ярослав, УЛТ.
Заліщики, Д-р Долинський Маріян, УЛТ.
Збараж, Д-р Білинський Тарас, УЛТ.
— Д-р Тарашук Павло, УЛТ.
Зборів, Д-р Бойко Михайло, УЛТ.
— Д-р Гаврилюк Андрій.
— Д-р Козицький Микола, УЛТ.
Золочів, Д-р Залужний Осип, УЛТ.
Івачів Горішний, Д-р Карачко Лукія, УЛТ.
Калуш, Д-р Білецький Володимир, УЛТ.
— Д-р Левицька-Земборак Стефанія, УЛТ.
— Д-р Рожанківський Маркил, УЛТ.
Камінка Струмилова, Д-р Банах Володимир, УЛТ.
— Д-р Целевич Амброзій.
Книгиничі, Д-р Бойко Володимир, УЛТ.
Козова, Д-р Манацький Олександр, УЛТ.
Коломия, Д-р Білосор Володимир, УЛТ.
— Д-р Ганьківський Володимир, УЛТ.
— Д-р Кобринський Володимир.
— Д-р Козакевич Олександр, УЛТ.
— Д-р Левицький Зиновій, УЛТ.
Комарно, Д-р Кліш Ізидор, УЛТ.
Копичинці, Д-р Радзикович Юліян, УЛТ.
Королівка, Д-р Боярський Кость.
Косів, Д-р Стефурак Василь, УЛТ.
Космач, Д-р Питлик Богдан, УЛТ.
— Д-р Трутяк Володимир, УЛТ.
Краковець, Д-р Бугель Юрій.
— Д-р Кульматицький Степан.
Кристипоніль, Д-р Савка Теодозій.
Куликів, Д-р Коновалець Степан, УЛТ.
Липиця Долішня, Д-р Гвоздецький Теофіл УЛТ.
Ліско, Д-р Старух Михайло, УЛТ.
Любачів, Д-р Жук Семен.

— Д-р Полохайло Іван, УЛТ.
Любича Королівська, Д-р Гура Роман, УЛТ.
Миколаїв н/Дністром, Д-р Стасів Дмитро, УЛТ.
Мости Великі, Д-р Грабар Степан.
Мостиська, Д-р Лебедович Омелян, УЛТ.
Надвірна, Д-р Селепей Дмитро, УЛТ.
Нишнів, Д-р Прокопів Володимир.
Нове Село, Д-р Кокодинський Андрій, УЛТ.
Озірна, Д-р Сприс Дезидерій.
Одесько, Д-р Мучій Федь, УЛТ.
Перегінсько, Д-р Брославський Осип, УЛТ.
Перемишль, Д-р Войтович Юліян.
— Д-р Несторович Роман, УЛТ.
— Д-р Свистун Омелян УЛТ.
— Д-р Фільц-Коченаш Іванна, УЛТ.
— Д-р Хомишин-Гащуківна Наталія, УЛТ.
Перемишляни, Д-р Сахно Ярослав.
Підбуж, Д-р Ручка Олександр.
Підволочиська, Д-р Хома Осип, УЛТ.
Підгайці, Д-р Явний Григорій, УЛТ.
Пістинь, Д-р Савочка Степан, УЛТ.
Поморяни, Д-р Дичок Василь.
Пробіжна, Д-р Тягнибік Іван.
Рава Руська, Д-р Гоцький Роман.
Радехів, Д-р Ваврик Микола.
— Д-р Мотлюк Роман, УЛТ.
Радимно, Д-р Ломінський Густав.
Рогатин, Д-р Галяревич Василь.
— Д-р Дмитрів Гриць.
— Д-р Мельник Льонгін.
Рожнів, Д-р Дольницький Богдан, УЛТ.
Рожнітів, Д-р Бородчак Осип, УЛТ.
Самбір, Д-р Кобільник Володимир, УЛТ.
Серафинці, Д-р Гнатчук Микола.
Скала, Д-р Модна Катерина.
Скалат, Д-р Лучка Володимир, УЛТ.
Сколе, Д-р Ремешило Іван, УЛТ.
Снятин, Д-р Подюк Іван, УЛТ.
Сокаль, Д-р Мацейович Степан, УЛТ.
— Д-р Пелех Олександр, УЛТ.
— Д-р Решетило Теодор.
Солотвина, Д-р Рубель Степан, УЛТ.
Станиславів, Д-р Воевідка Кость, акушер і гінеколог УЛТ.
— Д-р Гробельний Осип, внутр. і жіночі, УЛТ.
— Д-р Грушкевич Ярослав, окуліст, УЛТ.
— Д-р Козак Михайло.
— Маланюк Осип, хірург, УЛТ.

- Д-р Матіяшек Іван, УЛТ.
- Д-р Недільський Богдан.
- Полотнюк-Гробельна Олена, дентист-стоматолог, УЛТ.
- Д-р Полотнюк Пристай Наталія, спец. в хоробах вуха, горла і носа, УЛТ.
- Д-р Яросевич Роман.
- Старий Самбір**, Д-р Левицький Витовт, УЛТ.
- Д-р Соневицький Теодор, УЛТ.
- Д-р Хома Іван, УЛТ.
- Стрептів**, Д-р Лемішка Іван.
- Стрілська Нови**, Д-р Тимків Максим, УЛТ.
- Стрий**, Д-р Дмитричко Василь, УЛТ.
- Д-р Левицький Іполіт, УЛТ.
- Д-р Сеген Михайло, УЛТ.
- Струсів**, Д-р Сліпий Родіон, УЛТ.
- Судова Вишня**, Д-р Матвісів Степан.
- Сянік**, Д-р Каранович Володимир, УЛТ.
- Тартаків**, Д-р Лев Олександр, УЛТ.
- Теребовля**, Д-р Воробець Тома, УЛТ.
- Тернопіль**, Лікар Сай Тадей, Заг. шпиталь.
- Д-р Свистун Богдан, УЛТ.

- Д-р Яворський Іван, УЛТ.
- Тлусте**, Д-р Тимчук Михайло.
- Товмач**, Д-р Клодницький Осип, УЛТ.
- Тустановичі**, Д-р Терлецький Микола, УЛТ.
- Угнів**, Д-р Кос Осип.
- Устрики Долішні**, Д-р Гукевич Володимир.
- Д-р Сеньківський Теодозій, УЛТ.
- Ходорів**, Д-р Білинський Олександр, УЛТ.
- Чесанів**, Д-р Шиманський Гриць, УЛТ.
- Чортків**, Д-р Мандичевський Ярослав.
- Щирець**, Д-р Мандзик Михайло, УЛТ.
- Д-р Трешневський Євген, УЛТ.
- Яблонів**, Д-р Ткачук Дмитро.
- Яблонця**, Д-р Маковський Юрко, УЛТ.
- Яворів**, Д-р Кушнір Степан, УЛТ.
- Янів к/Теребовлі**, Д-р Брилинський Осип, УЛТ.
- Ярослав**, Д-р Литвин Євген.

ПІВНІЧНІ ЗЕМЛІ.

- Бендзін**, Др. Юрків Роман.
- Білозірка**, Д-р Брич Ілько.
- Буско**, Др. Саламанчук Олекса, УЛТ.
- Варшава**, Др. Балей Степан, УЛТ.
- Др. Івановський Антін, УЛТ.
- Др. Липа Юрій, УЛТ.
- Вильно**, Др. Самборський Єфрем.
- Володимир Волинський**, Д-р Полянський Станіслав, УЛТ.
- Д-р Річинський Арсен, УЛТ.
- Глогув**, Др. Солтикевич Ярослав, УЛТ.
- Дубно**, Д-р Балей Святослав, УЛТ.
- Єжув**, Др. Мисюк Теодор, УЛТ.
- Каліш**, Др. Васильченко Михайло, УЛТ.
- Катовиці**, Др. Ковальчук Володимир, УЛТ.
- Ківерці**, Д-р Нижанковський Мирон, УЛТ.
- Ковель**, Д-р Яворовський Теофіл, УЛТ.
- Костопіль**, Д-р Рошинська Анна.
- Д-р Рошинський Петро, УЛТ.

- Краків**, Др. Арсенич Роман.
- Др. Малис Ярема, УЛТ.
- Др. Парфанович Константин, УЛТ.
- Др. Худик Іван.
- Кремінець**, Др. Дмитрюк Василь, УЛТ.
- Кросценко**, Др. Гасюкова Ольга.
- Луцьк**, Др. Залеський Микола, УЛТ.
- Люблин**, Др. Залипка М.
- Наленчув**, Др. Скоморовська-Липова Софія, УЛТ.
- Познань**, Др. Зарицький Людомир, УЛТ.
- Др. Могильницький Роман, УЛТ.
- Др. Хмілевський Ярослав.
- Рейовець**, Др. Брояковський Всеволод, УЛТ.
- Скульск**, Др. Ільчишин Михайло, УЛТ.
- Тчев**, Др. Копертинська-Русинова.
- Др. Русин Зенон.
- Тшемешно**, Др. Гаврилів Данило.

Українські інженери.

Члени Українського Технічного Товариства

У ЛЬВОВІ:

- Базилевич Петро, інж. агр., Землянківського 1.
Барвінський Роман, інж. мех., Театинська 12-а.
Бартош Володимир, інж. буд., Більчевського 3.
Барщевський Альбін, інж. буд., Знесіння, св. Івана 17.
Бідинський Михайло, інж. ліс., Левіцького 18.
Бідинський Роман, інж. електр., Пелчинська 22.
Білоус Тихон, інж. агр., Яловець 166.
Боберський Олександр, інж. буд., Легіонів 1.
Боровський Михайло, інж. агр., Яловець 166.
Брилинський Іван, інж. буд., Куркова 28.
Бурачинська Лідія, інж. торг., Ринок 39, «Нова Хата».
Василишин Гриць, інж. хем., Театинська 3.
Васюта Осип, інж. буд., Задвужанська 104.
Весоловський Ярема, інж. мех., Коцюшки 3.
Вінницький Ярослав, інж. буд., Софії 78/б.
Воробкевич Роман, інж. маш., Якова Германа 26.
Галас Лев, землемір, Мурарська 22/І.
Глиняцький Іван, інж. мір., Грунвальдська 6.
Глібовицький Богдан, інж. ліс., Гроховська 34.
Глібовицький Єронім, інж. ліс., В. Поля 8.
Громницький Володимир, інж. буд., Рutowського 22. Антикварня.
Гавалко Едвард, інж. хем., Бандурського 5.
Гавалко Іван, інж. хем., Бандурського 5.
Гамота Богдан, інж. ліс., Домініканська 11/ІІ.
Гамота Михайло, інж. буд., Войтіха 6/б.
Давидович Володимир Любомир, інж. мех., Потоцького 24.
Дубрівний Павло, інж. агр., Зіморівича 20. Сільський Господар.
Дурбак Павло, інж. мех., Чарнецького 26/ІІІ.
Еліяшевський Гнат, інж. агр., Центросоюз.
Залізник Григорій, інж. агр. Генінга 36.
Зарицький Родіон, інж. буд., На Байках 4.
Застирець Роман, інж. електр., Косинерська 9.
Йовик Гриць, інж. агр., Зіморівича 20. Сільський Господар.
Кандяк Іван, інж. хем., Чарнецького 24/І. Лябораторія.
Кахникевич Роман, інж. електр., Генінга 36.
Кіндій Степан, інж. хем., На Блоне 3.
Коваль Віктор, інж. електр., На Байках 28/а.
Козаневич Маріян, інж. гірн., Кохановського 43.
Колтунюк Мирослав, інж. гірн., Льва Сапіги 6.
Колтунюк Роман, інж. гірн., Льва Сапіги 6.
Корнелля Андрій, інж. буд., Потоцького 24.
Котецький Володимир, інж. хем., Тарновського 24.
Костецький Кость, інж. хем., п. скр. 106.
Коцюба Петро, інж. агр., Словацького 14. Ревізійний Союз.
Крохмалюк Юрій, інж. хем.
Левинський Лев, інж. арх., Содова 3.
Левицький Всеволод, інж. ліс., Львовських Дзеці 57/б.
Лициняк Євген, інж. буд., Вроновська 5.
Ліськевич Антін, інж. буд., Листопада бічна 97.
Лукашевський Володимир, др. інж. агр., Пекарська 48.
Лунь Іван, інж. буд., Знесіння, Собіського 28.
Лучишин Іван, інж. гірн., Ринок 10/ІІ. «Рідна Школа».
Манастирський Витовд, інж. мірн., Павлінів 17.
Маріяш Гриць, інж. хем., Театинська 23.
Марковський Іван, інж. комунік., Задвірянська 54.
Мельник Андрій, інж. ліс., Мурарська 85/ІІ.

- Мицик Адам, інж. агр., Сигнівка 76.
 Мілянч Атанас, інж. буд., Пястів 7/1.
 Мудрак Марія, інж. агр. Гроховська 15.
 Мудрак Юліян, інж. гірн., Гроховська 15.
 Нагірний Євген, інж. арх., Піскова 22.
 Несторович Володимир, інж. торг., Виспянського 5.
 Онишкевич Володимир, інж. буд., Війтовська 8.
 Онишкевич Роман, інж. гірн., Піскова 48.
 Охрим Олександр, інж. агр., Миколая 21.
 Павликівський Юліян, інж. агр., Потоцького 28.
 Палій Андрій, інж. агр., Косцюшки 3. Маслосоюз.
 Паньківський Богдан, інж. ліс., Чарнецького 26.
 Пастернак Северин, інж. гірн., Грунвальдська 9 п. 3.
 Пежанський Михайло, інж. буд. Пелчинська 22.
 Пежанський Олександр, інж. арх., Пелчинська 22.
 Пеленський Демян, інж. хем., Косцюшки 3. Маслосоюз.
 Пясецький Юрій, інж. буд., Льва Сапіги 57/II п. 8.
 Райтарівський Сидір, інж. мех., Я. Германа 26.
 Раствецький Володимир, др. філь., Рувовського 7.
 Рибарук Іван, землемір, Куркова 7.
 Рибачевський Северин, інж. ліс., Пелчинська 20/1.
 Рижевський Василь, інж. буд., Смольки 4.
 Рижевський Теофіл, інж. буд., Кадецька 7.
 Романенко Антін, інж. агр., Зіморівича 20. Сільський Господар.
- Савчук Евстахій, інж. буд., Собіщи-на 5.
 Савчук Михайло, інж. електр., Гроховська 49.
 Саламон Омелян, інж. мех., Бандурського 5.
 Свірський Іван, інж. мірн., Домбровського 8.
 Сенишин Роман, інж. буд., Шопена 6.
 Серета Ярослав, інж. хем., Городецька 95/1.
 Сидорів Іван, інж. мех., Городецька 131/V.
 Стефанович Ярослав, інж. мірн. і буд., Карпінського 15.
 Творидло Микола, інж. агр. Зіморівича 20. Сільський Господар.
 Трач Віктор, інж. арх., Театинська 3.
 Турин Степан, інж. буд., Личаківська 24.
 Федак Оттон, інж. арх., Бочковського 5.
 Федів Ігор, др. філь., абс. землем., Руська 3/II.
 Фільварків Євген, інж. ліс., Снопківська 11.
 Холевчук, др. вет. інж. агр., Зборовських 1.
 Хоркавців Гнат, інж. хем., Городецька 95. «Хром».
 Храпливий Євген, інж. агр., Словацького 14. Ревізійний Союз.
 Хроновят Михайло, інж. агр., Косцюшки 3. Маслосоюз.
 Черник Іван, інж. агр., Як. Германа 26.
 Черник Роман, інж. електр., Як. Германа 26.
 Чижович Стефанія, інж. торг., Піскова 34.
 Чужак Гриць, інж. електр., Гроховська 38/II.
 Шепарович Лев, інж. електр., Листопада 116.

В КРАЮ:

- Антонів Іван, інж. хем., Стрий, Крива 26.
 Аргимович Антін, інж. торг., Перемішль, Гжегожа 2.
 Базилевич Роман, інж. буд., Danzig Lgf, Hauptstr. 48/III.
 Банах Степан, інж. електр., Kraków, Sobieskiego 6/1.
 Баричко Василь, інж. агр., Сокаль, Кольонія 14.
 Баталін Михайло, інж., Луцьк, Матейка 14/б.
 Батицький Володимир, інж. гірн., Борислав, почт. скр. 48.
 Бедрій Євген, інж. маш., Тернопіль, Сенкевича 59.
 Березюк Володимир, інж. гірн., Двірці п. Мости вел.
 Білинський Богдан, інж. агр., Горонденка ПСК.

- Бобикевич Остап, інж. ліс., Kraków, Kujawska 20,
 Бобикевич Сидір, інж. гір., Саджавка, п. Ланчин.
 Богачевський Омелян, інж. маш., Рава Руска.
 Богонос Олекса, інж. мех. Дрогобич, св. Хреста 88.
 Божейко Ілярій, інж.
 Браташ Володимир, інж. маш., Подулісна, п. Нараїв.
 Бровко Омелян, інж. ліс., Сколе.
 Букоємський Мирон, інж. буд., Zoppot, Danzigerstr. 52.
 Бурачинський Денис, інж. ліс., Шешори, п. Пістинь.
 Бурий Микола, інж. агр., Мостишка.
 Бутковський Ярослав, інж. маш., Щирівці, п. Гусятин.
 Ваврик Степан, інж. ліс.
 Валюх Ярослав, інж. маш., Стебник-Саліни.
 Вандакевич Адам, інж. буд., Рудники, п. Пісочна.
 Васильківський Іван, інж. буд., Ковель, Колейова 59/а.
 Величко Юрій, інж. електр., Новосілки опарські п. Черкаси.
 Вертипорох Євген, др. інж. хем., Danzig—Lgf, Tech. Hochschule.
 Вертипорох-Хморовська Леоніда, інж. хем. Danzig — Lgf, Technische Hochschule
 Вельопольський Максиміліян, інж. гір. Дрогобич, св. Івана 12/а.
 Вінтоняк Іван, інж. ліс., Станіславів, Монюшки 12.
 Вітковський Олександр, інж. буд., Warszawa, Białostocka 20 m. 6.
 Винар Омелян, інж. гір. Милошовичі, п. Пустомити.
 Винницький Омелян, інж. ліс., Żywiec Krakowska 141.
 Витвицький Петро, асист. гір., Тустановичі.
 Вовк Гриць, інж. гір., Ганусівці, п. Єзупіль.
 Волосенка Павло, інж. мех., Тисьмениця.
 Гаврилів Теодор, інж. гір., Головецько, п. Тухля.
 Гаврилів Ярослав, інж. гірн., Станіславів, Дирекція Роб. Публ.
 Гавриленко Михайло, інж. агр., Łomża, sk, pocztowa 32.
 Галаса Степан, др. інж. хем., Opalenica, Sukrownia.
 Галевич Іван, інж. агр., Хирів.
 Гачак Василь, інж. маш. Перемишль, Смолькі 10.
 Геврик Іван, інж. хем., Poznań, Główna fabr. chem.
 Гевський Дмитро, інж. хем., Mysłowice, Parkowa 7/2.
 Герасимович Гриць, інж. буд., Радехів.
 Гойдиш Теодор, інж. ліс., Чортків.
 Голубович Павло, інж. ліс., Луцьк, Товарова 36.
 Горницький Зенон, інж. буд., Самбір, Огородова 4.
 Горницький Теофіль, інж. буд., Станіславів, Грунвальдська 2/II.
 Григорців Степан, мірничий, Косів, к/Коломиї.
 Гузій Василь, інж. гір., Любича-королівська ад Рава руська.
 Гуменюк Володимир, інж. геолог., Станіславів, Гірка Журавя 14.
 Гавдяк Володимир, інж. електр., Poznań, Poplińskich 12 m. 23.
 Гловяк Михайло, дир. фабр., Kraków, Kalwaryjska 66.
 Гоїв Євген, інж. хем. тех., Poznań, Dąbrowskiego 42/1.
 Давидович Володимир, інж. мех., Chojny—Rzgoska 140.
 Дакура Остап, інж. мех., Poznań Matejki 57. II. p.
 Данилко Михайло, інж. гір., Перемишль, Весола 5.
 Деревляний Михайло, інж. агр., Стібно, п. Перемишль.
 Дерев'яно Микола, інж. техн. Kraków, Halicka 16.
 Дидинський Володимир, інж. буд., Дрогобич, Сільна 7.
 Добровольський Василь, інж. Warszawa, Wolska 3 m. 10.
 Добрянський Ярослав Нестор, інж. маш., Луг, п. Делятин.
 Дрималик Богдан, інж. гір., Grabownica starzeńska ad Sanok.
 Дубицький Володимир, абс. гірн., Стрий, Трибунальська 34.
 Дубовицький Микола, інж. металург., Kraków-Podgórze, ul. Benedykta 11. I. p. m. 7.
 Думін Вячеслав, інж. буд. Стрий, Трибунальська 16.
 Дурделло Зенон, інж. ліс., Łańck k/Gostynina woj. Warszawskie.
 Дутка Володимир, інж. гірн. маш., Станіславів, Грунвальдська 11/а.
 Дякон Прокіп, інж. гірн.
 Желехівський Данило, інж. гірн. Битків.

- Джук Андрій, інж. агр., Bukowsko ad Sanok
- Залуцький Теодор, інж. агр., Луцьк, Ягайлонська 28.
- Збудовський Богдан, інж. гірн., Łazy woj. Kieleckie, Cementarnia „Wysoka“.
- Зибенко Олександр, інж. агр., Ковель, Стражацька 11.
- Зубаль Ярослав, інж. ліс., Коркі, р. Rudnik nad Sanem pow. Nisko. Leśnictwo.
- Зубенко Іван, інж. маш. Danzig—Lgf. Hildebrandtweg 19.1.
- Зубрицький Теодор, інж. електр, Стрий, Новий Світ 17.
- Іванусів Ярослав, інж. ліс., Nowa Wieś p. Łabowa ad. N. Sącz.
- Ільницький-Фединич Анатоль, інж. електр. Łomża, Polowa 44.
- Ісаїв Василь, інж. гірн., Nikiszowiec obok Katowic, Kolejowa 5.
- Каплистий Макар, інж. агр., Жовква, Районова Молочарня.
- Капустяк Маріян, інж. хем. Борислав-Раточин.
- Карбовник Яким, інж. електр., Katowice, Andrzejka 3.
- Качалуба Теодор, інж. ліс., Стрий, Трибунальська 9.
- Кашубинський Дмитро, інж. буд., Ярослав, Крашевського.
- Кисілевський Володимир, інж. ліс., Осмолода, п. Перегінсько.
- Кізюк Корнело, інж. хем., Królewska Huta, Kalideo 3.
- Клюфас Орест, інж. мех., Любша, п. Журавно.
- Ковальський Іван, інж. хем., Danzig-Lgf. Marienstr. 24/I.
- Ковальчук Василь, інж. електр., Poznań, Górna Wilda 47 m. 7.
- Колодницький Омелян, інж. хем., Стрий, Кохановського 13.
- Корженевський Володимир, інж. буд. Перемишль, Коперника 36.
- Коритовський Роман, інж. буд. Kraków, Potockiego 1/II.
- Корначевський Михайло, інж. метал. Królewska Huta, Gimnazjalna 14, G. Śląsk.
- Коропецький Зеновій, інж. ліс., Долина п. Товмач.
- Коссар Володимир, інж. агр.
- Костів Василь, інж. гірн., Ходорів, Роздільня П. С. К.
- Котик Василь, інж. агр. Перемишль, Косцюшкі 3. М. С.
- Котилюк Іван, інж. мірн. Babin p Równе.
- Кохановський Зеновій, інж. маш. Перемишль, Смолькі 8.
- Коцко Микола, інж. хем., Борислав, вул. Костюшки.
- Кравців Михайло, інж. мірн., Стрий, Трибунальська 7.
- Крупський Остап, інж. мех. Kamionki. p. Bogdanówka ad Podwołocz.
- Ксьонжек Богдан, інж. гірн. Борислав.
- Кузів Степан, інж. мірн. Stańkowa p. Niegowce ad Kałusz.
- Кулицький Роман, інж. гірн. Борислав, Панська 98-б.
- Кульчицький Степан, інж. гірн. Katowice III. kop. Kleofas.
- Кульчицький Теофіль, інж. гірн. Katowice III. kop. Kleofas.
- Кушнірук Тома, інж. Жидичин, п. Луцьк.
- Лаврецький Осип, інж. гірн., Шацк, пов. Любомль, Волинь.
- Лавринів Юліян, інж. хем. Коломия, Баньковського 45.
- Лашкевич Юрко, інж. хем. Poznań, Prusa 2/II.
- Левицький Іван, інж. ліс. Виноград лісний, п. Отинія.
- Левицький Юліян, ліс. тех. Осмолода п. Перегінсько.
- Левчанівський Олександр, інж. буд. Луцьк-Красне, Монопольова 4.
- Липницький Юрко, інж. електр. Warszawa, Wspólna 51 m. 14.
- Лисий Ярослав, інж. гірн. Grudna dolna p. Siedliska-Bogusz kop. węgla.
- Лісковацький Лев, інж. гір. Pogorzycze p. Chrzanów, Wapienniki pogorzvckie.
- Ліщинський Лев, інж. арх. Перемишль, Коперника 36.
- Лобода Микола, інж. електр.
- Лукач Володимир, інж. мірн. Станиславів, Прондзінського 11/а.
- Луцик Григорій, інж. хем. Товмач.
- Лучаківський Богдан, інж. ліс. Збора ад Калуш п. Завадка.
- Майковський Любомир, інж. Тернопіль, Сенкевича 59.
- Макар Станислав, інж. ліс. Долина, п. Товмач.
- Максимюк Гнат, інж. ліс.
- Малецький Кирило, інж. буд. Станиславів, Сапезинська 41.
- Малик Микола, інж. ліс. Grybów, Państw. kierown. budowy.
- Мариняк Микола, інж. хем. Купновичі старі, п. Конюшки семанівські, ад Рудки.

- Мартинець Михайло, інж. ліс. Спас
 к, Ст. Самбора.
 Мартиник Іван, інж. гір.
 Мартинів Олександр, інж. тех.
 Марущенко - Богданівський Адріян,
 інж. мет. Kraków 14, Lanckoroń-
 ska 2/III. p.
 Масюк Ілярій, інж. ліс. Koło p. Su-
 lejów.
 Мельникович Осип, інж. агр. Со-
 каль, Кольонія 30.
 Меркун Павло, інж. ліс. Головно,
 п. Любомль, Волинь.
 Михайлів Леонід, інж.
 Михальчишин Василь, інж. мірн.
 Myślenice ad Kraków.
 Мійський Роман, інж. буд.
 Міщак Михайло, інж. ліс.
 ctwo. p. Skierniewice. Nadleśni-
 Могильницький Антін, інж. ліс. Доб-
 рогостів п. Стебник.
 Молчко Ярослав, інж. електр. Poz-
 nań, Poplińskich 2.
 Мороз Омелян, інж. буд. Старий
 Самбір.
 Мосора Володимир, інж. агр. Стрий,
 Дрогобицька 7.
 Мохнацький Ярослав, інж. буд. Kra-
 ków, Kingi 6/III.
 Нижанковський Богдан, інж. агр. Ко-
 ломія, Ринок, Мясозбут.
 Нижанковський Юліян, інж. ліс. Ста-
 рий Самбір.
 Новаковський Семен, інж. мірн.
 Warszawa, Wolska 81.
 Озаркевич Іван, інж. гірн. Борислав,
 Панська 62.
 Ольховий Михайло, запр. землемір,
 Комарно.
 Онисько Олександр, інж. електр.
 Danzig-Lgf. Brunshöferweg 34/II.
 Пагута Теофіл, інж. хем. Дрогобич,
 Собіського 76.
 Паламарчук Роман, запр. землемір,
 Городок ягайлонський.
 Пасіка Володимир, інж. мех. Тере-
 бовля на Раковиці.
 Патрило Богдан, інж. гірн. Пере-
 гінсько.
 Пацалуйко Микола, запр. землемір,
 Стрий, Трибунальська 19.
 Пацлавський Іван, інж. буд. Kielce,
 Mickiewiczza 3.
 Перхорович Евген, інж. метал.
 Warszawa, Mokotowska 7, m. 7.
 Петришин Іван, інж. гір.
 Петрусяк Іван, інж. гірн. Brześć p.
 Bugiem, 11 Listopada 2.
 Плющ Єфрем, інж. ком. Radom, Mo-
 niuszka, 18, m. 6.
 Погорецький Роман, інж. агр. Яворів,
 Народний Дім.
 Подгорецький Михайло, інж. мірн.
 Poznań, Zwierzyniecka, 8, m. 4.
 Поліщук Авксентій, інж. хем.
 Попович Ілько, інж. буд. Станисла-
 вів, Липова 53.
 Попович Степан, інж. мех. Warsza-
 wa, Bema 89, m. 41.
 Постригач Володимир, землемір,
 Тернопіль, Котляревського 24.
 Поташник Роман, Леонід, інж. техн.
 Рогізно п. Жидачів.
 Радловський Володимир, інж. агр.
 Теребовля, П. С. К.
 Раковський Ярослав, інж. агр. Ста-
 ниславів, Собіського 28.
 Рейнорович Омелян, інж. агр. Стрий,
 Шевченка 5.
 Ремеза Володимир, інж. мірн. Ска-
 лат.
 Рокітянський Іван, землемір, Шацк,
 п. Любомль, Волинь.
 Росткович Олександр, інж. буд.
 Стрий, Трибунальська 32.
 Савдик Петро, інж. агр., Wołoszy-
 nowa, p. Ławrów.
 Савчик Микола, інж. ліс. Підлюте,
 п. Перегінсько.
 Секунда Марія, інж. землем. Броди,
 Окружна 16.
 Сербинський Корнель, інж. гірн.
 Чортків, Грунвальдська 369.
 Сірий Іван, інж. гірн. Лази, п. Ра-
 димно.
 Сиротинський Іван, інж.
 Скіра Косма, інж. гірн. Мокротин,
 п. Жовква.
 Скоропада Іван, інж. агр. Пере-
 мишль, Косцюшкі 3.
 Смітюх Михайло, інж. електр. Тов-
 сте ад Залішки.
 Смольницький Теофіл, інж. гірн.
 Дрогобич, Стрийська 108.
 Соневицький Ярослав, інж. арх. Тер-
 нопіль, Тарнавського 4.
 Стисловський Богдан, інж. буд. Ста-
 ниславів, 3. Мая 40/II.
 Стойкевич Осип, інж. агр. Зборів,
 П. С. К.
 Стрийський Роман, інж. мех. Poz-
 nań, Grunwaldska, 18, Hotel. Po-
 lonia".
 Телеп Іван, інж. гірн. Рогізно п.
 Яворів.
 Терпелюк Василь, інж. культ. Рава
 руська.
 Тимчишин Іван, інж. гірн. Puck,
 Pomorze.

Тисовський Степан, Калуш Салінарська.
 Тищенко Степан, інж. тех. Здолбунів, п. скр. 24.
 Трач Іван, інж. маш. Коломия, Косцюшки 23/1.
 Фартух Ярослав, інж. арх. Луцьк, Косцюшки 98.
 Фещенко—Чопівський Іван, др. інж. техн. проф. Nowy Bytom, Nieduzego 65. Gór. Śl.
 Фільварків Юліян, інж. мех. Перемишль, Міцкевича 53.
 Фільц Володимир, інж. ліс.
 Фляк Микола, інж. арх.
 Цапко Іван, інж. хем.
 Целевич Корнило, запр. землем. Рава руська.
 Цибрівський Дмитро, інж. буд. Надвірна.
 Чачковський Іван, інж. буд. Дрогобич, Івана Франка 118.
 Черник Степан, інж. буд. Стрий, Сенкевича 1.
 Чижович Олександра, інж. хем. Лужок дол. п. Новошиці.

Шехович Роман, інж. ліс. Стрий, Коперника 22.
 Шматера Володимир, інж. ліс. Перемишль, Бема 6.
 Шматера Святослав, інж. буд. Tarnów, Krakowska 22.
 Шох Петро, інж. гідрот. Тисьмениця.
 Шумовський Арсен, інж. техн. Kraków, Moniuszki 26.
 Юркевич Роман, інж. ліс. Рафайлова, п. Пасічна.
 Яворський Юліян, інж. ліс. Майдан, п. Східниця.
 Якімчук Омелян, ст. мех. Станіславів, Стація П.
 Янович Іван, інж. гірн. Nowosielica p. Rożnów.
 Януш Михайло, інж. мірн. Września, Kościuszki 2.
 Яремкевич Кость, земл. Вовче, п. Турка н/Стр.
 Яримович Микола, інж., Białystok.
 Яців Юрій, інж. гірн. Камінка Струмілова.

УКРАЇНСЬКІ НОТАРИ

Бориня, Курманович Евген.
 Буківсько, Смаль Петро.
 Винники, Левицький Володимир.
 Динів, Качмарчик Любомир.
 Доброшль, Будзинівський Теодоз.
 Дубецько, Тимцік Володимир.
 Калуш, Дідицький Олександр.
 Коломия, Лучаківський Станіслав.
 Косів, Кокуревич Мечислав.
 Львів, Раствацький Іван, Рутівського 7.
 Ліско, др. Маковський Василь.

Мельниця, Павлюк Теодор.
 Надвірна, Зацьківський Роман.
 Немирів, Дяків Василь.
 Нове Село, Савчинський Михайло.
 Олесько, Ліщинський Мирон.
 Отинія, Строцький Ізидор.
 Підгайці, Левицький Степан.
 Підкамінь, Лепкий Теодор.
 Потік Золотий, Волосянський Арсен.
 Станіславів, Мочульський Михайло.
 Турка н/Стр., Татух Михайло.
 Щирець, Лагодинський Роман.

ОГОЛОШЕННЯ

НАЙКРАЩА ПАСТА ТА
 ПЛИН до чищення МЕТАЛІВ

СІГМА

Львів, Бандурського 5.

ПАСТА

Heliodont

ТА ПОРОШОК до ЗУБІВ

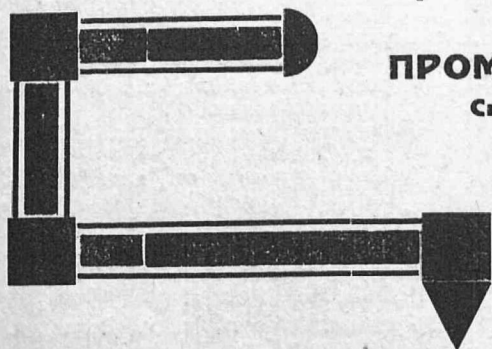
Купуйте товари української фабрики.

ДРУКАРНЯ

ЩАСНОГО БЕДНАРСЬКОГО
В АРЕНДІ

ПРОМИСЛУ ГРАФІЧНОГО

Спілка з обм. порукою

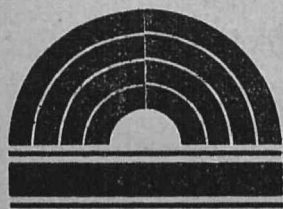
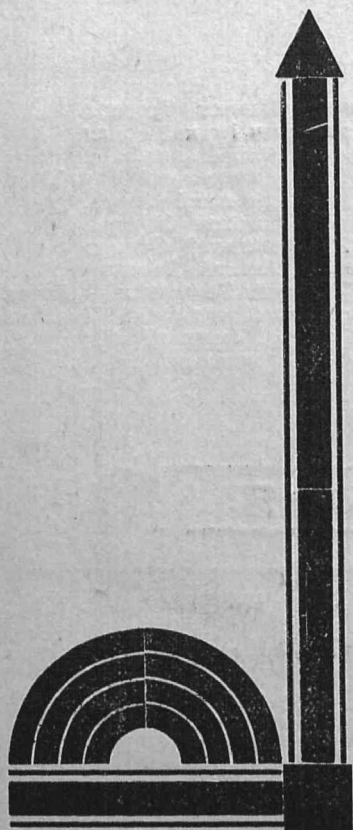
ДРУКАРНЯ ЗАОСМОТРЕНА
НАЙНОВІШИМИ МАШИНАМИ
ДО СКЛАДАННЯ СИСТЕМИ
ТИПОГРАФ „У. Б.“

ВИКОНУЄ РІЖНОРОДНІ РОБОТИ
ДРУКАРСЬКІ ПО УМІРКОВАНИХ
ЦІНАХ.

ВСІ РОБОТИ ВИКОНУЄТЬСЯ
СОЛІДНО І ТОЧНО.

ЛЬВІВ, РИНОК 9.

ТЕЛЕФОН 76 - 14.

„SIDOL“

„SIRAX“

порошок
до шуровання

„SIGELLA“

найкраща паста
до підлоги

НАЙКРАЩЕ
СРЕДСТВО ДО
ЧИЩЕННЯ МЕТАЛЮ,
ШИБ, ЛЮСТЕР
І МАРМУРІВ

„LODIX“

світла паста терпен-
тиново-воскова
до взуття.

**Ungulin
Extrakt**

паста до
чищення
металю

SIDOL

ПАСТА
терпентинова
ДО
ОБУВІ

**Вироби
хемічної
фабрики**

„SIDOL“

Варшава-Прага вул. Овсяна ч. 12.
Жадайте у всіх складах Народньої
Торговлі, у кооперативах, всюди.

„МІСІОНАР“

В кождім українсько-католицькім домі повинен находитися найбільш поширений часопис „Місіонар“. Виходить кожного місяця і подає научно-популярні статті з християнської науки, віри й обичаїв, цікаві оповідання, життя святих, новини зі світа й церкви, дописи про релігійне життя нашого народу в краю і за морем і т. п. „МІСІОНАР“ є найбільшим приятелем кожної родини, бо приносить їй кожного місяця небесне світло Божих правд, підносить та кріпить релігійне життя та єднає Боже благословення. „Місіонар“ є необхідним письмом для кожного Українця-католика, що хоче заховати непохитною свою св. віру та вести життя по Божому закону — Тому всі наші преосвященні владики його затвердили і поручили до читання.—Виходить кожного місяця з окладинкою, в книжковій формі.—Передплата виносить на цілий рік тільки 2 зл. разом з поштою — Поширюйте його між усіма знайомими і єдняйте йому нових передплатників. Замовлення слати на адресу:

Видавництво ОО. Василяни у Жовкві

**ОКРУЖНА
АПТИКА**

Михайла Терлецького

давніше Ц. К. ЦИРКУЛЯРНА
АПТИКА Д-РА А. СКЛІПІНСЬКОГО
ЛЬВІВ, РИНОК. Тел. 16—21.

Поручає всякі специфіки краси й заграничні, перевязочний і гумовий матеріал, як також власні випробовані фабрика-ти, як діточий пудер, каплі на біль зубів, маць на нагнітки, вино хінове з залізом для недокровних, мило і т. п. —

ВЛАСНА ЛЯБОРАТОРІЯ

ХЕМІЧНО - МІКРОСКОПОВА ДЛЯ АНАЛІЗІ

під проводом лікаря-спеціаліста.

„Excelsior“

ФАБРИЧНІ СКЛАДИ
ПАПЕРУ
І ВИРОБІВ ПАПЕРОВИХ.

ГАЛЬПЕРН І ЦІЕРІНГ в Станиславові

Бюро: вул. Кривосовського 4.

Телефон ч. 433.

Адреса тел: „**Excelsior**“

**ЖАДАЙТЕ ВСЮДИ
ТІЛЬКИ МУШТАРДУ**

„МІКА“

з української фабрики
У ЛЬВОВІ, ГОРОДЕЦЬКА 121.

Телефон 95-50.

**ЧИТАЙТЕ ОДИНОКІЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У ПОЛЬЩІ ШИРО-УКРАЇНСЬКИЙ ЩОДЕННИК**

„ДІЛО“

що виходить уже
53-ий рік у Львові

Редакція й Адміністрація міститься
у Львові, Ринок 10
II. поверх (дім Т-ва „Просвіта“)

Видає Видавнича Спілка „ДІЛО“. Місячна передплата
4 зол. В справі оголошень звертатися до Адміністрації.

Адреса для телеграм: ЛЬВІВ, „Д І Л О“
Конто почт. щадн. 143.322. Телеф. 29-41.

Б-ти МІХОТЕК і С-ка

ФАБРИКА
ВИРОБІВ
ЦУКОРНЯНИХ

Львів, вул. Засьцянек 10.

Телефон 79-39. — П. К. О. 301.862.

ПОРУЧАЄ КООПЕРАТИВАМ:

ГЕРБАТНИКИ, КЕКСИ,
МЕДІВНИКИ

на чистім меді
ТІСТА СТРУДЛЕВІ
СУХАРИКИ, БІШКОПТИ,
А Н Д Р У Т И,
НЕАПОЛІТАНКИ,
ПРЕЦЕЛЬКИ В ЧОКОЛ.

Товар добірний і дешевий.

Важкі економічні відно-
сини не звільняють Вас
від обов'язку забезпе-
чення долі Вашої Рідні.
Тому негайно подбайте
про життєве забезпечення
в одинокому УКРАЇНСЬКОМУ
ТОВАРИСТВІ ВЗАЇМНИХ ОБЕЗПЕ-
ЧЕНЬ НА ЖИТТЯ І РЕЖИТИ

„Карпатія“

Львів, Ринок 38

(власна камениця)

Життєва поліса це не ли-
ше найпевніша льоката
ощадностей, але й най-
краща безпека будуч-
ности Вашої й Вашої
Рідні. — — — — —

ЧЕРВОНА КАЛИНА

Редакція й адміністр.: Львів, Підваля 7. III п.
Телеф. 57-79. — — Контото ПКО. 152-514.

**Вступайте в члени Видавничої
Кооперативи „Червона Калина“**

Для членів кожна книжка за половину ціни, календар - альманах Ч. К. даром. Удїл 25 зл., вписове 5 зл.—можна сплатувати догідними ратами.

Передплатуйте!

Передплатуйте!

„Лїтопис Червоної Калини“

їлюстрований історичний журнал, що виходить 1-го кожного місяця. Передплата для членів 3 зл. — — чвертьрічно, для нечленів 3-50. — —

ЗНАЄТЕ, що найстаршим часописом, який виховує, освічує й організує українських працюючих людей, є

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС

Громадський Голос заложили основоположники українського соціалістичного руху Іван Франко, Михайло Павлик, Лев Бачинський ще в 1892 р.

Громадський Голос подає найвірніше події на всіх українських землях.

Громадський Голос подає постійно господарські й правничі поради.

Громадський Голос дуже ясно й приступно подає відомости з усіх областей людського знання та тим способом підносить рівень освіти своїх читачів.

Громадський Голос учить, як треба боронити й здобувати українському селянству й робітництву свої права.

Тому вишліть як найскорше передплату за ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС.

Адреса: ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС, Львів, вул. Гродзїцьких ч. 2, II. пов.

Передплата 2'80 зол. у чвертьрік; 5'50 зол. за півроку; 10 зол. за один рік.

НАЙСТАРША І НАЙБІЛЬША В КРАЮ ЛІЯРНЯ ДЗВОНІВ

Братів ФЕЛЬЧИНСЬКИХ

В КАЛУШІ, ВУЛ. СІВЕЦЬКА Ч. 6.
В ПЕРЕМИШЛІ, КРОЛІНСЬКОГО 63

відзначена численними медалями на виставах краєвих і заграничних ВИЛИВАЄ дзвони поодинокі й гармонійні групи дзвонів довільної величини і тонів. ПЕРЕТОПЛЮЄ старі нежиточні дзвони. ПОСІДАЄ стало на складі великий запас готових дзвонів різнородної ваги і тонів. ВИКОНУЄ у власній фабриці комплетні залізні дзвіниці і різнородні реконструкції вежові. ВИСИЛАЄ на бажання сторони спеціаліста для уділення фахових порад і вказівок. — Стережіться фірм повоєнних, а — — — — в першій мірі жидівських. — — — —

Ціни найнижчі!

Сплата ратами!

М. Купферштайн

ЛЬВІВ, ОВОЦОВА 5. Тел. 19-98

Знана і солідна фірма з довгих літ поручає по цінах фабричних чапір до пакування, пергамін, текстури, мішки і шпагат.

ВИТВОРНЯ ЦУКОРКІВ І ЧЕКОЛЯДИ Самуеля Вайгорна

Львів, Жовківська 22. Тел. 55-28.

поручає свої вироби: цукорки, чеколяди, андрути, цукор ледовий і мармеляду по цінах конкурентційних.

ПОПЕРЕДВІ РІЧВИКИ

КАЛЕНДАРЯ-АЛЬМАНАХА „ДНІПРО“

а саме на рік: 1927, 1928, 1929, 1930, 1931 і 1932 висилаються за попереднім надісланням грошей по 2.50 зол. за примірник.

Наклад календаря „ДНІПРО“ до року 1927 вичерпаний.

„НАРОДНЯ СПРАВА“

НАЙБІЛЬШИЙ, НАЙПОПУЛЯРНІШИЙ І ТОМУ НАЙБІЛЬШ
ПОШИРЕНИЙ ЧАСОПИС ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН

Виходить уже шестий рік що тижня і містить статті політичні, культурні, освітні і господарські, — оповідання поважні й веселі вірші (Івана Сорокатога), новинки, що в світі чувати, господарські, ветеринарні, лікарські і правні поради та багато цікавої і повчаючої всячини з багатьма образками.

„НАРОДНЯ СПРАВА“ уділює своїм передплатникам безплатних порад у всяких судових й інших справах, а ветеринарні поради висилєє з рецептами — і то все безплатно.

„НАРОДНЯ СПРАВА“ дає даром точним передплатникам що пів року цікаві книжки, вильосовує кілька разів в рік багато практичних нагород і нагород готівкою і дає стінний календар.

„НАРОДНЯ СПРАВА“ дає за помози за упавшу худобу:

в котрому передплатник-ві зрине від якогось випадку штука худобини, той зараз дістає від Редакції 82 золоті, а котрий у випадку мусить штуку дорізати — той дістає 52 золоті. До половини 1932 року виплатила „НАРОД-

НЯ СПРАВА“ понад 1.500 запомог на суму понад 170 тис. зол.

„НАРОДНЯ СПРАВА“ повинна бути в кожній селянській хаті.

Пишіть за оказовим числом.

Адреса: **НАРОДНЯ СПРАВА, Львів, Руська 18**

АРТИСТ-МАЛЯР

Юрій Магалецький

(Диплом С.-Петербурзької Академії Мистецтв)

приймає замовлення на різні артистичні роботи з обсягу

**ЦЕРКОВНОГО
МАЛЯРСТВА**

й штук красних у Львові й на провінції

Адреса:

Львів, Піскова 46.

РІК ЗАЛОЖЕННЯ 1875

**ПЕРША КРАСВА ФАБРИКА
ХЕМІЧНО-КОСМЕТИЧНА**

Івана ІГНАТОВИЧА

У ЛЬВОВІ, ВУЛ. СИКСТУСЬКА 25.

„МИЛО ОГІРКОВЕ“

„КРЕМ ОГІРКОВИЙ“

„КРЕМ ПЕРЛОВИЙ“

ЗНАМЕНИТА ЗУБНА ПАСТА

Львів, Сикстуська 25.

„НОВИЙ ЧАС“

найбільш поширений
і найдешевший
популярний
щоденник

ВИХОДИТЬ ЩОДНЯ РАНО І КОШТУЄ ТІЛЬКИ 10 ГРОШІВ

Місячна передплата — всього 2 зол. 50 гр.

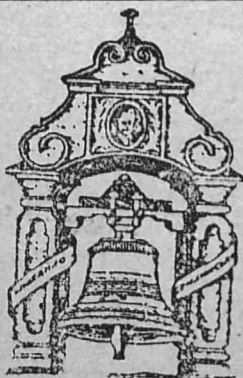
„НОВИЙ ЧАС“ інформує всіх — про все;
приносить кожного дня відомости
з усіх ділянок життя;
кількістю інформацій дорівнює
чужій щоденній пресі.

Хто отже читає „НОВИЙ ЧАС“ — той знає все,
а платить за те денно **10** грошів
або місячно — **2** золотих **50** гр.

Адреса: „НОВИЙ ЧАС“, ЛЬВІВ, БОЇМІВ 4. ТЕЛ. 30-13, І 106-13.
Не гайте ні одної хвилини та сейчас замовляйте „Новий Час“

УВАГА!

Не купуйте дзвонів по чужих фірмах, які все використовують, а в додатку дають Вам дзвони з лихого металю.

УВАГА!

Найкращі і найтреваліші, а крім цього гармонійні і мелодійні дзвони дістанете лише

в єдинокий українській ліярні дзвонів

Михайла Брилинського

Львів, вул. Замарстинівська 41. Тел. 63-56.

Всякого рода артнстичні відливи, як: бронзівничі, машинові, будівельні
плоскорізьби, фігури і т. п.

СВІЙ ДО СВОГО! Догідні услівя. Сплата ратами. **СВІЙ ДО СВОГО!**

ЧОРНИЙ КРУК

Повість з визвольних часів.

Написав ФЕДІР ДУДКО

Вийшла накладом Кооперативного Видавництва „ХОРТИЦЯ“ й продається по всіх книгарнях.

Ціна 2 зол. 40 сот. (з пересилкою)

Для пп. Членів Видавництва „ХОРТИЦЯ“ —
безплатно.
Замовлення слати на адресу: Львів, Руська 3, III-й пов.
В-во „Хортиця“ при Укр. Т-ві Допомоги Емігрантам.

◆ П Р І Р В А ◆

Повість з визвольних часів.

Написав ФЕДІР ДУДКО.

Ця повість є продовженням відомого роману автора (під загальною назвою) „В заграві“, що складається з ряду поодиноких, цілком самостійних повістей, які вкупі творять цілість:

Том I: ЧОРТОРИЙ. Том II: КВИТИ і КРОВ. Том III:
НА ЗГАРИЦЯХ. Том IV: ПРІРВА.

Всі ці повісті звязані єдністю акції й дієвих осіб на тлі визвольних подій на Україні в 1919 — 1920 рр.

Ціна книжки 4 зол. (з пересилкою). Для пп. Членів Видавництва „Хортиця“ — 2 зол. (з перес.) За полотняну оправу з золотим тисненням доплачується 2 зол.

Замовлення слати на адресу: Кооперативне Видавництво „ХОРТИЦЯ“ при Українськiм Т-вi Допомоги Емігрантам.

Львів, Руська, 3, III. пов. Конто РКО в Кракові ч. 413,507

Вписуйтеся в число членів Видавництва „ХОРТИЦЯ“

Вписове — 5 зол., членський уділ — 25 золотих.

ЄДИНА, НАЙЛІПША й СВОЄ-
РІДНА ПАСТА ДО ВЗУТТЯ

„ЕЛЕГАНТ“

Консервує шкіру.

Уживайте лише цю ПАСТУ

Адреса: Львів, Кордецького ч. 51

Телефон ч. 60-04.

Наредка Гостинниця

Коопер. Товариство з обм. пор.

У ЛЬВОВІ,

ВУЛ. КОСЦЮШКА ч. 1.

**ТОВАРИСТВО ВЗАЇМНИХ ОБЕЗПЕЧЕНЬ
„ДНІСТЕР“**

у Львові, вул. Руська ч. 20

Обезпечує в долярах і золотих
1. ВІД ОГНЮ будинки, хатні
і господарські движимості, ху-
добу, пашу й збіжжя, товари
і т. п.

2 ВІД КРАДІЖІ з вло-
мом готівку, вартісні
папери, дорогоцінності,
хатню обстанову, това-
ри склади, як також від
рабункв при переносен-
ню готівки.

**КООПЕРАТИВНИЙ БАНК
„ДНІСТЕР“**

у Львові, вул. Руська ч. 20

УДІЛЮЄ ПОЗИЧКИ векслеві
й гіпотечні, зачети на підклад
акцій і т. п.
ПРИЙМАЄ під найкорисніши-
ми умовами вкладки в кра-
свій і заграничній валюті.

ПЕРЕВОДИТЬ купно й
продаж всякого роду
цінних паперів ПЕРЕ-
ВОДИТЬ торговельні о-
перації. ПРИЙМАЄ вкла-
ти на рахунок третіх осіб.
ПОПИРАЄ діяльність
других кооператив.

Адреса для телеграм: „ДНІСТЕР“, Львів, тел. чч: 5-47 і 80-50
Інформації в справі забезпечування і позичок уділюють
агенції „Дністра“.

**Курить паперці
і тутки повноватки**

Всякі інші паперці, хоч і українською

КАПІНА

написю, не є українські

бо вони добірні і дешеві та
виробляються в українській
кооперативній фабриці, що
дає варстат праці українсь-
кому робітникові та ви-
значну допомогу „Рідній
Школі“, Просвіті та ін-
шим культурним і гумані-
тарним установам. — —

22. **ПРОВЕРЕНО**
січ. 1987

В

5671

1933
1992

Жадайте

і купуйте

вироби з української кооп. фабрики

„ЦЕНТРОСОЮЗ“

МИЛО

до прання в кістках
1/4, 1/2, 1/1 кг.

МИЛО

до прання і миття з
запахом, паковане

МИЛО господарське

МИЛО

вибагливе туалетове
з різними запахами.

НИТКИ різної сорти.

При закупах звертайте увагу
на наш охоронний знак

„ЦЕНТРОСОЮЗ“